

مهندسی سازه

شماره شاپا : ۲۵۳۸-۲۵۷۸

- ارائه الگوی آینده‌نگاری به منظور تدوین چشم‌انداز شهر اصفهان
محبوبه خلفی، ناصر براتی
- برنامه ریزی راهبردی ناحیه یک منطقه ۲۲ تهران مبتنی بر شاخص های شهر دوستدار سالمند
فرناز ادیبان، ملیحه باباخانی
- مروری بر تجارب برندسازی شهری به عنوان ابزار توسعه اقتصادی
زینب عادلی، الهه احمدبیگی، مهشاد شریفی‌راد
- چالش‌های اجرایی در تحقق برنامه ریزی ملی و منطقه ایی در ایران
رحیم هاشم پور
- برنامه ریزی راهبردی محلات شهری، نمونه موردی: محله آبشار شهر تهران
زینب عادلی، حامد محمدی بیرق، مینو باغبانی
- نگاه آمایشی به راهبرد توسعه‌ی جزایر جنوبی، نمونه‌ی موردی: جزیره‌ی هنگام
محمد شفیعی، رضا سامه

Journal of Engineering & Construction Management

Volume 6, Number 4
Winter 2022

ISSN : 2538-2578

- **Presenting a foresight model in order to compile the vision of Isfahan city**
Mahboobeh Khalafi, Naser Barati
- **Strategic planning of zone one district 22 of Tehran based on the indicators of an elderly-friendly city**
Farnaz Adiban, Maliheh Babakhani
- **A review of urban branding experiences as a tool for economic development**
Zeynab Adeli, Elaheh Ahmadbeygi, Mahshad Sharifirad
- **Executive challenges in realizing national and regional planning in Iran**
Rahim Hashempour
- **Strategic planning of urban neighborhoods, case study: Abshar neighborhood of Tehran City**
Zeynab Adeli, Hamed Mohammadibeyragh, Minoo Baghbani
- **Spatial view on the development strategy of the southern islands, case study: Hengam island**
Mohammad Shafie, Reza Sameh

اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

فصلنامه پژوهشی مهندسی و مدیریت ساخت

شماره شاپا : ۲۵۷۸-۲۵۳۸

مهندسی و مدیریت ساخت

صاحب امتیاز و مدیر مسئول : دکتر روح اله طاهرخانی
سر دبیر : دکتر فواد کیلانه‌ئی
دبیر تخصصی : دکتر مرتضی فیروزی
مدیر اجرایی : مهندس فائزه طاهرخانی

اعضای هیئت تحریریه :

دکتر رضا ضیائی موید	استاد دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر عباس رصافی	استاد دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر فواد کیلانه‌ئی	دانشیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر علی عبدی کردانی	دانشیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر مهدی روانشادینیا	دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران
دکتر روح اله طاهرخانی	استادیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر مهدی مهدی خانی	استادیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر رامین انصاری	استادیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر محمد علی نکویی	استادیار دانشگاه صنعتی مالک اشتر تهران
دکتر حمیدرضا عباسیان جهرمی	استادیار دانشگاه صنعتی خواجه نصیر الدین طوسی
دکتر سعید بنی‌هاشمی	استادیار دانشگاه کانبرا استرالیا
دکتر علی کیوانفر	استادیار دانشگاه ایالتی کنزائو
دکتر مرتضی فیروزی	استادیار دانشگاه البرز

همکاران اجرایی : نجمه هاشم‌پور، امیرحسین حاجی بابایی، شادی معتمدی، کیمیا آرام
صفحه‌آرایی و طراحی : مریم حدادی
ویراستار فارسی : زهرا شعرافچی‌زاده
ویراستار انگلیسی : سمیه میرزابابایی

نشانی : تهران، خیابان دماوند، میدان امامت، خیابان شهید تیموری‌فر، پلاک ۱۹۳، واحد ۳، کدپستی ۱۷۴۳۶۹۵۳۸۱
تلفن و نمابر : ۰۲۱۷۷۴۲۸۰۰۶
وبگاه : www.jecm.ir
رایانامه : info@jecm.ir

Journal of Engineering & Construction Management

ISSN : 2538-2578

Director-in-Charge : Dr. Roohollah Taherkhani
Editor-in-Chief : Dr. Fouad Kilanehei
Associate Editor : Dr. Morteza Firouzi
Administration Manager : Faezeh Taherkhani

Editorial Board :

Dr. Reza Ziyae Moayed	Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Abbas Rassafi	Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Fouad Kilanehei	Assoc. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Ali Abdi Kordani	Assoc. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Mehdi Ravanshadnia	Assoc. Prof. at Islamic Azad University (Tehran Branch)
Dr. Roohollah Taherkhani	Assist. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Mahdi Mahdikhani	Assist. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Ramin Ansari	Assist. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Mohammad Ali Nekooie	Assist. Prof. at Malek Ashtar University of Technology
Dr. Hamidreza Abbasianjahromi	Assist. Prof. at K. N. Toosi University of Technology (KNTU)
Dr. Saeed Banihashemi	Assist. Prof. at University of Canberra
Dr. Ali Keyvanfar	Assist. Prof. at Kennesaw State University
Dr. Morteza Firouzi	Assist. Prof. at Alborz University

Journal Colleagues : Najmeh Hashempour, Amirhossein Hajibabaei, Shadi Motamedi, Kimiya Aram
Layout and design : Maryam Haddadi
Persian editor : Zahra Sharbafchizadeh
English editor : Somayeh Mirzababayi

Address : Unit. 3, No. 193, Teymurifar St., Emamat Sq., Damavand St., Tehran, Iran, 1743695381
Tel & Fax : +9821-77428006
Site : www.jecm.ir
Email : info@jecm.ir

فهرست

۱-۹	ارائه الگوی آینده‌نگاری به منظور تدوین چشم‌انداز شهر اصفهان محبوبه خلفی، ناصر براتی
۱۰-۱۷	برنامه ریزی راهبردی ناحیه یک منطقه ۲۲ تهران مبتنی بر شاخص های شهر دوستدار سالمند فرناز ادیبان، ملیحه باباخانی
۱۸-۲۶	مروری بر تجارب برندسازی شهری به عنوان ابزار توسعه اقتصادی زینب عادل، الهه احمدبیگی، مهشاد شریفی‌راد
۲۷-۳۱	چالش‌های اجرایی در تحقق برنامه ریزی ملی و منطقه ایی در ایران رحیم هاشم پور
۳۲-۳۹	برنامه ریزی راهبردی محلات شهری، نمونه موردی: محله آبشار شهر تهران زینب عادل، حامد محمدی بیرق، مینو باغبانی
۴۰-۵۱	نگاه آمایشی به راهبرد توسعه‌ی جزایر جنوبی، نمونه‌ی موردی: جزیره‌ی هنگام محمد شفیعی، رضا سامه

Content

Presenting a foresight model in order to compile the vision of Isfahan city Mahboobeh Khalafi, Naser Barati	1-9
---	-----

Strategic planning of zone one district 22 of Tehran based on the indicators of an elderly-friendly city Farnaz Adiban, Maliheh Babakhani	10-17
---	-------

A review of urban branding experiences as a tool for economic development Zeynab Adeli, Elaheh Ahmadbeygi, Mahshad Sharifirad	18-26
---	-------

Executive challenges in realizing national and regional planning in Iran Rahim Hashempour	27-31
---	-------

Strategic planning of urban neighborhoods, case study: Abshar neighborhood of Tehran City Zeynab Adeli, Hamed Mohammadibeyragh, Minoos Baghbani	32-39
---	-------

Spatial view on the development strategy of the southern islands, case study: Hengam island Mohammad Shafie, Reza Sameh	40-51
---	-------

Presenting a foresight model in order to compile the vision of Isfahan city

Mahboobeh Khalafi

PhD of Future Studies, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

Naser Barati*

Associate Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

*Corresponding author's email address:

nasserbarati1955@yahoo.com

How to cite this article:

Mahboobeh Khalafi, Naser Barati, Presenting a foresight model in order to compile the vision of Isfahan city, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2022; 6(4):1-9.

Abstract

Nowadays, with the increase in urban population, a city with favorable conditions that can remain sustainable in all dimensions is considered. The increasing complexity of multiple elements in cities has made it difficult to assess the long-term future. Therefore, the need for a tool that, in addition to building capacity, prepares the society and decision-makers for issues and leads to the most favorable social benefit is felt. By creating a long-term vision, foresight leads to the generation of vision(s) that meet the level of expectations of citizens with their participation. This process is a solution to draw a picture for the future of cities (especially strategic cities) which, while providing solutions to today's challenges, guides managers in reaching a sustainable city for the future. The world famous city of Isfahan has undergone many demographic, power and ethnic changes and today it is facing issues such as pollution, drying up of Zayandeh Rood and subsidence of the land, corona disease, which despite its 25 years of history in traditional urban planning, it has not been able to is ready to face challenges. For this reason, in this research, the future forecasting model of this city is questioned in order to develop a vision. For this, first, by using the meta-combination method and examining 58 valid articles while extracting relevant themes for building a landscape with a foresight approach, by surveying and using the opinion of 26 experts in the field of future studies and urban planning, the components of the foresight framework were extracted in order to build a landscape. In this research, the findings show that extracting strategic questions, managing stakeholders, and creating scenarios are important components of the landscape in the city of Isfahan.

Keywords

Foresight model, vision, Isfahan city, meta-synthesis method

ارائه الگوی آینده‌نگاری به منظور تدوین چشم‌انداز شهر اصفهان

محبوبه خلفی

دکتری آینده پژوهی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

ناصر براتی*

دانشیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۱

ارجاع به مقاله:

محبوبه خلفی، ناصر براتی، ارائه الگوی آینده‌نگاری به منظور تدوین چشم‌انداز شهر اصفهان، *مهندسی و مدیریت ساخت*، ۱۴۰۰، ۶ (۴): ۱-۹.

چکیده

امروزه با افزایش جمعیت شهرنشین، شهری با شرایط مطلوب که بتواند در تمامی ابعاد پایدار بماند، مورد توجه است. افزایش پیچیدگی عناصر متعدد در شهرها، ارزیابی آینده‌بلندمدت را مشکل کرده است. بنابراین، نیاز به ابزاری که علاوه بر ظرفیت‌سازی، جامعه و تصمیم‌گیران را در برابر مسائل آماده کند و به مطلوب‌ترین منفعت اجتماعی منتهی شود، حس می‌شود. آینده‌نگاری با خلق چشم‌انداز بلندمدت، منجر به تولید چشم‌انداز(های) می‌شود که سطح انتظارات شهروندان را با مشارکت آنها برآورده می‌کند. این فرآیند راه‌حلی برای ترسیم تصویری برای آینده شهرها (به ویژه شهرهای استراتژیک) است که ضمن ارائه راهکار در برابر چالش‌های امروز، مدیران را در رسیدن به شهری پایدار برای آینده هدایت می‌کند. شهر اصفهان با شهرت جهانی، دچار تغییرات جمعیتی، قدرتی و قومیتی بسیاری بوده است و امروز نیز با مسائلی مثل آلودگی، خشک شدن زاینده رود و فرونشست زمین، بیماری کرونا روبه رو است که با وجود سابقه‌ی ۲۵ ساله در برنامه‌ریزی‌های سنتی شهری، نتوانسته است در برابر چالش‌ها آماده باشد. به همین منظور در این پژوهش الگوی آینده‌نگاری این شهر به منظور تدوین چشم‌انداز مورد سوال است. برای اینکار، ابتدا با استفاده از روش فراترکیب و بررسی ۵۸ مقاله معتبر ضمن استخراج مضامین مرتبط برای ساخت چشم‌انداز با رویکرد آینده‌نگاری، با پیمایش و بهره‌گیری از نظر ۲۶ نفر خبره در زمینه آینده‌پژوهی و برنامه‌ریزی شهری، مولفه‌های چارچوب آینده‌نگاری به منظور ساخت چشم‌انداز استخراج شدند. در این پژوهش یافته‌ها نشان می‌دهد که استخراج سوالات راهبردی، مدیریت ذینفعان، سناریو سازی از مولفه‌های مهم چشم‌انداز در شهر اصفهان هستند.

کلمات کلیدی

الگوی آینده‌نگاری، چشم‌انداز، شهر اصفهان، روش فراترکیب

۱- مقدمه

امروزه شهرها مشکلاتی چون تغییرات آب و هوا و کمبود منابع را تجربه می‌کنند. دغدغه اصلی مدیران شهری نیز رسیدن به آینده‌ای است که بیشترین پایداری را دارد. هرچند تفکر راهبردی راه حلی

برای برقراری ارتباط بین برنامه کوتاه مدت و تغییرات محیطی بلندمدت است، اما ایجاد تصویری از آینده با رویکردی خلاقانه و مشارکتی، می‌تواند در تکمیل این تفکر در انطباق با واقعیت یاری‌رسان باشد. بویژه وقتی برنامه‌های سنتی توسعه شهری در ایران

6 (4) , 2022

دوره ۶، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

(در راس همه طرح های جامع - تفصیلی) در اینگونه حوزه ها اصولاً وارد نمی شوند و خلاء ناشی از حساس نبودن طرح های توسعه فعلی در ایران نسبت به مشکلات عدیده و عدم قطعیت های آینده کاملاً مشهود است. درواقع، اینکه بتوان امروز کاری کرد تا تأثیر مثبت آن را برآینده دید و بیشترین منفعت را برای اعضای جامعه شهری به ارمغان آورد، موضوع بحث این پژوهش است که همان "آینده نگاری" است. درواقع همانطور که از نام آن نیز برمی آید، آینده نگاری، فرآیندی است که با توانمندسازی افراد یا سازمان ها، فهم آنها را نسبت به مسائلی از قبیل: خطرات پیش رو، فرصت ها، وابستگی ها، پیشران ها و منابع افزایش می دهد تا بتوانند تصمیمات درستی اخذ نمایند [۱]. آینده نگاری، آینده را به عنوان نتیجه خواسته هایی در نظر می گیرد که توسط رویا، تصویر و مطلوب بشر مشروط شده اند [۲].

آینده نگاری با بهره گیری از یک فرآیند که در چهار گام ورودی، تحلیل، تفسیر و چشم اندازسازی انجام می شود، با بهره گیری از روش هایی شهر را برآنچه درخلق راهبردها و سناریوهای مدیریت آینده مورد نیاز است، متمرکز می کند. این روش ها راهی برای رسیدن به اجماع روی ترسیم چشم انداز شهر می گشایند. علاوه براین، روش های یاد شده، در شیوه تفکر و تصمیم سازی نوآور هستند؛ و مشارکت ذینفعان را افزایش می دهند. درواقع، بین فناوری، نوآوری و مسائل اقتصادی و اجتماعی رابطه برقرار می کنند و درنتیجه می توانند تأثیر بزرگی روی شهر به عنوان یک سیستم پویا داشته باشند. این پژوهش بر به کارگیری این فرآیند در شهر و خلق چشم انداز متمرکز است. آنچه بر اهمیت و ضرورت بهره گیری از آینده نگاری می افزاید، وجود سه عنصر کلیدی در شهرها است که "پیچیدگی"، "تغییر" و "عدم قطعیت" نام دارند [۳]. امروز مسائل شهری ابعاد زیادی پیدا کرده است و تحلیل و سیاست گذاری شهرها را مشکل و درنتیجه پیچیدگی زیادی در تحلیل آن ها ایجاد کرده است. از سوی دیگر، تغییر و تنوع عوامل محلی که در فعالیت های اجتماعی - اقتصادی شهر مشارکت دارند، خود براین پیچیدگی افزوده اند. تغییرات زیاد منجر به عدم قطعیت های زیاد می شود [۴]. همین مسئله منجر می شود که دقت و اطمینان در بازه بلندمدت کاهش یابد. به همین دلیل برنامه ریزان به دنبال راه های جدید برای سیاست گذاری شهری هستند، زیرا، بررسی برنامه ها و چشم انداز فعلی شهرها نشان می دهد که استفاده از برنامه ریزی شهری می تواند حامل آسیب های جدی محتوایی و فرآیندی باشد که باید با روش های نوین تقویت شود تا آینده مطلوب شهر درست و مناسب ترسیم شود.

وجود چشم اندازی بلندمدت برای مدیران شهری به منظور اخذ تصمیمات درست امری ضروری است. با آگاهی از عدم قطعیت ها و دیدی آینده سو، از روش های خلاقانه و مشارکتی در جهت تقویت روش های برنامه ریزی شهری به شکل درست استفاده می شود. که این مهم درنتیجه داشتن چشم اندازی مناسب که تصویرگر آینده مطلوب شهر باشد رخ می دهد. اما چشم انداز شهر یا آینده ای مطلوب که می تواند منجر به اقدامات راهبردی شود، زمانی موفق خواهد شد که به درستی درک شود. چشم انداز می تواند به عنوان راه حلی مناسب در شکل دادن به آینده ای مبتنی بر ارزش ها و مطلوب های ذینفعان شهری به کار رود. یک چشم انداز موفق باید با راهبردها، برنامه ها و

اقدامات ارتباط برقرار کند و بین منابع در دسترس و ذینفعان مرتبطش تعادل برقرار نماید. همچنین، یک چشم انداز باید به لحاظ سیاسی قابل دستیابی و به لحاظ تحلیلی قابل درک و کاملاً به صورت مشارکتی ساخته شده باشد. چشم انداز بلندمدت در شهر پیش نیاز فرآیند برنامه ریزی راهبردی، اهداف و سیاست های راهبردی تامین کننده ذینفعان و در نتیجه حرکت به سمت تغییر است [۲].

چشم اندازها که در شکل و اندازه با یکدیگر متفاوت هستند، راهی مطمئن برای یکسان سازی نظرات مختلف، ایجاد حس انگیزه نسبت به هدف و حرکت به سمت منابعی است که شهر برای آن برنامه ریزی کرده و درنتیجه رسیدن به آینده پایدار را رقم می زند [۵]. به عبارت دیگر، برای برنامه ریزی و اخذ تصمیمات، مدیران شهری نیازمند درک شهر هستند تا بتوانند برروی آن تأثیر بگذارند. برای ساخت جامعه ای سالم و فهم هزینه ها و مزایای الگوی مختلف توسعه، مدیران باید دانش کافی نسبت به شهر داشته باشند؛ به این معنی که باید تصویر فعلی شهر را بدانند تا بتوانند تصویر مطلوب را خلق کنند و برای توسعه شهر تلاش کنند. مطالعه تصویر و هویت شهر قسمتی از فرآیند تشخیص راهبردهای برنامه ریزی شهری است [۶]. که در نتیجه آن آینده مطلوب به درستی ساخته می شود. اما پویایی تغییرات و تأثیر آنها بر شکل محیط شهری، تصویرسازی آن را مشکل کرده است و مقیاس و شدت مشکلات رایج شهری فرآیند برنامه ریزی سنتی را در رسیدن موثر بر اهدافش با شکست روبرو کرده است. درنتیجه شهرها راه های خلاقانه تر، جدیدتر و بارویکرد آینده محور برای مقابله با مشکلات خود نیاز دارند. روش هایی که ضمن پیش بینی تغییرات آینده، بتوانند به طور موثر با برآمدها و پیچیدگی های آینده دست و پنجه نرم کنند.

به لحاظ تاریخی، یکی از اهداف مهم برنامه ریزان حرفه ای پیش بینی آینده شهرها بوده است. دردهه های سالهای ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، طرح های برنامه ریزی شهری به نسبت قابل اعتماد بودند و در سطح وسیعی استفاده می شدند. علت این امر پایداری شرایط اجتماعی و اقتصادی در آن بازه زمانی بود. اما از اوایل دهه ۱۹۷۰ با افزایش ناپایداری در جغرافیای سیاسی و تغییرات اقتصادی، خطاهای زیادی در پروژه های برنامه ریزی شهری بوجود آمد. پیش بینی های بلندمدت هرچند براساس مدل های پیشرفته ریاضی انجام می گرفت، تحقق نمی یافت و هرروز از اعتبار تحلیل های شهری از منظر برنامه ریزی شهری کاسته می شد. دراین دوره با هدف انتقال روشها و ابزارهای تحلیلی آینده به برنامه ریزی شهری، رویکردی جدید با نام برنامه ریزی راهبردی پا به عرصه وجود نهاد [۷]. فرآیندی نظام مند، خلاقانه و مشارکتی که مبنایی بلندمدت و یکپارچه برای مدل توسعه آینده فراهم می کرد و درنتیجه راهبردها و اقدامات و فرآیند تصمیم گیری بر مبنای آن شکل می گرفت. این فرآیند با در نظر گرفتن تمامی عوامل محلی و مشارکت آنها در تمامی مراحل صورت می گرفت [۷]. مدل توسعه آینده شهر براساس این رویکرد بر مبنای چشم انداز راهبردی پشتیبانی می شد. در دهه ۱۹۹۰ شرایط با تغییرات ساختار جمعیتی، پیشرفت فرآیند جهانی شدن و بوجود آمدن فناوری های نو بسیار تغییر کرد [۳]. برنامه ریزان شهری روز به روز به این نتیجه نزدیکتر می شدند که پارادایم های سنتی غیر قابل استفاده هستند و تحلیل های شهری در پیش بینی آینده با مشکل روبرو

خواهند شد. به این معنی که برنامه ریزی شهری در برابر آینده، امری ناپایدار خواهد بود. بنابراین این دهه شروع انفجاری از فعالیت های آینده نگاری و آینده پژوهی بود. آینده نگاری که تا قبل از سال ۱۹۹۰ تنها در علم و فناوری استفاده می شد، این بار در ابعاد منطقه ای و شهری توسعه یافت.

آینده نگاری به تصمیم گیران سیاسی و اقتصادی فرصتی داد تا بتوانند چشم انداز خود را به سمت واقعیت، با عمل خاص و هدفمند هدایت کنند. این فعالیت ها که برای اولین بار به عنوان یک ابزار سیاستگذاری در آمریکا به ویژه در بخش دفاعی به کار رفت، بعد از آن در ژاپن با یک افق زمانی ۳۰ ساله انجام شد و سپس به تدریج در بین سایر ملتها رواج یافت [۸]. الگوی آینده نگاری اروپا که مشتمل بر ۷۰ فعالیت آینده نگاری در شهر و منطقه است با هدف بررسی چندبعدی و نه بخشی و افق زمانی بلند مدت انجام شد. برنامه شامل انجام ۵ فعالیت آینده نگاری در سطح بین المللی، ۱۰ فعالیت در سطح ملی، ۲۵ فعالیت در سطح منطقه ای و ۳۰ فعالیت در سطح محلی، شهر و حومه بود. اما در عمل ۳ فعالیت بین المللی، ۲ فعالیت برون مرزی، ۱۱ فعالیت ملی، ۱۹ فعالیت منطقه ای و ۳۵ فعالیت محلی و شهری انجام شد. از این دهه به بعد رنگ اینگونه فعالیت ها در هر زمینه ای دیده می شد [۹].

کاویو اوجا^۱ و همکاران (۲۰۰۲) مفاهیم اساسی و نحوه تدوین چشم اندازهای آینده نگاری در منطقه فنلاند را تشریح کرده اند. این طرح که جزء مهمترین طرح های توسعه مرکز توسعه اقتصادی و کار^۲ است، ضمن تشریح چالش های آینده نگاری منطقه ای در فنلاند، نحوه پیاده سازی آن را بیان می کند [۱۰]. هدف از انجام این فعالیت تعیین فرصت ها و تهدیدات آینده با رویکرد استفاده بهینه از دانش آینده نگاری بود. تشخیص تغییرات در سبک کار، زندگی، رقابت و فناوری، تاثیر بر آینده به گونه ای که چشم انداز محقق گردد، اقدام فراکنشی تا از تهدیدات اجتناب کرده، افزایش تاثیر تصمیمات و اقدامات، عمیق تر ساختن دانش و فهم جریانهای شهری، بین المللی، فن آوری، سبک زندگی و کار، همه و همه از اهداف آینده نگاری بودند. در این فعالیت چشم اندازسازی از آینده به طور نظام مند و بلندمدت، ارتباط بین تهدیدات و فرصت ها با تصمیم گیری ها، مشارکت بازیگران منطقه ای، تسهیم دانش از نتایج آینده نگاری مرکز TE در فنلاند انجام می شد.

راوتر^۳ و مایل^۴ (۲۰۱۶)، نشان دادند که یکی از راه های رسیدن به مفهوم پایداری برای اروپا با استفاده از روش سناریونگاری است، زیرا توسعه پایدار می تواند منابع جدیدی برای عدم قطعیت ها معرفی نماید. آنها طرح «چشم اندازها» را با هدف توسعه آینده های متفاوت آینده تعریف کردند تا بتوانند در طی این فرآیند بین فرآیندهای سازمانی، زیست محیطی و اقتصادی- اجتماعی ارتباط برقرار کنند. این پژوهش با در نظر گرفتن انگاشت توسعه پایدار با استفاده از روشهای آینده نگاری به چشم انداز دست می یابد.

در مکتب آینده روشهای آینده نگاری در برنامه ریزی شهری و فضایی تحت عنوان «فرآیند تدوین چشم انداز به کمک سناریو» و بر مبنای مطالعات انجام شده در فرانسه (لا پراسپکتیو^۵ یا آینده نگاری) صورت گرفت. این فرآیند در ۱۰ گام با ترکیب سایر روشهای آینده نگاری و تلفیق آنها به کمک روش سناریو نگاری به چشم انداز ختم می شود.

مطالعه پس نگری برای استکهلم ۲۰۵۰، منجر به تدوین چشم انداز شهر شد که در چالش های تغییرات آب و هوایی موفق عمل کرده است. رویکرد پس نگری هدف محور، به منظور توسعه تصویر آینده و میزان تحقق اهداف در زمینه های مختلف استفاده شده است. تصویر آینده بر مبنای سه ساختار فضایی (هسته های شهری، مراکز حومه شهری و افزونه کم در سکنه و با در نظر گرفتن دو نوع سطح زندگی سریع و آهسته) تنظیم شده است. این مطالعه، برای فهم نیروهای پیشران تغییرات در محیط شهری و برای شبیه سازی افکار درباره آینده است، اما فرآیند مبتنی بر دانشی نظام مند نیست.

فانگسلپ^۶ (۲۰۱۱) رسیدن به شهری پایدار را نیازمند چشم اندازی بلندمدت، یکپارچه و یک رویکرد سیستم محور که بتواند جریانهای اقتصادی، محیطی و اجتماعی را مورد خطاب قرار دهد؛ می داند [۱۱]. وی که روش پس نگری^۷ را در تنظیم برنامه گوت برگ^۸ ۲۰۵۰ به کار برده است، تصاویر چشم انداز بلندمدت را مثل شبیه سازی جهت حرکت پرشتاب به سمت پایداری توصیف می کند. وی با استفاده از روش شناسی سناریو مدل آینده توسعه شهر را ترسیم و ابزار برنامه ریزی برای رسیدن به شهر و اجتماعی پایدار را پیشنهاد می کند. روش پس نگری در این مقاله به عنوان روشی مناسب برای رسیدن به برنامه عملیاتی پایداری شهری معرفی می شود و مدل برنامه ریزی شهر پایدار را قابل پیاده سازی در تایلند و سایر کشورها می داند.

رتکلیف و کروچیک^۹ (۲۰۱۱) با تحقیقاتی که روی کارهای عملی نویسندگان چنددهه گذشته انجام داده اند، در ارتباط با برنامه ریزان و سیاست گذاران شهری و کمبود رویکرد آینده محور آنها بحث می کنند که نتوانسته آنها را به پیچیدگی فعلی، پیش بینی تغییرات در شرف وقوع و شکل دهی به آینده مطلوب (مرجح) نزدیک کند [۱۲]. در بررسی بیش از ۱۲ پروژه برنامه ریزی شهری می گویند، سه حالت مهم بر آینده تاثیرگذار است: تغییرات سیستم ارزشی به عنوان تنها و بزرگترین پیشران در ۳۰ سال آینده؛ وجود چشم اندازهای مشترک نامناسب و جعلی به عنوان پیش نیاز برنامه راهبردی شهر؛ دینفعانی که ماهیت، و هدایت گر مدیران شهری هستند. در این مقاله آنها با استفاده از رویکرد آینده محور (آینده نگاری) و با استفاده از روش سناریو نگاری رسیدن به شهری پایدار را همانند جیا^{۱۰} معرفی می کنند.

محمود^{۱۱} (۲۰۱۱) به نحوه تشکیل برنامه توسعه بولانگان^{۱۲} (۲۰۰۲) که به دنبال تشکیل چشم انداز ۲۵ ساله است اشاره می کند. فرآیند آینده نگاری شامل فرآیند و اجرای روش سناریو نگاری است که به صورت سرشماری بین دینفعان صورت می پذیرد و سناریوها به صورت نقلی و گرافیکی استخراج می شود؛ تا به آینده بدیل بولانگان برسند. نویسنده اشاره می کند که برخلاف روشهای پیش بینی سنتی روش آینده نگاری بویژه برنامه ریزی سناریویی مناسب ترین و قدرتمندترین ابزار برای توسعه منطقه به صورت یکنواخت است. دلیل اصلی برای این مسئله این است که آینده غیرقابل پیش بینی است و سناریو ها به دینفعان اجازه می دهند تا پیچیدگی های شهری ملموس شوند [۱۳].

ایمز^{۱۳} و همکاران (۲۰۱۷) در مقاله ای با عنوان دوباره تصویرسازی آینده شهرها از نگاه آینده نگاری شهری، به تکامل تفکر آینده نگاری

شهری اشاره می کنند و به طور خاص در جهت توسعه و تولید چشم انداز شهر استفاده می کنند. آنها به تصویری پایدار و هوشمند در افق ۲۰۵۰ در آینده شهرهای انگلیس و درس هایی در ساخت فضای شهری اشاره می کنند [۵].

هارپر و جورگیو^{۱۴} (۲۰۰۵) به کاربرد روش شناسی سناریوی موفق در رسیدن به چشم انداز مشترک آینده دانشگاه در ارتباط با منطقه شهری منچستر اشاره کرده اند. هدف ارتباط راهبردهای ۴ دانشگاه در آن منطقه با چشم انداز آینده مرکز دانش است. در این پژوهش ۵ بعد زیرساخت، منابع انسانی، مأموریت های دانشگاهی، سرمایه وارده و شبکه سازی تا سال ۲۰۰۸ در رسیدن به موفقیت تعیین می شوند. این عوامل تاثیر زیادی بر راهبردهای منطقه ای گذاشته و به عنوان یک نمونه موفق آینده نگاری و کاربرد آن در برنامه ریزی شهری یاد می شود [۱۴].

اشرفی و جان بابنژاد (۱۳۹۲) نیز به تدوین چشم انداز سازمانی در چارچوب برنامه ریزی راهبردی در شهرداری ساوه پرداخته اند. باتوجه به عدم برقراری مدیریت شهری در ایران، در این مقاله تدوین چشم انداز شهرداری مد نظر قرار گرفته است. به این معنی که شهرداری چگونه شهری می تواند خلق کند. در این مقاله در چارچوب فرایند تحلیل راهبردی و با استفاده از ماتریس ارزیابی عوامل داخلی - خارجی، چشم انداز تدوین شده است. ولی نکته ای که در این پژوهش وجود دارد این است که لزوما مدلی پیشنهادی^{۱۵} (امس^{۱۶}) نمی تواند برای این شهر مناسب باشد و با توجه به افق ۲۰ ساله در نظر گرفته شده مشخص نشده چرا لزوما باید از این مدل (حتی نگارندگان به فرض هایی اشاره می کنند که برای مدل باید برقرار باشد و در مورد ساوه برقرار نیست) استفاده شود [۱۵].

علی رغم تحقیقات زیادی که در این زمینه صورت پذیرفته است، اما هنوز کمتر پژوهشی می توان یافت که بتواند فاصله بین بعد عملی و نظری برنامه ریزی راهبردی را کم کند. در روشهای گذشته سلطه مباحث اقتصادی و رقابتی شهرها مانع از نگاه کل نگرانه در چشم انداز بوده است؛ که خود مانع شکل گیری تصویری مطلوب از ارزش های کلیدی شده است. تاکید یک جانبه به مسائل اقتصادی در تدوین بیانیه چشم انداز آن را از مسائل کالبدی- فضائی باز می می دارد. چارچوب چشم انداز باید با تاکید بر ابعاد کالبدی سه بعدی شهر متکی باشد. لذا در این پژوهش فرض شده است که آینده نگاری با تقویت فرآیندهای برنامه ریزی شهری، به درک ابعاد شهر کمک کرده و دیدن آینده شهر را امکان پذیر می کند. این فرض درواقع پایه های روش شناسی رویکرد آینده محور را در فضای شهری راهبری می نماید

به همین منظور باتوجه به اینکه آینده نگاری امروزه ابزارهایی در جهت ارتقا سطح راهبردی و تاثیر آن بر سیاست گذاری، تعیین آینده و اولویت های اجرایی، در اختیار ما قرار داده است، در این پژوهش به دنبال پاسخ این سوال هستیم که ابعاد و ویژگی های چارچوب آینده نگاری در رسیدن به چشم انداز مطلوب چیست؛ چارچوبی که خود باعث افزایش توانمندی برنامه ریزی راهبردی در رسیدن به چشم انداز و راهبردهای مناسب شهر می شود.

همچنین، به این دلیل که شهر اصفهان از موقعیت استراتژیکی در کشور ایران برخوردار است و در زمان صفوی شهری جهانی بوده و امروز نیز شهرت جهانی دارد، تصویری مناسب برای آینده مطلوب ضروری

می نماید. شهر اصفهان که مشکلاتی مثل فرونشست زمین، کاهش رونق اقتصادی به علت بیماری کرونا، آلودگی، ترافیک و خشکی زاینده رود و کم آبی گسترده را تجربه می کند و بروز این مسائل، علی رغم سابقه ۲۵ ساله برنامه ریزی شهری است، نشان می دهد که آسیب های ناشی از مشکلات برنامه های گذشته شهرداری اساسی است و نیاز به یک رویکرد نوین در حل مسائل و ترسیم آینده مطلوب دارد. عدم وجود روشهای مناسب در جلب مشارکت، نداشتن دید آینده نگر و عدم توانایی در برقراری ارتباط بین چشم انداز و برنامه عملیاتی و مشکلاتی از این قبیل همه و همه منجر به پیامدهایی در شهر کنونی شده است. بنابراین سوال اساسی این پژوهش می تواند با راهبردها و مجموعه ای از قواعد تصمیم گیری ضمن جهت دادن به رفتار شهرداری، شهر را به سمت تصویر آینده مطلوب خود هدایت کند. این کار به کمک تقویت برنامه ریزی شهری با استفاده از رویکرد آینده نگاری و برقراری ارتباط بین روشهای آنها ایجاد می شود تا خلا ناشی از برنامه های گذشته به کمک رویکردهای نوین و خلاقانه پر شود؛ و چشم اندازی مناسب برای این شهر تدوین نماید. همه این مسائل هدف اصلی این پژوهش که تدوین الگوی آینده نگاری به منظور تدوین چشم انداز شهر اصفهان است را شکل می دهد. به منظور رسیدن به این هدف باید مولفه هایی از مدل که بتواند مسائل بنیادین، روندها و وضعیت موجود شهر را ارزیابی کند و آن را در مقام مقایسه با سایر شهرهای مشابه قرار دهد و مزیت های نسبی و رقابتی را مشخص کند وجود داشته باشد. همچنین به منظور دستیابی به چشم اندازی موفق باید مشارکت ذینفعان و حتی چالش های فعلی و پیش رو در آن گنجانده شود. به منظور دستیابی به این اهداف ضمن انتخاب روش مناسب که در بخش های بعدی ارائه می شود، چارچوب حاصل از بهره گیری از آن روش استخراج و تبیین خواهد شد. لازم به ذکر است به این دلیل که این پژوهش از جنس پژوهش های اکتشافی است لذا نتایج تحقیق به صورت تحلیلی ارائه می شود و در نتیجه فرضیه وجود ندارد.

۲- روش تحقیق

این پژوهش، مقاله ای توصیفی- تحلیلی است که با استفاده از روش ترکیبی (کیفی- کمی) به تحلیل نتایج می پردازد. تحقیق منجر به حل مسئله ای در شهر اصفهان نیز می شود، لذا از منظر هدف، در دسته پژوهش های کاربردی قرار می گیرد. به منظور جمع آوری داده ها در مرحله اول با استفاده از روش کیفی مطالعه اسنادی و کتابخانه ای به استخراج مؤلفه های آینده نگاری راهبردی شهری پرداخته شده که منجر به تدوین چشم انداز شده است و در مرحله دوم به کمک روش کمی (در اینجا پیمایش) مؤلفه های مؤثر برای شهر اصفهان انتخاب می گردد. این پژوهش که در سال ۱۳۹۹ انجام شده است، در مرحله کیفی با استفاده از نمونه گیری هدفمند به انتخاب گروه متخصص و خبره با در نظر گرفتن معیارهایی همچون تسلط بر موضوع، سابقه کاری و استقبال از شرکت در پژوهش، پرداخته شد. تعداد خبرگان که باید در این مرحله بین ۱۵ الی ۳۵ نفر در نظر گرفته می شد، با مشارکت فعال ۲۶ نفر نهائی شد. هدف از انتخاب خبرگان در این مرحله تأیید مؤلفه های الگوی آینده نگاری به منظور تدوین چشم انداز بوده است که از مرحله مطالعات اسنادی و کتابخانه ای به کمک روش

است که در ایران با رویکرد آینده‌پژوهی و بر اساس الگوی آینده‌نگاری تدوین شده است.

شکل ۱ محدوده مورد مطالعه، منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

۴- یافته‌ها

ابتدا مؤلفه‌های اثرگذار آینده‌نگاری در تدوین چشم‌انداز شهر اصفهان، با استفاده از روش فراترکیب و به کمک مطالعات کتابخانه‌ای و ضریب لاشه استخراج شدند (این مؤلفه‌ها در جدول ۱ آورده شده است). به کمک پرسشنامه آنلاین مؤلفه‌ها از نظر نقش آنها و میزان اثرگذاری بر چشم‌انداز شهر اصفهان مورد ارزیابی توسط کارشناسان قرار گرفت. پایایی این پرسشنامه با استفاده از آلفای کرونباخ در هریک از ابعاد مدل و در کل بالاتر از ۰,۷ بود و روایی آن توسط ۴ نفر خبره مورد تأیید قرار گرفت. به منظور تحلیل این پرسشنامه با استفاده از تحلیل عاملی تأییدی هریک از مؤلفه‌ها نسبت به هر یک از ابعاد مدل از حیث روایی همگرایی و واگرایی بررسی شد. برای اجرای تحلیل عاملی تأییدی مدل پارادایمی به صورت شکل ۲، ترسیم و هریک از مؤلفه‌ها و میزان اثرگذاری آن‌ها در سراسر مدل مورد بررسی قرار گرفت. یادآوری می‌شود آینده‌نگاری یک مرحله پیش از برنامه‌ریزی راهبردی است که با خروجی‌هایی که ارائه می‌دهد می‌تواند بر نحوه تدوین و اجرای برنامه (که چشم‌انداز یکی از ارکان آن است) اثرگذار باشد.

جدول ۱ مؤلفه‌های اصلی مدل آینده‌نگاری راهبردی در شهر به همراه مقدار ضریب لاوشه، منبع: یافته‌های تحقیق (مطالعه کتابخانه‌ای)، ۱۳۹۹

کیفی استخراج شده‌اند. برای این منظور از ضریب لاوشه به منظور تأیید روایی مؤلفه‌ها استفاده شد. سپس در مرحله کمی نیز با توجه به تعداد کارشناسان، خبرگان و مدیران شهری که تعداد آن‌ها به کمتر از ۲۰۰ نفر می‌رسید، با استفاده از روش پیمایش و ابزار پرسشنامه با انتخاب ۸۷ نفر و نرم‌افزار PLS نتایج جمع‌بندی گردید. در مرحله کیفی ۱۹ مؤلفه اصلی در ۴ بعد از مدل عمومی آینده‌نگاری شناسایی و خوشه‌بندی شد که در نهایت موارد مؤثر بر شهر اصفهان با استفاده از تحلیل عاملی تأییدی استخراج گردید. لازم به ذکر است مؤلفه‌هایی که طی این فرآیند روایی لازم (بیش از ۰,۴۲) را نداشته‌اند از مدل حذف شده‌اند.

۳- محدوده مورد مطالعه

شهر اصفهان سومین شهر بزرگ ایران است که پس از تبریز به تأسیس شهرداری اقدام کرد. شهر اصفهان که توسط شهرداری اصفهان مدیریت می‌شود، دارای ۱۵ منطقه شهری است. جمعیت این شهر در حال حاضر نزدیک به دو میلیون نفر مطابق آخرین سرشماری مربوط به سال ۱۳۹۵ است. شهر اصفهان در مرکز استان و شهرستان اصفهان است. این شهر به دلیل موقعیت جغرافیایی، صنعتی، تاریخی و فرهنگی در سطح جهان مورد توجه گردشگران بوده است و عضو شهرهای خلاق صنایع‌دستی یونسکو محسوب می‌شود. رودخانه زاینده‌رود و ابتکار شیخ بهایی در توزیع آب در کل شهر اصفهان منجر شده است تا این شهر از آب‌وهوای خشک و بیابانی به آب‌وهوای معتدل تغییر اقلیم داشته باشد.

نقشه شکل شماره ۱، موقعیت جغرافیایی استان اصفهان و منطقه شهر اصفهان را نشان می‌دهد. شهرداری اصفهان به عنوان بخشی از مدیریت شهری همواره در زمینه برنامه‌ریزی پیش‌تاز بوده است. برنامه‌های شهر اصفهان از سال ۱۳۷۵ و با برنامه پنج‌ساله "اصفهان ۲۲+" آغاز شد. این برنامه که از مجموعه‌ای با ۲۲ پروژه شاخص شهری و چند پروژه دیگر بوده است بابتی به روی برنامه‌های آبی (اصفهان ۸۵، اصفهان ۹۰، اصفهان ۹۵ و اصفهان ۱۴۰۰) گشوده است. گرچه شهرداری اصفهان اولین بار با تدوین چشم‌انداز اصفهان در افق ۱۴۰۵ در سال ۸۹ اولین برنامه راهبردی را با اصفهان ۹۵ تجربه کرده است اما انتقادهای زیادی به این برنامه به دلیل استفاده از روش دیوید و نه الگوی بومی برای این شهر و پس‌از آن توجه به وظایف و نه پیامدها وارد بوده است. پس‌از آن برنامه اصفهان ۱۴۰۰، با تلاش در حل انتقادهای برنامه‌های قبلی، به دلیل ادبیات ثقیل آن، عدم بهره‌گیری از ذینفعان در تدوین برنامه، تعدد اهداف و هم‌زمانی سال‌های اجرای برنامه با عوض شدن شورای اسلامی شهر و شهردار اصفهان به اجرا درنیامد. شهرداری اصفهان در سال ۱۳۹۸ با تشکیل کارگروه آینده‌پژوهی تلاش کرد، ضمن رفع نقاط ضعف برنامه‌های پیشین، از این رویکرد در تدوین برنامه راهبردی اصفهان ۱۴۰۵ استفاده نماید. با توجه به مشارکت پررنگ ذینفعان در این برنامه می‌توان به جرئت مدعی شد که پس از اصفهان ۲۲+، برنامه‌ای است که مورد حمایت شهر اصفهان است. لازم به ذکر است هم‌زمان با تدوین این برنامه، با توجه به اینکه بازنگری طرح جامع با رویکرد نوین نیز در دست اجرا بود، رنگ و بوی آینده‌نگری به مرحله تدوین چشم‌انداز رسیده است و می‌توان ادعا کرد اولین چشم‌انداز شهری

موردنظر، می‌توان از اجرای برخی ابعاد صرف‌نظر کرد کئوسا^{۱۷}

مثبت بودن آن‌ها می‌توان نتیجه گرفت که اثرات در جهت ترسیم شده در مدل پارادایمی شکل ۲ نیز مورد تأیید قرار گرفته است.

جدول ۴- برآورد اثر مسیر ابعاد و معنی داری آن‌ها در مدل - منبع:

یافته‌های تحقیق				
مسیر ابعاد	بار عاملی	انحراف معیار	t استیودنت	معنی داری
ورودی -> تحلیل	۰/۶۷۰	۰/۰۹۳	۷/۲۳۹	۰/۰۰۰
تحلیل -> تفسیر	۰/۷۹۹	۰/۰۶۳	۱۲/۷۵۸	۰/۰۰۰
تفسیر -> چشم‌انداز	۰/۸۹۴	۰/۰۴۳	۲۰/۷۵۸	۰/۰۰۰

بر همین مبنا جدول ۵ را به عنوان ارزیابی اثرات مستقیم و غیرمستقیم هریک از ابعاد (با مؤلفه‌های مربوط به آن‌ها) بر یکدیگر ارائه شده است. بر اساس جدول ۵، همان‌طور که ملاحظه می‌شود، ورودی بر مؤلفه‌های مرحله تحلیل، تحلیل بر تفسیر و تفسیر بر چشم‌انداز اثر مستقیم دارد.

جدول ۵- برآورد اثرات مستقیم و غیرمستقیم ابعاد به همراه مؤلفه‌های تأیید شده در مدل - منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

اثر مستقیم		اثر غیرمستقیم	
اثر بعد اول بر بعد دوم	مقدار میانگین	مقدار میانگین	مقدار احتمال
تحلیل	۰/۶۶۹	۰/۰۰۰	
ورودی	تفسیر	۰/۵۳۵	۰/۰۰۰
چشم‌انداز	۰/۴۷۸	۰/۰۰۰	
تحلیل	تفسیر	۰/۷۹۵	۰/۰۰۰
چشم‌انداز	۰/۴۱۷	۰/۰۰۰	
تفسیر	چشم‌انداز	۰/۸۹۱	۰/۰۰۰

همچنین اثرات غیرمستقیم ورودی بر تفسیر، تحلیل بر و چشم‌انداز بسیار قوی هستند. سایر اثرات هرچند مقداری کمتر از ۵، اختیار کرده است با این وجود با توجه به مقادیر احتمال که کمتر از ۰،۰۵ است معنی‌دار هستند و به این معنی است که نمی‌توان اثرات آن‌ها را نادیده گرفت. برای تدوین چشم‌انداز برای شهر اصفهان لازم است دقت بسیار زیادی به مرحله ورودی شود زیرا در این مرحله انتخاب سؤالات راهبردی با استفاده از مبانی نظری انجام می‌شود و با توجه به اثراتی که به صورت پی‌درپی روی مراحل دیگر دارد، می‌تواند تأثیر بسزایی بر چشم‌انداز داشته باشد. همچنین اثرات غیرمستقیم نشان می‌دهد، اگرچه در ظاهر ورودی تنها اثر بزرگی بر مرحله تحلیل دارد ولی باید در نظر گرفت که این مرحله روی همه بخش‌های مدل اثرگذار است پس باید با حساسیت بیشتری انتخاب شود. به این ترتیب براساس الگوی بدست آمده می‌توان گفت: آنچه در مرحله ورودی به عنوان بررسی مبانی نظری مدنظر است بررسی کلیه مطالعات پشتیبان مرتبط با شهر اصفهان شامل پژوهش و گزارش‌ها تا مصاحبه‌ها و مواردی از این قبیل است. این مرحله خود در تعیین سؤالات راهبردی، که قرار است به صورت هوشمندانه آینده را رقم بزنند، مشخص می‌کند. منظور از چارچوب‌بندی محتوایی تعیین ابعاد پروژه (گروه اجرا، تعیین شبکه و ساختار، تعیین سطح آینده‌نگاری (قلمرو موضوعی، مکانی، زمانی) و مواردی از این قبیل است. در

مرحله تحلیل، تعیین ذینفعان و بازیگران و ارتقاء فعالیت آن‌ها به منظور کنترل تأثیری که می‌پذیرند یا می‌گذارند انجام می‌شود. بررسی سیاست‌های گذشته و حال به آنچه روندهای گذشته و اتفاقات حال را شکل داده است می‌پردازد تا آنچه امروز به واسطه آن شکل گرفته است مشخص شود. پوشش محیطی هر سازمانی به لحاظ محیط داخلی و بیرونی می‌تواند در موفقیت سازمان مؤثر باشد. نیروهای پیشران تغییرات شامل کلیه عواملی است که در اثر تغییرات پارادایمی تغییر اساسی می‌کنند [۱۶]. این نیروها برای ارزیابی سیستم مورد استفاده قرار می‌گیرند [۱۷]. نیروهای پیشران در واقع عدم قطعیت‌های بحرانی هستند [۱۸]. در مرحله تفسیر، مدیریت ذینفعان و بازیگران به منظور هماهنگ و همراه سازی آن‌ها در تمامی مراحل تدوین و اجرا انجام می‌شود. در کارگاه ذینفعان، و تحلیل گپ، به تحلیل مجموعه‌ای تم از مراحل قبلی و خواسته‌های ذینفعان در همین مرحله، به همراه خروجی‌های مربوط به روند پژوهی و پیشران‌ها و عدم قطعیت‌ها می‌پردازد. برای مدیریت منابع در دسترس اولویت‌بندی شرط اول و اساسی خواهد بود. روند پژوهی به بررسی روندهایی که ادامه یافته، در گذشته تمام شدند و روندهایی که در حال پیدایش هستند می‌پردازد. عدم قطعیت‌ها آنچه برای استقرار وضعیت ثبات نیاز است را مشخص می‌کنند. تعیین موضوعات کلیدی کمک می‌کند تا عناصر اصلی اثرگذار برای بلندمدت مورد بررسی قرار گیرند. تعیین چالش‌ها و فرصت‌ها یکی از راه‌های تدوین راهبردها است که معمولاً با استفاده از SWOT انجام می‌شود. تعیین میزان اثر عدم قطعیت‌ها به هر چه متمرکز شدن موضوعات تحت بررسی کمک می‌کند. منطق‌دهی به سناریوها باعث می‌شود موضوعات کلیدی و افق زمانی و سایر ظرفیت‌ها جهت رتبه‌بندی موضوعات برای درج در سناریو مشخص شود. سناریوسازی کمک می‌کند تا در صورت نیاز به انعطاف‌پذیری و تغییر جهت به راحتی به کمک سناریوها اتفاق بیفتد درحالی‌که هدف گم نشود. تعیین پیامدها در حوزه‌های مختلف در سه بعد پارامتری، عملکردی و فضایی، شرایط لازم برای رسیدن به منافع پایدار را تأمین می‌کند. چشم‌انداز سازی تصویری از آینده مطلوب ارائه می‌کند که حداکثر انطباق‌پذیری را با واقعیت روبه‌جلو داشته باشد. در چشم‌انداز سازی، با تعیین سناریوها و چشم‌اندازها به راحتی وضعیت آماده‌باش ایجاد می‌شود و شرایط مطلوب ذینفعان و بازیگران تعیین می‌شوند. به همین ترتیب چشم‌انداز به منظور تدوین برنامه راهبردی با استفاده از فرآیند آینده‌نگاری آماده می‌گردد.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

شهر اصفهان، به عنوان سومین شهر بزرگ ایران از موقعیت فرهنگی، تاریخی، صنعتی و گردشگری استراتژیکی برخوردار است. به واسطه نقش جهانی این شهر در حوزه گردشگری و صنایع دستی به عنوان یکی از شهرهای خلاق عضو یونسکو، آینده آن باید بسیار مورد توجه قرار گیرد. مدیریت این شهر که توسط شهرداری اصفهان انجام می‌پذیرد؛ از سابقه ۲۵ ساله در حوزه برنامه‌ریزی برخوردار است. با این وجود، شهر اصفهان امروز با مشکلات بسیاری دست‌وپنجه نرم می‌کند که همگی نشان‌دهنده عدم برنامه‌ریزی درست و بی‌ثباتی مدیریتی به واسطه تغییرات شورای شهر است. آنچه در این پژوهش

مدنظر است، تدوین چشم‌انداز این شهر است که با استفاده از رویکرد آینده‌نگاری تشریح می‌شود. فرایند آینده‌نگاری از مراحل ورودی، تحلیل، تفسیر به چشم‌انداز سازی می‌رسد و با طی این مسیر اجازه می‌دهد گام‌های درست‌تری برای برنامه‌ریزی برداشته شود. درواقع مشکلاتی مثل آلودگی هوا، فرونشست، ریز گرده‌ها، افت رونق اقتصادی به واسطه بیماری کرونا، ترافیک شهری، و همه و همه، بیانگر تصمیم‌هایی است که در گذشته بدون هیچ پشتوانه علمی اخذ شده و بر اساس علایق و سلاقی ذینفعان و مدیران دائماً تغییر کرده است. آینده‌نگاری رویکردی است که باعث می‌شود باور ذهنی در مدیران تغییر کرده تا بتوانند تصمیمات مناسب را در زمان درست اجرا کنند. در این پژوهش، مؤلفه‌های اصلی آینده‌نگاری که می‌تواند برنامه راهبردی را تقویت کند و منجر به تدوین چشم‌انداز شود ارائه شده است. در این مقاله، با شناسایی مؤلفه‌های مؤثر در هر یک از ابعاد مدل عمومی آینده‌نگاری در شهر، با توجه به انتخاب خبرگان و کارشناسان، مؤلفه‌های اصلی چشم‌انداز جدا شدند و سپس به کمک تحلیل عاملی تاییدی مورد تایید قرار گرفتند. در حقیقت آینده‌نگاری می‌تواند با ایجاد تغییر در باور ذهنی مدیران تحولی عظیم در تدوین چشم‌انداز ایجاد می‌کند. در این پژوهش در حقیقت روش‌های مختلف آینده‌نگاری در کنار یکدیگر قرار گرفتند تا بتوانند نتایج واقعی‌تری را رقم بزنند. این مسیر، با ایجاد شناخت در ابعاد مختلف موضوع موردبررسی آغاز و در انتها با تغییر باور ذهنی در مدیران و تصمیم گیران به یک برنامه‌ریزی قابل اطمینان‌تر می‌رسد. مطالعات لازم ابتدا پیشروی مخاطب قرار داده می‌شود و با استخراج احساسات و خواست مردم و ایجاد مشارکت بین آن‌ها و تصمیم گیران، یکپارچه‌سازی خواسته‌ها انجام می‌شود و با بررسی و انطباق خواسته‌های یکپارچه‌شده با چالش‌ها و فرصت‌ها و سیاست‌های گذشته از هرگونه تصمیم‌گیری سلیقه‌ای جلوگیری می‌کند. در این رویکرد (آینده‌نگاری) ذینفعان در هر مرحله که لازم باشد در تصمیم‌گیری حضور دارند و بنابراین اجرای آن در سال‌های آتی و در قالب ترسیم تصویر مطلوب ساده‌تر می‌شود. سناریوهایی که در روند تدوین مدل آینده‌نگاری استخراج شده است، یک رویکرد فراقطع یا اصطلاحاً آماده‌باش فراهم می‌کند و انعطاف‌پذیری و چابک سازی برنامه راهبردی به منصفه ظهور می‌رسد. چشم‌انداز شهر اصفهان که ابتدا به‌عنوان یکی از نقاط ضعف برنامه‌های راهبردی در شهر اصفهان وجود داشت، اکنون با این رویکرد می‌توان امیدوار بود که در سال‌های آتی با انتقادهای کمتری روبرو باشد. به عبارتی دیگر، آینده‌نگاری با تهیه یک پشتوانه تصمیم برای مسئولین شهری از هرگونه تصمیم‌گیری سلیقه‌ای جلوگیری می‌کند. اصلی‌ترین نتیجه مرحله ورودی سؤالات راهبردی است که باعث می‌شود سؤالات اصلی که باید در مسیر اقدامات پاسخ داده شود واضح شود. در مرحله تحلیل با استخراج تم‌های حاصل از ترکیبی از پژوهش در خصوص عناصر بیرونی و درونی درک مناسبی آماده شود تا در مرحله تفسیر با ارائه موضوعات کلیدی تمرکز ایجاد شود. با سناریوی تجسمی از شرایط مختلف در مرحله چشم‌انداز سازی ایجاد می‌شود و تصویر مطلوب (چشم‌انداز) با منطقی واقع‌بینانه (پساساختارگرایی واقع‌بینانه یا همان آینده‌نگرانه) نگاشته شود. پیشنهادهایی نیز در این زمینه ارائه

می‌شود که اجرای آن‌ها می‌توانند در تجارب آینده، نتایج موفقیت‌آمیزی را در برداشته باشد:

- با توجه به چارچوب محتوایی در مرحله ورودی علاوه بر مبانی نظری نسبت به استخراج سؤالات راهبردی از طریق خبرگان هم اقدام شود تا این مؤلفه در شروع کار فرایند کار را تقویت نماید.
- مؤلفه تحلیل ذینفعان باید با استفاده از دوره به‌روزرسانی نه تنها موردبازنگری قرار گیرد بلکه لازم است تا از طریق پیش‌بینی ذینفعان آتی در طی فرایند نسبت به آینده‌نگری موضوع مضامین قوی‌تری فراهم نمود و خواسته‌های آیندگان نیز مدنظر قرار گیرد.
- با توجه به اینکه تحلیل ذینفعان و مشارکت عنصر کلیدی در این فرایند است بهتر است در خصوص آینده‌نگاری، چشم‌اندازسازی و برنامه‌ریزی آموزش‌های مستمر برای سطوح مشارکت قرار گیرد. زیرا زمان تدوین آینده‌نگاری و برنامه‌ریزی بسیار کوتاه است و تنها مضامین مربوطه درک خواهد شد، بدیهی است که تسلط افراد به فرایند و روش‌های در این عرصه بسیار کارگشا است.
- پیشنهاد می‌شود مراحل آینده‌نگاری به‌ویژه کارگاه‌های تحلیل ذینفعان حداقل از ۶ ماه قبل از تدوین آغاز گردد تا بتوان نسبت به تقویت فرایند یادگیری در حین انجام فرایند آینده‌نگاری، همچنین به کاربرد مضامین در برنامه‌های راهبردی هم موفق عمل کرد.
- پیشنهاد می‌شود مؤلفه‌های سناریو به همراه اهداف کلان تا سطح برنامه عملیاتی به‌صورت یک پرتفولیو راهبردی در نظر گرفته شود تا نه تنها ارتباط قوی بین پروژه آینده‌نگاری، چشم‌انداز و برنامه‌راهبردی برقرار شود، ضمانتی برای حسن اجرای برنامه آنها فراهم گردد.
- پیشنهاد می‌شود به منظور کاربردی شدن نتایج و تسهیل تعمیم آن، این فرایند به صورت هوشمند از مرحله آینده‌نگاری تا برنامه‌ریزی و ارزیابی انجام شود. هرچند باید این موضوع در نظر گرفته شود که فرایندها باید منعطف و قابل تغییر براساس شهرها باشند.

۶- مراجع

- [1] Kuosa, T. (2016). The evolution of strategic foresight: navigating public policy making. Routledge.
- [2] Godet, M. and Durance, P. (2011) Strategic Foresight: For Corporate And Regional Development, UNESCO, Dunod.
- [3] Fernandez Guell J. M and Redondo J. L (2012) 'Linking Territorial Foresight And Urban Planning', Emerald Group Publishing Limited, 4:14, 316-335.
- [4] Klosterman, R. (2013) 'Lessons Learned about Planning: forecasting, participation and technology', Journal of the American Planning Association, Taylor and Francis- Association.
- [5] Eames, M, Dixon, T, Lannon, S and Hunt, M (eds) (2017) Retrofitting Cities for Tomorrow's World, Wiley-Blackwell.
- [6] Gholipor, A et al (2011) 'Study Factors Affecting the Formation of the City Image in Order to City Branding', Journal of Fine Arts - Architecture and Urbanism, 45,37-46.
- [7] Fernandez Guell J. M and Gonzalez Lopez J (2016) 'Cities futures. A critical assessment of how future studies are applied to cities', Emerald Group Publishing Ltd, 5: 18.
- [8] UNIDO Technology Foresight Manual (2005), Organization And Method, VOL.1.

6 (4) , 2022

دوره ۶، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

- [9] European Foresight Platform (2011), An initial assessment of territorial forward planning/foresight projects in the European Union, European Union.
- [10] Kaivo-oja J, Marttinen J and Varelius J (2002), Foresight, 4:6, 34-45.
- [11] Phdungslip, A. (2011) 'Futures studies: backcasting method used for strategiusustainable city planning', Futures, 43, 707-714.
- [12] Ratcliffe J and Krawczyk . E (2011) 'Imagineering city futures: The use of prospective through scenarios in urban planning, Futures, 43, 642-653.
- [13] Mahmud J (2011) 'City foresight and development planning case study: Implementation of scenario planning in formulation of the Bulungan development plan', Futures, 43, 697-706.
- [14] Harper J .C and Georghiou .L (2005) 'Foresight in innovation policy: Shared visions for a science park and business-university links in a city region', Technology Analysis and Strategic Management, 17:2, 147-160
- [15] اشرقی، ی. و جان بابائزاد، م. ح. (۱۳۹۲) "تدوین چشم انداز سازمانی در چارچوب برنامه ریزی راهبردی؛ نمونه موردی: شهرداری ساوه"، فصلنامه مطالعات برنامه ریزی شهری، سال ۱، شماره ۲، صص ۱۵۵-۱۲۳.
- [16] De la Luz Hernández-Flores, M., Otazo-Sánchez, E. M., Galeana-Pizana, M., Roldán-Cruz, E. I., Razo-Zárate, R., González-Ramírez, C. A., & Gordillo-Martínez, A. J. (2017). Urban driving forces and megacity expansion threats. Study case in the Mexico City periphery. Habitat International, 64, 109-122.
- [17] Peterson, G. D., Carpenter, S. R., & Brock, W. A. (2003). Uncertainty and the management of multistate ecosystems: an apparently rational route to collapse. Ecology, 84(6), 1403-1411.
- [18] Lopez-Arce, P., Altamirano-Medina, H., Berry, J., Rovas, D., Sarce, F., & Hodgson, S. (2020, October). Building moisture diagnosis: Processing, assessing and representation of environmental data for root cause analysis of mould growth. In Building Simulation (Vol. 13, No. 5, pp. 999-1008). Tsinghua University Press.

دوره ۶، شماره ۴
زمستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

ارائه الگوی آینده‌نگاری به منظور تدوین چشم‌انداز شهر اصفهان

¹² Bulungan

¹³ Eames

¹⁴ Harper and Georghiou

¹⁵ مدل پیشنهادی بر مبنای ۵ گام است که به ۵ سوال اصلی پاسخ می‌دهد. این سوالات به

ترتیب راجع به وضع موجود، روندها، سناریوهای مختلف، برنامه‌ها و سیاست‌ها و نهایتاً مدل

فرآیندی بحث می‌کنند.

¹⁶ Ames

¹⁷ Kuosa

¹ Jari Kaivo-oja

² Employment and Economic Development Centers (TE-Center)

³ Ravetz

⁴ Miles

⁵ La prospective

⁶ Phdungslip

⁷ Backcasting

⁸ Goteborg

⁹ Ratcliffe and Krawczyk

¹⁰ Gaia- جیا، نام یک الهه یونانی است که سمبل کره زمین محسوب می‌شود و نگهدار آن

است. از این منظر این دوتویسنده قصد داشتند این روش را به عنوان یک مرجع توصیف کنند.

(توضیح: نگارندگان)

¹¹ Mahmud

Strategic planning of zone one district 22 of Tehran based on the indicators of an elderly-friendly city

Farnaz Adiban

MSc in Urban Planning Faculty of, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

Maliheh Babakhani*

Assistant Professor, Faculty of, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

*Corresponding author's email address:

babakhani@Arc.ikiu.ac.ir

How to cite this article:

Farnaz Adiban, Maliheh Babakhani, Strategic planning of zone one district 22 of Tehran based on the indicators of an elderly-friendly city, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2022; 6(4):10-17.

Abstract

Considering that the trend of the world's population is towards aging and since it is one of the most important stages of life, the needs of the elderly should be considered in both physical and mental dimensions. An elderly-friendly city is an approach whose main goal is to meet the needs of the elderly in urban spaces in both physical and mental dimensions, and since the elderly-friendly city is within the framework of social justice in the city, its main goal is to provide the necessary conditions to improve the quality of life of the elderly. Therefore, the quality of life of the elderly is considered an important step towards the realization of social justice in the city. The main goal of this research is to explain some of the components of improving the quality of urban life with the category of an elderly-friendly city, and to increase the quality of urban life with measures that are appropriate for the needs of the elderly through their identification. According to library studies, the review of various articles and books related to the subject of the desired definitions and interviews with the elderly living in this area, and with the presence and field observations in different localities of zone one of district 22 areas have been identified, and finally, by analyzing the possibilities and the limitations of the study area have been discussed in presenting goals, policies and strategies. According to the studies conducted, some of the needs of the elderly, including (medical centers, recreational programs, safety and security of the elderly) have not been taken into account in zone one of district 22.

Keywords

Elder, elderly-friendly city, quality of life, district 22 of Tehran

برنامه ریزی راهبردی ناحیه یک منطقه ۲۲ تهران مبتنی بر شاخص‌های شهر دوستدار سالمند

فرناز ادیبان

کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه

بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

ملیحه باباخانی*

استادیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۱

ارجاع به مقاله:

فرناز ادیبان، ملیحه باباخانی، برنامه ریزی راهبردی ناحیه یک منطقه ۲۲ تهران مبتنی بر شاخص‌های شهر دوستدار سالمند، مهندسی و مدیریت ساخت، ۱۴۰۰؛ ۶(۴): ۱۰-۱۷.

چکیده

با توجه به اینکه روند جمعیت دنیا به سوی پیری می باشد و از آن جایی که یکی از مهم ترین مراحل زندگی پیری و سالمندی است ، لذا باید نیاز های سالمندان در دو بعد جسمی و روحی در نظر گرفته شود. شهر دوستدار سالمند رویکردی است که هدف اصلی آن تامین نیاز های سالمندان در فضاهای شهری در دو بعد جسمی و روحی می باشد و از آنجایی که شهردوستدار سالمند در چهارچوب عدالت اجتماعی در شهر قرار دارد که هدف اصلی آن مهیا کردن شرایط لازم برای بهبود کیفیت زندگی سالمندان میباشد لذا کیفیت زندگی سالمندان گام مهمی در راستای تحقق عدالت اجتماعی در شهر به شمار می آید. اهداف اصلی این پژوهش تبیین برخی از مولفه های ارتقاء کیفیت زندگی شهری با مقوله شهر دوستدار سالمند است و بالا بردن میزان کیفیت زندگی شهری با اقدامات متناسب با نیاز هایی که از طریق شناسایی آن ها برای سالمندان می باشد است. با توجه به مطالعات کتابخانه ای، بررسی مقالات، کتب مختلف مرتبط با موضوع تعاریف مورد نظر و مصاحبه با سالمندان ساکن در این ناحیه و با حضور و برداشت میدانی در محلات مختلف ناحیه یک منطقه ۲۲ شناخت صورت گرفته است و در نهایت با تحلیل امکانات و محدودیت های ناحیه مطالعاتی به ارائه اهداف، سیاست و راهبرد ها پرداخته شده است. با توجه به مطالعات صورت گرفته برخی از نیاز های سالمندان از جمله (مراکز درمانی، برنامه های تفریحی، ایمنی و امنیت سالمندان) در ناحیه یک منطقه ۲۲ در نظر گرفته نشده است که به منظور افزایش کیفیت زندگیشان با توجه به محدودیت های هر محله پیشنهاداتی ارائه گردیده است.

کلمات کلیدی

سالمند، شهر دوستدار سالمند، کیفیت زندگی، منطقه ۲۲ شهر تهران

موضوع کهنسالی و پیر شدن از جمله دغدغه هایست که کشور های توسعه یافته و در حال توسعه با آن مواجه می باشند ، با توجه به حائز

- ناحیه یک منطقه ۲۲ تهران تا چه میزان از شاخص های شهر دوستدار سالمند برخوردار است ؟

۲- پیشینه پژوهش

شهر دوستدار سالمند

یکی از چهارچوب های عدالت اجتماعی در شهر بحث شهر دوستدار سالمند می باشد که از ضرورت شکل گیری شهر های عدالت محور می باشد و از آنجایی که ارتقای کیفیت زندگی سالمندان از اهمیت ویژه ای در خصوص فضاهای شهری برخوردار است به همین دلیل هدف اصلی شهر دوستدار سالمند ایجاد شرایط لازم در راستای ارتقای کیفیت زندگی برای سالمندان می باشد. شهر دوستدار سالمند را می توان به معنای شهر دوستدار سالمندان ، کودکان و خانواده ها و بصورت کلی شهر دوستدار مردم دانست که با بهینه سازی بهداشت مشارکت و ایجاد امنیت برای سالمندان به ارتقا به ارتقای کیفیت زندگی سالمندان می پردازد که به دنبال آن سالمندی فعال را نیز ترغیب می کند.

شهر دوستدار سالمند شهری است که به میزان مناسب از نیمکت های با کیفیت در سطح شهر برخوردار است و در راستای افزایش میزان تسهیلات بهداشتی دارای سرویس های بهداشتی ایمن و قابل دسترسی و مناسب برای سالمندان است. پیاده رو های شهر نیز باید با عرض های متناسب و نور و روشنایی کافی در نظر گرفته شوند. ساختمان های عمومی نیز باید از امکانات لازم در راستای جا به جایی راحت سالمندان برخوردار باشند، در نظر گرفتن تابلو های مناسب و کافی برای اطلاع رسانی با ارائه ی اطلاعات قابل فهم و خوانا و نسبت به فرهنگ شهری بر این عقیده است که احترام به سالمندان را ترویج دهد و به دنبال آن احساس تعلق سالمندان به شهر را افزایش دهد. سازمان بهداشتی جهانی شهر دوستدار سالمند را فضاهایی شهری می داند که در آن توزیع خدمات عمومی در راستای نیازها و محدودیت های سالمندان صوت می گیرد و به منظور کاهش وابستگی سالمندان در خدمات حمل و نقل ، امور دارایی شبکه های مخابراتی و ارتباطات و خدمات فرهنگی و بهداشتی می باشد. شهردوستدار سالمند شهری است که ، در آن خواسته های سالمندان در اولویت می باشد و به دنبال ایجاد شرایط اجتماعی ، فرهنگی و شهرسازی مناسب با نیاز های سالمندان است و حقوق شهروندی سالمندان در همه ی قوانین سیاست ها و برنامه ها در نظر گرفته خواهد شد. رویکرد شهردوستدار سالمند به دنبال این است که شهر را به وسیله ی سالمندان بسازد. در شهر های دوستدار سالمند سالمندان همانند دیگر گروه های سنی قادر به بیان نظرات خود هستند و در امور مرتبط با خواستارشان مشارکت لازم را دارند که سبب ایجاد و افزایش حس تعلق و اعتماد به نفس نسبت به جایی که در آن زندگی می کنند خواهد شد. شهردوستدار سالمند از چندین مولفه تشکیل شده است که هدف اصلی آن افزایش حس تعلق و هویت اجتماعی در میان شهروندان می باشد.

با توجه به بیان فیتز جوالدوکارو شهر دوستدار شهر دوستدار سالمند را شهری می داند که ساکنان سالمند را قادر می سازد تا در خانواده ها ، محله ها و جامعه مدنی خود به طور فعال دیده شوند و فرصت

اهمیت بودن این موضوع که پیری یکی از مراحل مهم زندگی انسان هاست که دارای پیامدهای زیادی در شهر ها می باشد باید با توجه به شناخت و در نظر گرفتن جنبه های روانی و جسمی اقدامات لازم مربوط به برنامه ریزی و سیاست گذاری اجرا شود. [۱]. با رشد روز افزان جمعیت جهانی، میزان جمعیت سالمند تا سال ۲۰۲۰ میلادی در دنیا از ۹٪ به ۱۶٪ روبه افزایش خواهد بود که میتوان گفت ۲۱/۷٪ جمعیت جهان را جمعیت کهنسال در بر می گیرد. در ایران نیز طبق آخرین سرشماری های انجام گرفته در سال ۱۳۹۰ حدود ۵/۷٪ جمعیت ایران را جمعیت بالای ۶۵ سال تشکیل می دهد که این آمار در سال ۱۳۹۵ به ۶/۱ درصد روبه افزایش بوده است می توان گفت که ایران در سال ۱۳۹۵ وارد مرحله ی پیری جمعیت شده است ، و تا سال ۱۴۱۰ نیز شاهد انفجار جمعیت سالمندی خواهیم بود [۲]. پیری جوامع یک پدیده مثبت و چالش برانگیز است زیرا پیری جمعیت شهرنشینی اوج موفقیت و توسعه ی انسانی است، ازین روست که کهنسالان و در نظر گرفتن نیاز هایشان بعنوان گروه سنی مهم در هر کشوری از اهمیت ویژه ای برخوردار می باشند و برنامه ریزی برای سالمندان یکی از مهم ترین چالش های پیش رودر بحث های برنامه ریزان و طراحان شهری می باشد .

یک شهر سالم و دوست داشتنی نه تنها به یک نسل متمرکز نیست بلکه باید در راستای نیازهای تمام نسلها باشد و با نیازهای جمعیت مسن تر نیز مطابقت داشته باشد ، بطوریکه درحالت ایده آل در شهر ها باید مکانهایی برای زندگی سازماندهی شود تا تعاملات اجتماعی شهروندان و حضور پذیریشان در فضای شهر را تقویت کند. هر روزه شاهد حضور تعداد زیادی افراد سالمند در فضا های شهری هستیم که متناسب نبودن امکانات با نیازهایشان در فضا های شهری آنان را با مشکلاتی مواجه کرده است که از جمله به ضعیف بودن سیستم حمل و نقل، ناکافی بودن فضا های سبز و پارک ها ، نامناسب بودن مناظر شهری ، عدم وجود ایمنی کافی می توان اشاره کرد. شهر دوستدار سالمند دارای ابعاد و شاخص های فراوانی است که توسط سازمان بهداشت جهانی مطرح شده است و هدف آن بستر سازی مناسب در فضاهای شهری در جهت رفع نیاز های شهروندان سالمند می باشد. شهردوستدار سالمند در چهارچوب عدالت اجتماعی در شهر قرار دارد که هدف اصلی آن مهیا کردن شرایط لازم برای بهبود کیفیت زندگی سالمندان میباشد لذا کیفیت زندگی سالمندان گام مهمی در راستای تحقق عدالت اجتماعی در شهر به شمار می آید.

از آن جایی که نرخ رشد جمعیت شهرنشینی شهر تهران رو به افزایش می باشد و معادل ۴/۷ درصد جمعیت را جمعیت ۶۵ سال به بالا تشکیل می دهد و منطقه ی ۲۲ بعنوان بزرگترین منطقه ی تهران شناخته شده است که جمعیت زیاد همراه با گروه های سنی متفاوت را در خود جای داده است و ناحیه ۱ این منطقه نیز با جمعیت ۹۶۰۰۰ نفر از گروه های مختلف سنی نیز برخوردار می باشد و از آنجایی که توجه به نیازهای سالمندان در شهر ها از دیدگاه برنامه ریزان شهری از اهمیت خاصی برخوردار است. این پژوهش بر آن هست تا به سوالات زیر پاسخ دهد:

- مولفه های ارتقا ی کیفیت زندگی در شهر دوستدار سالمند کدام اند؟

7 (1) , 2022

دوره ۷، شماره ۱

تابستان ۱۴۰۱

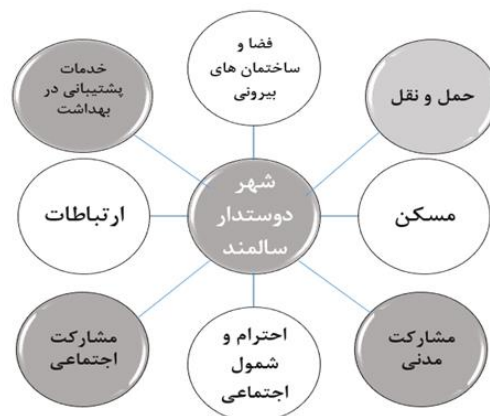
دوفصلنامه پژوهشی

های گسترده ای برای مشارکت آن ها در جامعه در نظر گرفته شود . سازمان بهداشتی جهانی برای ایجاد تعامل و کمک به شهر ها به منظور مناسب تر شدن شهر ها برای سالمندان حوزه های شهر دوستدار سالمند را در شکل ۲ بیان کرده است.

شکل ۱ مولفه های شکل دهنده به شهر دوستدار سالمند؛ [۳]

شکل ۲ حوزه ی شهر دوستدار سالمند، سازمان بهداشت جهانی، ۲۰۰۷ [۴]

مولفه های شهر دوستدار سالمند

درخصوص فضاهای شهری مناسب برای سالمندان در گزارشات سازمان جهانی بهداشت و مطالعات داخلی مولفه های زیر در نظر گرفته شده است.

فضاهای و ساختمانی عمومی

افزایش جمعیت و ازدحام های بوجود آمده کاهش مشارکت سالمندان در تردد فضاهای عمومی را نیز به دنبال دارد و از آن جایی

که تمیز بودن و برخورداری از بوی مطبوع و مناسب و آرامش در فضاها از اولویت های نیاز های سالمندان می باشد عدم رعایت این اصول حضورشان در محیط را کم رنگ می کند. پاکیزگی و احساس امنیت و دسترسی مناسب به فضاهای سبز منجر به افزایش سالمندان در این فضاها خواهد شد. از آنجایی که با توجه به کهنسنت سن در سالمندان و تغییرات فیزیکی شان منجر به کاهش عملکردشان می شود لذاست که باید در فضاها مکان هایی راه به جهت استراحت، نشست سالمندان نیز در نظر گرفت. به منظور آسانی در تردد سالمندان باید پیاده رو هایی پهن ، با شیب مناسب و سالم و هموار در نظر گرفت که مانع حرکت سالمندان نشود و حتی الامکان از پارک کردن وسایل حمل و نقل در پیاده رو ها استفاده ی مطلوب را به عمل آورد .

توزیع گسترده ی اطلاعات و ارتباطات

زمانی می توان سالمندی را پویا القا کرد که سالمند ارتباط مناسبی با محیط و اطراف برقرار کند . سازمان جهانی بهداشت در حوزه ی ارتباطات و اطلاعات به موارد زیر اشاره کرده است که توزیع مناسب اطلاعات در رسانه ها این امکان را برای سالمندان ارائه می کند تا اطلاعات مناسب را برای ارتباطات خود را به راحتی بدست آورند. بعضی اوقات سالمندان زمانی از اطلاعات خدمات ارایه شده مربوط به خودشان باخبر می شوند که فرصت آن به پایان رسیده است به منظور کاهش چنین اتفاقاتی باید اطلاعات در زمان مناسب در اختیارشان گذاشته شود. احساس تعلق در محیطی که آشنا در آن باشد برای سالمند به منظور آرامش به حساب می آید و باعث می شود تا سالمند خود را متعلق به آن اجتماع بداند بنابراین خدمت به سالمندان باید به گونه ای باشد که موجب جا به جایی آن ها از محیطی که به آن احساس تعلق دارد نشود.

وسایل نقلیه دوستدار سالمند

در شهر دوستدار سالمند نگاه بر این است تا سالمندان از راحتی و آسایش در شهر برخوردار باشند به همین دلیل در وسایل نقلیه باید از صندلی های با کیفیت و خدمات خاصی به افرادی که با توانایی جسمی خاص می باشد و همچنین مسیرهای حرکت با علامت های لازم برای محل های مناسب جهت پیاده شدن عابرین سالمند نیز در نظر گرفته شود. با توجه به در نظر گرفتن نیاز ها و محدودیت های سالمندان ایستگاه ها مکان یابی و طراحی خواهند شد. در شهر دوستدار سالمند باید حمل و نقل از نظر زمانی از نظم خاصی برخوردار باشد که سالمند از زمان بندی حرکت وسایل نقلیه اطلاع لازم را داشته باشد و علائم راهنما باید ساده و روان در اختیار سالمندان قرار گیرد و به همچنین نور مناسبی در شب در راستای امنیت رانندگان سالمند در نظر گرفته شود.

مسکن

از دیگر مولفه های مهم در بحث شهر دوستدار سالمند را می توان مسکن دانست در ادامه مولفه هایی که سازمان جهانی بهداشت برای مسکن مطرح کرده اند یکی از موضوعات قابل ملاحظه قیمت مسکن است، امکان بهره گیری از مسکن ارزان قیمت دولتی یکی از اهداف

اصلی شهر دوستدار سالمند می باشد. امکان دسترسی به آب و برق و گاز از جمله ضروری ترین امکاناتی است که مسکن باید داشته باشد که با پرداخت رایانه و کمک به سالمندان با توجه به بالا بودن هزینه ها در برخی موارد قابل حل خواهد بود. توجه به ایجاد راهروهای پهن جهت حرکت ویلچر، داشتن آسانسور و استفاده از سازه های محکم و پایدار، حمام و دشویی مناسب از جمله مواردی است که در طراحی مسکن در شهر دوستدار سالمند مورد اهمیت قرار می گیرد. همچنین با نگاهی به برخی شهرها می توان متوجه ی آن شد که سالمندان در برخی از شهر ها دارای حق انتخاب به منظور جا به جایی به خانه ی کوچک تر یا مراکز نگهداری سالمندان می باشند.

محیط زندگی

شهر دوستدار سالمند در راستای آرامش و آسایش سالمندان تاکید بسزایی برای در نظر گرفتن فضای مناسب و کافی در خانه برای سالمندان می باشد زیرا جمعیت بالای خانوار ها باعث محدودیت های زیادی برای سالمندان شده و از احساس آرامش و آسایش می کاهد. سلامت و استقلال سالمندان در اجتماع را می توان با خدمات حمایتی پزشکی و بهداشتی در ارتباط دانست که سازمان بهداشت جهانی این موارد را شامل خدمات بهداشتی و خدمات اورژانسی باید کاملاً در دسترس باشند زیرا اگر امکان استفاده از حمل و نقل برای سالمندان نباشد دچار آسیب نشوند. مراکز با کیفیت و همراه با ارائه خدمات مناسب و کامل برای سالمندان برای نگهداری سالمندان که نمی توانند در خانه هایشان زندگی کند در نظر گرفته شود و این حق برایشان باشد که در صورت عدم تمایل زندگی در خانه های خودشان به این مراکز مراجعه فرمایند.

معیار های طراحی فضاهای عمومی سالمندی

فضاهای عمومی مورد نیاز برای سالمندان به یکسری ویژگی هایی همچون تمیزی، برخورداری از تهویه مناسب هوا و اعتدال درجه حرارت در زمستان و تابستان، دسترسی مناسب به تلفن های عمومی صندوق های پست دوری از سرو صداهای آزار دهنده نیازمند هستند. در ادامه به بررسی اصلی ترین معیار ها برای طراحی فضاهای عمومی برای سالمندان پرداخته می شود.

الف) اقدامات ایمنی و محافظتی

محیط باید از نور پردازی مناسب برخوردار باشد، و فاقد مسیر های سنگلاخی، فضاهای نامناسب و شکسته و روبه انهدام باشد، تا سالمندان عبور و مرور راحتی داشته باشند. فضاهای عمومی نیازمند هستند تا سالیانه از نظر امنیت داشتن در برابر آتش زلزله و دیگر حوادث غیرمنتظره مورد بررسی رسمی قرار بگیرند و بیمه شوند. در طراحی فضای عمومی مناسب برای سالمندان باید مسیرهای خروجی مناسب برای خروج اضطراری در نظر گرفته شود و همچنین کمک های اولیه زنگ خطرهایی با صدای بلند برای سالمندانی که شنوایشان پایین می باشد در نظر گرفته شود. به منظور بالا رفتن ایمنی سالمندان پله های طبقات را نباید زیاد در نظر گرفت و به گذاشتن تعداد مناسب آسانسور توجه نمود و همچنین برای پنجره

ها، تراس ها و پشت بام ها نیز باید نرده ای مناسب به منظور حفاظت نیز در نظر گرفت.

ب) تنظیمات نور پردازی

به منظور سهولت دید برای سالمندان بهتر است که نور به مساوات و غیر مستقیم در فضا توزیع شود زیرا نور شدید و مستقیم باعث خیرگی در چشم سالمند می شود و با ایجاد نورپردازی مناسب و کافی می توان از این موضوع جلوگیری نمود در ساختمان ها نیز باید به نورپردازی در راه پله ها آشپزخانه ها سرویس های بهداشتی و اتاق توجه نمود زیرا این مناطق از جمله مناطقی می باشند که نیاز به نورپردازی مناسب و کافی دارند. همچنین نصب کلید پریز های برق در مکان مناسب نیز حائز اهمیت است زیرا موجب سهولت در دسترسی برای سالمند خواهد شد.

ج) سالن تفریح و ورزش سالمندان

برای تمام محلات شهری و یا مجتمع های مسکونی کلان لازم است تا سالن های مناسب برای استفاده ی سالمندان به منظور ورزش و تفریح همچنین اتاق هایی خصوصی برای انجام گیری معاینات و اقدامات پزشکی نیز در نظر گرفته شود.

۳- چارچوب نظری پژوهش

با توجه به روند افزایش سالمندی در مناطق شهری نسبت به مناطق روستایی توجه به سالمندان در شهر ها از اهمیت ویژه ای برخوردار است. لذا برنامه ریزی شهری با در نظر گرفتن منافع سالمندان در شهر دوستدار سالمند به دنبال ایجاد زمینه ی سیاست گذاری ها به دنبال به دنبال افزایش رفاه زندگی مناسب به منظور ارتقای کیفیت زندگی شهری برای سالمندان می باشد که در راستای آن توجه به مسئله ی سالمندی از سوی شهروندان و مدیریت شهری لازم می باشد.

با توجه به بررسی شاخص های کیفیت زندگی و شاخص های شهر دوستدار سالمند می توان بیان کرد که پژوهش پیش رو به منظور افزایش میزان کیفیت زندگی در ناحیه ی یک منطقه ۲۲ تهران بر مبنای شاخص های شهر دوستدار سالمند به دنبال آن است تا در راستای مناسب سازی بوستان ها و پارک ها باقرار دادن نور های مناسب و پر نور و تامین روشنایی کافی در ساعات مختلف شبانه روز و استفاده از کف پوش های سالم و با کیفیت در کف معابر و پیاده روهای پارک ها و بوستان ها و همچنین استفاده از نیمکت های استاندارد و قابل استفاده و قرار دادن سرویس های بهداشتی تمیز و تلفن های عمومی سالمندان را به مشارکت در فضای باز دعوت کند که به دنبال با برگزاری ورزش و مسابقات متناسب به سن سالمندان می توان به نشاط و جلوگیری از انزوایشان اقدام نمود. همچنین با اختصاص برنامه های ویژه در رسانه و مطبوعات در راستای موضوع سالمندان و ضرورت اهمیتشان در جایگاه خانواده و آموزش لازم برای رفتار با سالمندان می توان به کاهش اختلافات از حضور سالمندان در کنار خانواده هایشان کمک نمود. با در نظر گرفتن فضاهای مناسب برای فعالیت سالمندان و حضورشان در اجتماع از جمله سراهای محله و کانون هایی برای بازنشستگان می توان میزان مشارکتشان را در

7 (1), 2022

دوره ۷، شماره ۱

تابستان ۱۴۰۱

دوفصلنامه پژوهشی

مهندسی عمران

امور مختلف از جمله سیاست، بحث های فرهنگی و تفریحی و ... را افزایش داد که منجر به بهبود کنش متقابل اجتماعی و احساس مفید بودن و تعلق شان نسب به جایی که زندگی می کنند خواهد شد. با ایجاد فرصت های شغلی جدید برای سالمندانی که بازنشست شده اند و توانایی ادامه ی فعالیت را دارند به ادامه ی حضورشان در جامعه کمک خواهد شد.

به منظور ایجاد احساس امنیت و آسایش سالمندان باید فضاهای بی دفاع و ناامن نیز شناسایی شود و با بهره گیری از اصول و ضوابط به افزایش امنیت در آن فضاها پرداخته شود تا باعث ایجاد رعب و وحشت در سالمندان نشود. به طور کلی می توان گفت که اصول تاثیرگذار بر ارتقا کیفیت زندگی شهری در شهر دوستدار سالمند به شرح زیر است:

شکل ۳ اصول تاثیرگذار بر ارتقا کیفیت زندگی شهری در شهر دوستدار سالمند: منبع نگارندگان

در ادامه به بررسی شاخص های ارتقا کیفیت زندگی شهری در شهر دوستدار سالمند به شرح جدول ۱ پرداخته شده است.

۴- نمونه مورد پژوه

محدوده مورد مطالعه پژوهش حاضر ناحیه ۱ منطقه ۲۲ شهر تهران می باشد که ضلع شمالی آن به بالای اتوبان همت و ارتفاعات ۱۴۰۰ متری، ضلع غربی منتهی به بلوار کاج تقاطع بلوار امیرکبیر و شمال اتوبان همت، ضلع جنوب حد فاصل رودخانه ی کن بلوار صدرا و از ضلع شرق منتهی به رودخانه ی کن و میدان المپیک تا دهکده ی المپیک منتهی می شود (شکل شماره ۴).

وسعت ناحیه ی یک به میزان ۶۰۸۰۵۰۰ متر مربع می باشد و جمعیت ناحیه ی یک نیز ۴۶۴۹۴ نفر است. ناحیه ی یک شامل سه محله دهکده ی المپیک، گلستان و زیبا دشت می باشد. در ادامه به معرفی ویژگیهای محلات ناحیه ۱ منطقه ۲۲ شهر تهران از موضع مولفه های شهر دوستدار سالمند پرداخته شده است.

بررسی مولفه های شهر دوستدار سالمند در ناحیه یک منطقه ۲۲

با توجه به مطالعات صورت گرفته و ارزیابی ناحیه ۱ منطقه ۲۲ طبق مولفه های شهر دوستدار سالمند و مصاحبه ی صورت گرفته از شهروندان سالمند و بررسی طرح های فرادست وضعیت مولفه های شهر دوستدار سالمند در محلات به شرح زیر می باشد.

جدول ۱ شاخص های ارتقا کیفیت زندگی شهری در شهر دوستدار سالمند

شاخص ها	زیر شاخص ها
۱ شاخص تعاملات اجتماعی	ایجاد مکان هایی برای گردهم آیی، ورزش صبحگاهی برای سالمندان در بوستان ها و پارک ها، ایجاد فرصت های شغلی برای سالمندان، اطلاع رسانی نسبت به اهمیت سالمندان از طریق رسانه ها.
۲ شاخص و بهداشتی	ایجاد خانه های سلامت، مراکز ارائه خدمات به سالمندان، اختصاص بیمه های درمانی برای سالمندان. ایجاد خانه های سالمندان، ایجاد کف پوش های مناسب و سلامت در سطح منطقه، تامین نور کافی و ایجاد سرویس های بهداشتی عمومی به میزان کافی در پارک ها، راه اندازی باشگاه های ارزان قیمت برای سالمندان
۳ شاخص مسکن	طراحی مسکن با فضاهای حداقل برای سالمندان، بهسازی مسکن دارای ارزش قیمت، طراحی مسکن با کیفیت تر، افزایش گزینه های انتخاب مسکن، استطاعت پذیری، ساخت مسکن ارزان قیمت برای سالمندان، در نظر گرفتن مسکن با اجاره های مقرون به صرفه برای سالمندان.
۴ شاخص فرهنگی و تفریحی	در نظر گرفتن فضاهای مناسب برای فعالیت سالمندان همانند سراهای محله و کانون های بازنشستگی به منظور افزایش حضور سالمندان و فعالیت فرهنگی و سن. تفریحی، در نظر گرفتن تخفیفات متناسب با
۵ شاخص اقتصادی	در نظر گرفتن بودجه ی مناسب برای اقدامات لازم برای ارتقا ی کیفیت زندگی شهروندان سالمند ایجاد فرصت شغلی و کار آفرینی متناسب با سن سالمندان و بازنشستگی که توانایی ادامه ی فعالیت را دارند.
۶ شاخص امنیت اجتماعی	رستوران ها، اماکن ورزشی در دسترس، اماکن فرهنگی در دسترس، نحوه گذران اوقات فراغت، تفریح و سرگرمی، رضایتمندی پرداختن به آموزش های لازم برای رفتار با سالمندان در رسانه های اجتماعی به منظور کاهش اختلافات از حضور سالمندان در خانواده هایشان

شکل ۴: موقعیت ناحیه ۱ منطقه ۲۲ تهران: منبع نگارندگان

الف) محله دهکده المپیک

محله دهکده المپیک یکی از محلات قدیمی تهران است. ساختمان های دهکده المپیک از قدیمی ترین بخش محله به حساب می آیند و از همت تا میدان المپیک، بخش جدید محله به حساب می آیند. با بررسی شاخص های شهر دوستدار سالمند در این محله می توان وضعیت محله را اینگونه توصیف کرد. در این محله ایستگاه مترو و بی آر تی وجود ندارد. یک پایانه برای اتوبوس در نزدیک دانشگاه علامه طباطبائی، بوستان فرهنگ جنب دانشگاه علامه طباطبائی قرار گرفته است که راه دسترسی به آن از طریق پل عابر پیاده از همت و پایانه اتوبوس رانی المپیک می باشد که برای سالمندان آسان نیست زیرا پل هوایی پله های زیادی دارد و پایانه ی اتوبوس رانی از نظر کف سازی مناسب نیست و از ایمنی و نور کافی برای غروب برخوردار نمی باشد. این محله دارای سرای محله می باشد که خود نوعی مرکز آموزشی و فرهنگی محسوب می شوند. در این محله مجموعه ای جهت خرید و رفاه حال ساکنین نیز تعبیه شده است. همچنین در این محله بازار تره بار محلی و فروشگاه زنجیره ای شهروند نزدیک است که برای تهیه مایحتاج روزانه از آن استفاده می شود می توانید از معروفترین مکان های ورزش محله باشگاه ورزشی توحید است که برای تمامی ساکنین محله شناخته شده می باشد. و از اماکن تفریحی برای ساکنین داخل شهرک و دیگر شهروندان می توان به سینما دهکده اشاره نمود و دهکده المپیک به دلیل همجواری با دریاچه ی چیتگر مورد توجه قرار گرفته است. از دیگر امکان تفریحی نزدیک به این محله می توان به نزدیکی به بوستان بزرگ جوانمردان، آبشار تهران و پارک جنگلی چیتگر و دریاچه خلیج فارس تهران در همسایه غربی این محله اشاره نمود. پارک و بوستان های این محله شامل: بوستان ساحل، بوستان فرهنگ از بوستان های اصلی این محله است و بوستان های آبشار و پارک جنگلی کن نیز به این محله نزدیک است. مطالعات میدانی انجام گرفته در بوستان فرهنگ حاکی از این است که این پارک از پله های زیادی برخوردار است و قرار گیری آن در شیب بالا تردد برای کسانی که سن و سال های بالا و افرادی که مشکل جسمی دارند را سخت می کند و از آنجایی که این بوستان هم جوار دانشگاه علامه می باشد بیش تر مناسب دانشجویان است.

ب) محله زیبادشت

محله زیبادشت در ناحیه یک شهرداری منطقه ۲۲ قرار دارد که به دو منطقه ی زیبادشت بالا و زیبادشت تقسیم شده است و جمعیتی معادل ۲۳۹۸۰ نفر داشته و دارای سرای محله ی مستقل است. این محله از شمال به بزرگراه همت و دهکده المپیک، از شرق به بلوار دهکده و رودخانه کن، از جنوب به شهرک چشمه و شهرک گلستان و از غرب به بزرگراه آزادگان منتهی میشه. بلوار زیبادشت، منشعب از بلوار دهکده المپیک مهمترین مسیر ورود به این محله و اتصال آن به محلات دیگر است. از مراکز درمانی این محله می توان به مرکز بهداشت دهکده و مرکز جراحی ارم اشاره نمود همچنین ساکنین این محله می توانند برای انجام فعالیت های درمانی به بیمارستان ایرانیان که در قسمت پشت بازار میوه و تره بار قرار دارد و یا از مراکز درمانی واقع در محله مجاور شهرک راه آهن (گلستان) مراجعه کنند. فروشگاه شهروند این محله دید بصری مناسبی ندارد همچنین

دسترسی راحت به این مکان برای سالمندان از طریق خودروهای شخصی می باشد که ممکن است برای برخی از سالمندان مناسب نباشد. همچنین آسفالت ورودی آن برای سالمندان مناسب نمی باشد. با توجه به مطالعات صورت گرفته بوستان پامچال در این محله بسیار بوستان آرام و مناسبی برای گذراندن وقت سالمندان می باشد و از نیمکت های مناسب و کافی همچنین وسایل ورزشی مناسبی برخوردار است همچنین مسیر جداگانه ای برای دوچرخه سواری در نظر گرفته شده است. ولی سرویس بهداشتی این پارک برای سالمندان مناسب نمی باشد. بوستان سپیدار رو به روی مرکز درمانی ارم قرار دارد و ایستگاه اتوبوس در چند قدمی آن می باشد. با توجه به برداشت انجام شده این بوستان از سرویس بهداشتی برخوردار نمی باشد و در شب ها میزان نور این پارک کافی نمی باشد و ناامنی را به دنبال دارد در این بوستان خفت گیری نیز صورت گرفته است. نیمکت های مناسب و کافی برای این بوستان در نظر گرفته شده است ولی میزان وسایل ورزشی کم می باشد. طبق نتایج مصاحبه های انجام شده با سالمندان بوستان جوانمردان به این نتیجه رسیده ایم که این بوستان از سرویس بهداشتی مناسب و قابل استفاده برای سالمندان برخوردار نمی باشند. از جمله امکانات فراغتی در این محله وجود مسیر تندرستی با خط ویژه تردد معلولان با طول ۸۵۰ متر است بطوریکه مسیر حرکت معلولین جدا در نظر گرفته شده است.

ج) محله گلستان (شهرک راه آهن)

شهرک گلستان یکی از محله های دیگر از محلات ناحیه یک منطقه ۲۲ می باشد. کاربری غالب در شهرک گلستان تجاری- اداری می باشد. شهرک گلستان امروزه تبدیل به یک جاذبه تفریحی گردشگری و یک منبع درآمد شده است. به دلیل خوش آب و هوا بودن این منطقه ساخت و سازهای مجتمع های تفریح و تجاری- در این محله بسیار زیاد است که به دنبال آن سرمایه گذاری های کلان و سود های زیادی خواهد داشت. بطور کلی می توان گفت که این منطقه از شهرسازی نوینی برخوردار است زیرا تمامی خیابان ها و بلوارها و کوچه ها در این محله عریض و بزرگ طراحی شده اند و این شهرک نسبت به محلات دیگر دارای بیشترین فضای سبز است. و این شهرک به دریاچه چیتگر/آبشار تهران/پارک جنگلی خرگوش دره/روستای وردیج و واریش نزدیک است. تراکم ساخت در این شهرک بیشتر از ۳ طبقه مجاز به ساخت نیست و دارای ساختمان های ویلایی شخصی ساز بسیار لوکس می باشد. این شهرک در مقایسه با دیگر نقاط منطقه فاصله کمتری با ایستگاه مترو دارد ایستگاه مترو چیتگر در نزدیکی این شهرک واقع شده است و به راحتی برای ساکنین قابل دسترس می باشد. همچنین در این شهرک درمانگاه ها و کلینیک های متعددی وجود دارد. از محاسن این محله وجود مراکز متعدد فرهنگی همچون فرهنگسرای امام علی (ع)، امیرکبیر، سنبل و بنفشه می باشد.

۵- بحث

بررسی های اسنادی، مشاهدات میدانی و مصاحبه با شهروندان سالمند محلات ناحیه ۱ منطقه ۲۲ تهران حاکی از این است که این ناحیه از بوستان های زیادی برخوردار است که به افزایش تعاملات

7 (1), 2022

دوره ۷، شماره ۱

تابستان ۱۴۰۱

دوفصلنامه پژوهشی

مهندسی عمران

سالمندان کمک می کند و فرصت مناسبی برای ایجاد همایش ها و گرد همایی سالمندان را در بوستان های بزرگ فراهم می کند. نبود ایستگاه های بی آرتی و ایستگاه های مترو در این محدوده سهولت استفاده سالمندان از مترو را کاهش داده است زیرا برای دسترسی به مترو سالمندان باید از ایستگاه های دور تر استفاده کنند، مسیر دوچرخه در بعضی از نقاط این نواحی نیز به صورت جداگانه در نظر گرفته است که سالمندانی که توانایی دارند می توانند از این نوع حمل و نقل عمومی استفاده کنند. وجود مراکز تفریحی و ورزشی در این ناحیه منجر به سرزندگی و نشاط در این ناحیه است. سالمندان در این ناحیه خواستار توجه شدن به نیازهایشان و سهولت در رفع

نیازهایشان می باشند. بطور کلی طبق مولفه های بررسی شده شهر دوستدار سالمند در این ناحیه امکانات و محدودیت ها در محلات به شرح جدول ۲ می باشد.

۶- جمع بندی

با توجه به امکانات و محدودیتهای محلات ناحیه ۱ منطقه ۲۲ شهر تهران، در ادامه به ارائه راهکارها و پیشنهادهایی برای افزایش ارتقای کیفیت زندگی شهری در ناحیه یک منطقه ۲۲ بر مبنای شاخص های شهر دوستدار سالمند پرداخته خواهد شد.

جدول ۲ امکانات و محدودیتها

نام محله	امکانات	محدودیتها
دهکده المپیک	- وجود بازار میوه تره بار - امنیت کافی و خوبی از دیدگاه شهروندان - وجود سراهای محله و امکان برگزاری برنامه های مناسب و آموزش برای سالمندان	- نبود کف سازی و نورپردازی مناسب برخوردار در بوستان ها - کمبود فضای سبز - کمبود خدمات تجاری
زیبا دشت	- وجود بوستان های متعدد به ویژه بوستان جوانمردان جهت حضور سالمندان در اجتماع - وجود مسیر جداگانه دوچرخه از پیاده رو. - وجود نیمکت های متعدد در بوستان های این محله برای استراحت سالمندان. - وجود مراکز درمانی و خانه های سلامت - وجود مجموعه فرهنگی-ورزشی جهت استفاده سالمندان - وجود فروشگاه شهروند - وجود وسایل ورزشی متعدد در بوستان ها و امکان ورزش گروهی برای سالمندان	- نبود نور کافی و مناسب در هنگام شب در بوستان ها - عدم خوانایی تابلو های راهنما در بعضی از ایستگاه های اتوبوس - عدم وجود سرویس بهداشتی های مناسب سالمندان در برخی از بوستان ها - عدم امنیت کافی در بوستان های محله طبق نظرات سالمندان - عدم کف سازی مناسب در فضاهای شهری
شهرک گلستان	- برخورداری از مساکن کم تراکم و با کیفیت - وجود خانه سالمندان - وجود نیمکت در بازار میوه تره بار جهت استراحت ، رفع خستگی و تعاملات بین سالمندان - وجود مجموعه های فرهنگی و فرصت استفاده از برنامه های متعدد برای سالمندان	- عدم شفافیت و وضوح نقشه ها و علائم مسیر یابی در خیابان ها - خوانایی نامناسب در بعضی از ایستگاه های حمل و نقل

جدول ۳ سیاست ها و راهبردها

راهبردها	سیاست ها
فراهم آوردن زمینه مشارکت سالمندان به منظور افزایش تعاملات و حضورشان در ناحیه	- در نظر داشتن برنامه ی مناسب از جمله پیاده روی های گروهی، مسابقات ورزشی گروهی برای سالمندان در پارک های بزرگ. - ایجاد برنامه های شاد و اجرای تئاتر روباز در آمفی تئاتری که در این ناحیه قرار دارد. - اجرای برنامه های شاد در هفته ی سالمند. - ایجاد فعالیت های مذهبی متنوع در کنار رفتن سالمندان به مساجد.
ارتقای امنیت اجتماعی و رعایت اصول ایمنی	- استفاده از مصالح غیر لغزنده و یک مدل در پیاده رواها که از لحاظ بصری هم هماهنگی داشته باشد. - در نظر گرفتن لامپ های پرنور در سطح پارک ها و پیاده رو ها به طوری که در هر ساعت از شبانه روز سالمندان به راحتی بتوانند عبور و مرور کنند. - ایجاد نرده هایی پهن و مناسب در سطح پیاده رو ها که عبور سالمندانی که از صندلی چرخ دار استفاده میکنند با سهولت بیش تر انجام گیرد. - در نظر گرفتن نیمکت های مناسب در فواصل مناسب. - پیش بینی صندلی ویژه برای سالمندان و معلولین در اتوبوس ها . - مسقف کردن ایستگاه های اتوبوس برای محافظت از باران و آفتاب در زمان انتظار. - ایجاد پله های برقی در پله های عابر پیاده.

7 (1), 2022

دوره ۷، شماره ۱

تابستان ۱۴۰۱

دوفصلنامه پژوهشی

-در نظر گرفتن یک واحد جداگانه با کیفیت در سرویس بهداشتی و در نظر گرفتن توالت فرنگی برای سالمندانی که ناتوان تر هستند.
-ایجاد پله های کوتاه در اتوبوس ها برای راحت تر سوار شدن سالمندان

-توسعه ی برنامه های رسانه ای برای آموزش رفتار مناسب با سالمندان. -ایجاد انجمن کتاب خوانی برای سالمندان. -توسعه ی کلاس های آموزشی برای سالمندان در سراهای محله. -ترویج تور های قیمت مناسب برای سالمندان به منظور دیدن جاهای دیدنی در منطقه ۲۲ و اطراف آن . -در نظر گرفتن تخفیفات برای سن سالمندی به منظور حضور سالمندان در مراکز فرهنگی-هنری.	تامین بستر فرهنگی و تفریحی برای سالمندان
-در نظر گرفتن خانه های سلامت. -افزایش خدمات بیمه ها برای سالمندان. -استقرار کادر مجرب و توانا در مراکز درمانی . -ویزیت خارج از نوبت سالمندان ناتوان. -برگزاری جشن ها و فعالیت های گروهی در خانه های سالمندان. -افزایش تعداد مراکز خدماتی و درمانی.	بالا بردن امکانات مراکز خدماتی و درمانی

۷- مراجع

- [۱] احمدیان، ب، کربیی، ز، ۱۳۸۸، تغییرات طبیعی در دوران سالمندی، قم: مرکز آموزشی و درمان حضرت زهرا (س).
- [۲] مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن کل کشور سال ۱۳۸۵.
- [۳] نعمتی، داریوش، آقابختی، حبیب‌الله (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان " تهران شهر دوستدار سالمند، گامهای آغازین تحقق نخستین پایتخت سالمندی جهان (به مناسبت سال سالمندی)، فصلنامه پژوهش اجتماعی، سال ششم، بهار ۹۲. ص ۴۳.
- [4] World Health Organization 2007

7 (1), 2022

دوره ۷، شماره ۱

تابستان ۱۴۰۱

دوفصلنامه پژوهشی

برنامه ریزی راهبردی ناحیه یک منطقه ۲۲ تهران مبتنی بر شاخص های شهر دوستدار سالمند

A review of urban branding experiences as a tool for economic development

Zeynab Adeli*

Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

Elaheh Ahmadbeygi

MSc student, Faculty of Architecture and Urbanism, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

Mahshad Sharifirad

MSc student, Faculty of Architecture and Urbanism, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

مروری بر تجارب برندسازی شهری به عنوان ابزار توسعه اقتصادی

زینب عادلی*

استادیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

الهه احمدبیگی

دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

مهشاد شریفی‌راد

دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

*Corresponding author's email address:

Adeli@arc.ikiu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۱

How to cite this article:

Zeynab Adeli, Elaheh Ahmadbeygi, Mahshad Sharifirad, A review of urban branding experiences as a tool for economic development, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2022; 6(4):18-26.

ارجاع به مقاله:

زینب عادلی، الهه احمدبیگی، مهشاد شریفی‌راد، مروری بر تجارب برندسازی شهری به عنوان ابزار توسعه اقتصادی، مهندسی و مدیریت ساخت، ۱۴۰۰؛ ۶(۴): ۱۸-۲۶.

Abstract

One of the concepts used in the planning and management of cities today is the concept of urban branding. The brand of a city is an asset of a city and a tool to differentiate and increase the credibility of a city compared to other countries. In this regard, the upcoming research tries to explain the concept of urban branding and review some domestic and foreign experiences in the field of urban branding to take a step towards clarifying the dimensions of this concept and its applications. The purpose of this research is to review the experiences of urban branding as a tool for economic development to advance future research in the field of urban branding. Meta-analysis method is used in this research. Based on the results of this research, the concept of urban branding is an interdisciplinary concept. In this article, an attempt was made to review the theoretical literature on urban branding and review the articles published in domestic and foreign scientific journals, the indicators affecting the urban brand and the evaluation and measurement methods of the urban brand were recounted. Urban development has a direct relationship with urban competitiveness. In the evaluation and measurement of urban branding, different contextual dimensions and indicators have been proposed. In general, city brand indicators include six items: presence, location, potential, people, mobility and infrastructure. The scale of urban brand investigation and its dimensions in domestic and foreign researches emphasizes the scale of the city and according to the existing identity and the potential and actual potentials of the city. Contextualism in cities causes more focus on urban identity. The dimensions of identity contextualism in order to promote urban competitiveness are divided into 10 dimensions, which include the social context dimension to the industrial and technological dimension.

Keywords

Urban branding, branding, branding experiences, economic development

چکیده

یکی از مفاهیمی که امروزه در برنامه ریزی و مدیریت شهرها به کار گرفته می شود، مفهوم برندسازی شهری است. برند یک شهر، به نوعی دارایی یک شهر و ابزاری به منظور تمایز و افزایش اعتبار یک شهر در مقایسه با سایر کشورها می باشد. در این راستا، پژوهش پیش رو سعی دارد تا به تبیین مفهوم برندسازی شهری و مرور برخی تجربیات داخلی و خارجی در زمینه برندسازی شهری گامی در جهت روشن تر شدن ابعاد این مفهوم و کاربردهای آن بردارد. هدف این پژوهش مروری بر تجارب برندسازی شهری به عنوان ابزار توسعه اقتصادی جهت پیشبرد تحقیقات آتی در زمینه برندسازی شهری می باشد. در این پژوهش از روش فراتحلیل استفاده شده است. براساس نتایج این پژوهش، مفهوم برندسازی شهری مفهومی میان‌رشته‌ای است. در این مقاله کوشش شد تا با بررسی ادبیات نظری در مورد برند سازی شهری و مرور مقالات منتشر شده در مجلات علمی داخلی و خارجی، شاخص های موثر بر برند شهری و روش های ارزیابی و سنجش برند شهری بازگو شد. توسعه شهری با رقابت پذیری شهری رابطه مستقیم دارد. در ارزیابی و سنجش برند سازی شهری، ابعاد زمینه ای و شاخص های متفاوتی مطرح شده است. به طور کلی، شاخص های برند شهری شش مورد حضور، مکان، پتانسیل، مردم، تحرک و زیر ساخت ها را شامل می شوند. مقیاس بررسی برند شهری و ابعاد آن در پژوهش های داخلی و خارجی، تاکید بر مقیاس شهر و با توجه به هویت موجود در آن و پتانسیل های بالقوه و بالفعل شهر است. زمینه گرایی در شهرها باعث تمرکز بیشتر روی هویت شهری می شود. ابعاد زمینه گرایی هویتی جهت ارتقا رقابت پذیری شهری، به ۱۰ بعد تقسیم شده است که از بعد زمینه ای اجتماعی تا بعد صنعتی و فناوریانه را شامل می شود.

کلمات کلیدی

برندسازی شهری، برندینگ، تجارب برندسازی، توسعه اقتصادی

6 (4) , 2022

دوره ۶، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

۱- مقدمه

یکی از مفاهیمی که امروزه در برنامه ریزی و مدیریت شهرها به کار گرفته می شود، مفهوم برندسازی شهری است. برند یک شهر، به نوعی دارایی یک شهر و ابزاری به منظور تمایز و افزایش اعتبار یک شهر در مقایسه با سایر کشورها می باشد. اندیشه اساسی برای برندسازی، تعیین هویت شهر است. هویت شهری، مفهوم جامعی است که ارائه کننده یک حس است که به متمایز سازی در درون محیط رقابتی شهرها کمک می کند. داشتن یک برند شهری به معنای یک یا چند نشانه است که به کمک آن ها ما می توانیم نوعی معنای جدید و هویت بخشی برای مکان ها و موقعیت های شهری بدهیم و برندسازی، ایجاد آگاهی کامل نسبت به این تجربه است و عامل جذابیت شهرها را دو چندان می کند. کلید موفقیت برندسازی، برقراری ارتباطی معقول بین نام تجاری و مصرف کننده و ویژگی های عملکردی نام تجاری و ارزش های نمادین می باشد. دکلاین (۲۰۱۰) بر این باور است که برندسازی شهری برای توسعه سیاست گذاری و خط مشی در شهرها عاملی مهم و اساسی است؛ زیرا از طرفی باعث رشد و توسعه اقتصادی شهرها می شود و از طرف دیگر، به عنوان راهی موثر برای شناسایی هویت شهر عمل می کند [۱]. برند شهری، ارائه دهنده تصویری در مورد مکان است که به تأکید بر ویژگی های منحصر به فرد شهر می پردازد؛ به گونه ای که شهر بتواند در رقابت از سایر رقبای پیشی بگیرد. فرایند برندسازی شهری یک فرایندی دنباله دار است [۱]. شهرها در راستای رقابت کارا و اثربخش بر سر جذب منابع مالی، سرمایه گذاری، جذب سرمایه اجتماعی، جذب گردشگران، رونق کسب و کار اقتصادی شهرها، شأن، منزلت، احترام و اعتبار بیشتر و بهبود کیفیت زندگی شهروندان باید به دنبال ایجاد برند شهری متمایز در سطوح منطقه ای و بین المللی باشند؛ به گونه ای که شهرهایی که توانسته اند برند ویژه و خاصی را در عرصه جهانی ایجاد نمایند، با سرعت بیشتری در افکار عمومی جهان شناخته شده و می توانند در شبکه وسیع جهانی، تأثیرگذاری بیشتری داشته باشند و بهره بیشتری از گردشگری، کسب و کار و سرمایه گذاری به دست آورند و درعین حال، احترام و توجه دنیا را به نماد خود معطوف نمایند. یک برند در مفهوم بازاریابی مدرن، یک ارزش اضافه مرتب را به برند مصرف کننده، عرضه می نمایند. برندسازی موفق برای شهرها و مقاصد گردشگری شهری بر اساس پتانسیل ها و استعدادهای بالقوه آن ها صورت می گیرد؛ به طوری که امکان جایگزینی آن با مقاصد دیگر باقی نخواهد ماند. پدیده جهانی شدن نیروی محرکه ی منابع و نیروی انسانی در جهان شده است و در نتیجه موجب تشدید رقابت در عرصه شهرها به منظور جذب سرمایه، توجه و تمرکز، گردشگران و ... شده است. یک برند شهری می تواند وجه تمایز یک شهر را برای ورود به عرصه رقابتی شهرها مشخص کند. برندسازی شهری، رویکردی برای ایجاد هویتی انحصاری برای شهر است که نشأت گرفته از مفاهیم تاریخی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و نظیر این ها می باشد. یک شهر دارای پتانسیل های درونی خاص است؛ به عنوان مثال شهر میلان به معماری، توکیو به مدرن بودن، اشتوتگارت به شهر صنعتی خودرو مشهور اند. برندسازی شهری، ابزاری است که به یک شهر لقب و

هویت فراموش نشدنی و ثابت می دهد. برندسازی نیز مانند چشم اندازسازی، به دنبال خلق یا برجسته سازی هویتی از پتانسیل های شهرها دارد. برندسازی شهری به دنبال ایجاد تصویر خاص از شهر است به صورتی که این تصویر خاص، عاملی برای موفقیت و ورود شهر به عرصه رقابت شهرها باشد. شهرهایی که پیش از برندسازی، شهرهایی با قابلیت همه منظوره بوده اند، پس از برندسازی متناسب با ویژگی ها و قابلیت های خود (عرضه) و نیازهای جهانی (تقاضا) هویت پایداری خواهند داشت. در این مقاله پس از مطالعه و بررسی ۱۴ مقاله (فارسی و لاتین) مرتبط با موضوع برندسازی ابتدا به اختصار به مفهوم برندسازی شهری و سپس مروری بر این پژوهش های انجام شده در زمینه برندسازی پرداخته شده است.

۲- روش انجام پژوهش

این پژوهش از روش سیستماتیک بهره می گیرد و سعی در پرداختن به تبیین مفهوم تازه برندسازی شهری در جوامع امروزی به منظور تحقق توسعه اقتصادی با مطالعه ادبیات موجود دارد. از این روی این پژوهش بنیادی- نظری است. در این پژوهش از روش مرور سیستماتیک بر روی ۱۴ مقاله استفاده شده است. در مرور سیستماتیک، به موضوعاتی مانند روش تحقیق مقالات، مقیاس عملکردی، تعاریف برند سازی، الگوی نظری، پرداخته می شود. مروری سیستماتیک بر ادبیات نظری جهانی مرتبط با موضوع در طول سال های گذشته به منظور آگاهی از مفاهیم، ابعاد، عناصر کلیدی، ابزارها و روش ها و نحوه تغییرات آن ها صورت گرفت. این ادبیات از طریق جستجو در سایت های انتشار مقالات علمی همچون سیویلیکا، سید، و سایت های خارجی مجلات علمی معتبر مانند elsevier بدست آمده و جهت تحدید دامنه موضوعی، جستجوی مقالات با کلیدواژه های فارسی همچون "برند سازی"، "برنامه ریزی فضایی"، "برنامه ریزی راهبردی"، "اقتصاد شهری"، "برند سازی شهری" و کلیدواژه های انگلیسی همچون "Spatial, City branding, planning" انجام شد. دامنه جستجو های انجام شده به مقالات علمی چاپ شده در مجلات علمی داخلی و خارجی محدود شد. در این جستجو مطالعاتی اجمالی در حوزه ارتباط برندسازی شهری در مباحث برنامه ریزی شهری، برنامه ریزی راهبردی، برنامه ریزی فضایی و اقتصاد شهری صورت گرفته است.

۳- مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۳-۱-۱-۳- برند شهری

برند شهری برگرفته از یک تصویر ذهنی شامل دو بعد ذهنی و درونی است که موجب تقویت جایگاه شهر و ایجاد فرصتی برای رقابت میان شهرها می شود. جو رقابتی در میان شهرها باعث به کار گیری از پتانسیل ها و سرمایه های مادی، معنوی و اجتماعی به ساختار های شهری شده و در نهایت رفاه و کیفیت زندگی را برای ساکنین فراهم می کند [۲]. یک برند به عنوان منبعی از ارتباطات احساسی، شناختی و بخشی است که باعث به وجود آمدن تجربیات از یک مکان می شود. جایگاه یک شهر به عنوان محلی برای اقامت، کسب و کار و توسعه اقتصادی، مقصد گردشگری با ایجاد برند در آن شهر تقویت

می شود [۳]. برند شهری، با ارائه یک تصویر ویژه در مورد مکان به تاکید بر پتانسیل ها و ویژگی های منحصر به فرد شهر می پردازد؛ طوری که شهر قابلیت پیشی گرفتن از رقبای خود را داشته باشد. فرایند برند سازی شهری یک فرایند مستمر و دنباله دار است [۴]. شهرها برای ایجاد رقابت اثربخش در موارد متنوع مانند سرمایه گذاری، جذب سرمایه اجتماعی، توسعه کسب و کار و عوامل اقتصادی شهرها، افزونی اعتبار و بهبود و پیشرفت کیفیت زندگی شهروندان باید یک برند شهری متفاوت در تمامی سطوح من جمله منطقه ای و بین المللی باشند؛ این امر باعث شناخته شدن شهرها نزد افکار عمومی جهان و تاثیر گذار بودن آن ها در عرصه جهانی، همچنین به دست آوردن بهره بیشتر از گردشگری، کسب و کار و سرمایه گذاری و احترام و توجه دنیا به نمادهای خود را منجر می شود [۵]. برند شهری شامل سه بخش: هویت، موقعیت مکانی و تصویر می باشد. بین برند شهری و هویت شهر ارتباط بسیار نزدیکی وجود دارد به طوری که تمرکز برند شهری بیشتر بر روی نقاط قوت موجود در شهر است. عناصری مانند: نمادهای اقتصادی، بصری و فیزیکی شهر و همچنین ویژگی هایی از شهر که سبب تمایز آن از سایر شهرها می شود، هسته اصلی استراتژی برند شهری و موقعیت آن برند هستند [۱]. ویژگی های یک برند شهری شامل مواردی چون: جایگاه مناسب، دارا بودن تناسب و زیبایی، اعتبار داشتن، الهام بخش بودن، بی همتا، دارای جذابیت و ظرفیت تحمل پذیری است [۶].

برند شهری برای تمامی شهرها از کوچک و متوسط تا شهرهای بزرگ و کلانشهرها مورد توجه قرار می گیرد. چراکه شهرها دارای توانایی لازم برای رقابت و فعالیت در جذب سرمایه هستند و میتوانند شهرت خود را به عرصه جهانی برسانند و قدم هایی موثر در شکوفایی و توانمندی اقتصادی و گردشگری خود بردارند. در شکل زیر ابعاد مختلف برند شهری در شش ضلع توسط آنهولت ارائه شده است:

شکل ۱ ابعاد برند شهر [۷]

۳-۲- برند سازی شهری

در مباحث برند سازی شهری، تعریف مشخص و مشترکی وجود ندارد اما میتوان آن را اینگونه تعریف کرد که مدیریت شهرت شهری در تلاش برای ایجاد اعتباری پایدار دانست که قابلیت جذب سایر افراد را داشته و برای اهداف شهری مانند اقتصادی، سیاسی و اجتماعی مفید است و باعث انعکاس اصالت مردم می شود [۸]. برند سازی شهری به عنوان یک راهبرد جامع و بلند مدت شامل سلسله ای از راهبردها در توسعه اقتصادی شهر و راهبرد توسعه شهری شامل فرایند ها و فعالیت های پیوسته و یکپارچه است که در نهایت موجب

ارتقای اعتبار و احترام شهر و ایجاد شهرت شهر در میان سایر شهرها و افزایش توانمندی های رقابتی و بهبود زندگی می شود [۹]. از نظر برخی از صاحب نظران مهم ترین هدف شهرها افزایش قابلیت رقابت پذیری از طریق برند سازی شهری است [۱۰]. دکلاین بر این باور است که برند سازی شهری عامل مهمی در توسعه سیاست گذاری و خط مشی در شهرها است؛ به این خاطر که از طرفی باعث رشد توسعه اقتصادی در شهر ها می شود و از طرف دیگر راهی برای شناسایی هویت شهری نیز خواهد بود [۱۱]. ایجاد یک هویت برای شهر که مجموعه ای از متغیرهای مفهومی مانند تاریخ، اقتصاد، مردم شناسی، سیاست و خط مشی توسعه یافته، راهبردی دشوار در ایجاد برند شهری است. یک شهر به طور معمول دارای ارزش های درونی از ساکنان آن است؛ برای مثال نیویورک به تنوع و پویایی و توکیو به مدرن بودن شناخته می شود [۱۱].

فراهم کردن فرایندی از توسعه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در روند هویت یابی و برندسازی شهری باید صورت گیرد. پیش از هر اقدامی، در این فرایند باید به شناخت و مدل سازی مفهومی اصول و شاخص های هویت شهری پرداخت. تعمیم این اصول ها به تمامی ابعاد فرهنگی اعم از آداب و رسوم، معماری، شهرسازی، زیرساخت های کالبدی و محیط طبیعی از کارهای ضروری است که در طول فرایند باید انجام شود. ساماندهی این عناصر باید در حفظ اصول بنیادی و فرهنگی و نگرش نوین جهانی همراه باشد تا در نهایت با ارائه خدمات مناسب یک فضای رقابتی تولید کند. کیفیت زندگی شهری و توسعه پایدار شهری را ارتقا دهد [۱۷].

برند سازی شهری به عنوان یک رویکرد میان رشته ای تعامل گرا، چندوجهی، زمینه گرا و مبتنی بر دارایی ها و پتانسیل های مکان، در برنامه ریزی شهری به کار گرفته می شود. به طور کلی میتوان گفت که، برند سازی شهری به عنوان یک راهبرد جدید در مباحث برنامه ریزی شهری و مدیریت شهری است که جذابیت های شهری را به یک هویت برجسته تبدیل می کند و برای تلاش در رفع محدودیت ها، شهر را به عنوان یک محصول ماندگار در عرصه بین المللی، ملی و منطقه ای معرفی می کند. تمامی موقعیت های جزئی و کوچک در کنار هم باعث ارائه عملکرد بهتر و مناسب در برند سازی شهری شده و در کل برند شهری باعث بهبود کارایی و عملکرد برنامه ریزی شهری در یک شهر می شود [۱۲].

مفهوم برندسازی شهری جدید است و ممکن است به عنوان فرآیندی تعریف شود که طی آن ویژگی های فیزیکی منحصر به فرد شهر تعریف می شود و جوهر مکان را در بر می گیرد. علاوه بر این، برند سازی شهری نه تنها به ارتقای تصویری مثبت از شهر محدود نمیشود، بلکه گسترش بیشتری می یابد تا آن را به یک تجربه شهری تبدیل کند [۱۳]. برند سازی شهری فرآیندی از تمایز و تنوع است که به موجب آن سازمان های گردشگری محلی، امکانات هنری و فرهنگی، موزه ها، گروه های حفاظتی تاریخی، تصاویر مکان را ایجاد می کنند و به تولید مکان های توریستی برای جذب مصرف کنندگان و سرمایه گذاری در یک منطقه محلی خاص و در نهایت توسعه اقتصادی آن محل کمک می کنند [۱۴]. برندسازی مکان ها و شهرها از دو عنصر اصلی تشکیل شده است که عبارتند از:

۱. مکان سازی یا شهرسازی، فرآیندی که مکان را به طور خاص سودمند یا جذاب می کند
۲. بازاریابی مکان یا شهر، تلاشی برای ارتقای مزیت خاص مکان/شهر [۱۳].

۳-۳- هدف برند سازی شهری

هدف تعریف شده به عنوان هدف اصلی در رویکرد برند سازی شهری، ایجاد یک هویت برای شهر است که در گستره ای از متغیرهای متنوع و مفهومی مانند اقتصاد، سیاست، تاریخ و ... توسعه می یابد. بیل بیکر ۲۰ مزیت استراتژی برند شهری را در سه دسته منافع اجتماعی محلی، مشتریان خارجی (گردشگران) و بازاریابان محلی به صورت زیر بیان می کند: [۱۵]

منافع اجتماع محلی

۱. برند شهر باید برای کمک به سازمان ها (چه عمومی و چه خصوصی و غیر خصوصی) که توسعه آن ها به شهرت شهر بستگی دارد تمرکز ویژه ای داشته باشد؛
۲. برند شهر باعث ایجاد شناخت و اعتبار بسیار و احترام روز افزون حضور در یک مکان می شود؛
۳. اصلاح ادراک های نادرست از شهر؛
۴. افزایش درآمد و ابعاد های اقتصادی موجود در شهر؛
۵. افزایش توانایی جذب افراد مستعد و توانمند و حفظ آن ها در مجموعه؛
۶. افزایش غرور شهروندی

منافع بازاریابان شهری

۱. برند شهری مناسب باعث تمرکز استراتژیک در مزیت های رقابتی می شود؛
۲. توسعه رویکرد یکپارچه و مشارکت جو برای ایجاد شهرت شهر و ایجاد فضایی جهت توسعه اقتصادی؛
۳. ایجاد چارچوبی برای تصمیم گیری در مورد هویت مناسب و پایدار؛
۴. تجسم ویژگی های مکان برای برقراری عدالت در استفاده ذینفعان از سرمایه های شهری؛

منافع مشتریان خارجی

۱. ایجاد آرامش ذهنی از طریق افزایش اعتماد و کاهش عدم اطمینان در تصمیم گیری؛
۲. ایجاد نقطه ای شفاف و ارزشمند در ذهن مشتریان خارجی؛
۳. تقویت وابستگی مشتری با شهر؛
۴. برقراری ارتباط با نیازهای مشتریان.

اهداف اصلی برندسازی شهری، تصویرسازی مجدد از یک شهر، وابستگی به هویت های مبتنی بر مکان و درک فرهنگ محلی خاص است [۱۶]. با این حال، برندسازی شهری بیش از یک شکل استراتژیک و منطقی از تبلیغ و بازاریابی مکان است؛ بلکه در مورد ساخت و شکل دهی یک "تخیل شهری" است که به عنوان مجموعه ای مبتنی بر تاریخی از بازنمایی های برگرفته از معماری و نقشه های خیابانی درک میشود. از شهر، هنر تولید شده توسط ساکنان آن، و تصاویر شهر که در فیلم ها، تلویزیون، مجلات و دیگر اشکال رسانه های جمعی شنیده یا خوانده میشود. هدف برندسازی شهری ایجاد نسخه ای واضح، منحصر به فرد و مصرف کننده از تصویر شهری است که می تواند "مصرف کنندگان مطلوب را جذب کند و هزینه های مصرف کننده را به حداکثر برساند" [۱۴]. بنابراین برندسازی شهری برای تطبیق، تغییر شکل و از بین بردن تصاویری از مکان برای مطلوب بودن برای مصرف کننده بیان می شود [۱۷]. بنابراین، برندسازی شهری عمدتاً به این هدف میپردازد:

۱. توسعه راه های جدیدی برای انتقال تصویر شهر به بقیه منطقه یا به جهان یک کل، که به عنوان تصویر تولید شده از رسانه در نظر گرفته می شود.
۲. دستیابی به مزیت های رقابتی در سطح منطقه ای و بین المللی
۳. تقویت شهرت شهر و هویت سازمانی آن که اهمیت اقتصادی آن را بهبود می بخشد [۱۳].

۳-۴- استراتژی های برندسازی شهری

ساخت یک تصویر شهری خوب ترکیب معناداری از فعالیت و ساختار است. استفاده از استراتژی های برنامه ریزی تصویر به نیاز ضروری شهرها برای بقا در اقتصاد جهانی تبدیل شده است. از آنجایی که برندهای موفق مزایایی فراتر از جنبه فیزیکی دارند. از جنبه های شهرها، تمایل زیادی برای انتقال تصویر بصری به یک تصویر برند منحصر به فرد از طریق استراتژی های خاص وجود دارد. استراتژی های برندسازی شهری مختلفی وجود دارد که میتوان بر اساس اهداف و چشم اندازهای متنوع توسعه شهر، مانند پروژه های شهری در مقیاس بزرگ، توسعه داد [۱۳]. استراتژی های برندسازی شهری به ارتقای تصویر شهر محدود نمیشود، بلکه بیشتر گسترش می یابد تا آن را به یک تجربه شهری برای علاقه سرمایه گذاران، سیاستمداران، املاک و پروژه های ساختمانی، برنامه ریزان، معماران، و گروه های دیگری که از ارتقای نقش شهرهای خود سود میبرند [۱۳]. برندسازی شهر به معنای اصلی ترین چیزهایی است که مردم باید در مورد مکان خاصی بدانند [۱۷]. فرآیند ایجاد برند نیازمند تصویرسازی رسانه ای است؛ برندسازی پروژه های شهری؛ و برند شهری زندگی شهر، بناهای تاریخی، معماری امضا، و شکل کلی شهر.

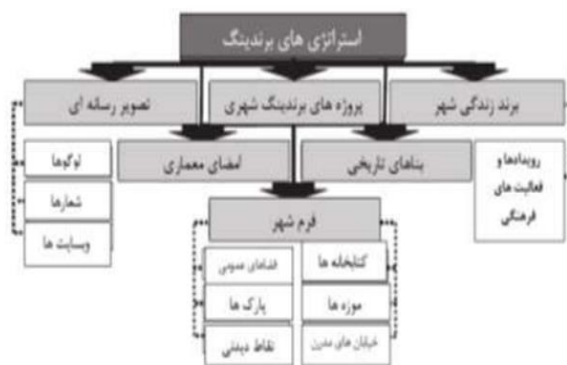
6 (4) , 2022

دوره ۶، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی مدیریت ساخت

شکل ۲ استراتژی های برندسازی، ماخذ: نگارندگان

جدول ۱ پیشینه پژوهش، ماخذ: نگارندگان

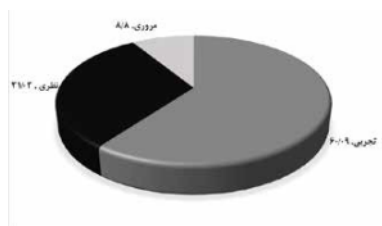
پژوهشگران	سال و عنوان	نتایج پژوهش
فرناندز و میتان	۲۰۱۴	شهر پلیموت با اتکا به عناصری؛ مانند تاریخ جنگ و دوران امپراطوری به عنوان یک شهر دریایی، توانسته است از آرمان آزادی و پذیرش فرهنگ ها به برندسازی بپردازد و اما شهر مالادا، برند خود را از شهری رنگارنگ با آب و هوای معتدل، به شهری مبتنی بر هنر پیکاسو جایگزین کرده و نقاشی را سمبل تقویت ارتباط میان فرهنگ ها و ارزش ها دانسته است.
یانگ	۲۰۱۲	برندسازی را یک رویکرد مدیریتی از جانب حکمروایان شهری می داند که در هر دو شهر، از طریق طراحی و برنامه ریزی شهری میسر میشود. راهکارهایی مانند برگزاری مسابقات المپیک و برگزاری نمایشگاه های بین المللی را برای تقویت گردشگری موثر می داند.
پارکسون و ساندروز	۲۰۰۵	از نظر آنها برندسازی برخی اهداف اقتصادی را محقق می کند و موجب افزایش جذابیت شهر و در نتیجه بازدید گردشگران از شهر می شود.
کیان	۲۰۱۰	نتایج پژوهش نشان داد که در فرایند برندسازی، مدیریت شهری باید در پی به کار گیری نظریه های علمی، به رسمیت شناختن برندسازی شهری و کشف استعداد شهر را نیز مورد توجه قرار دهند.
سقای و همکاران	۱۳۹۱	آنها به این نتیجه رسیدند که خدمات تجاری نقطه عطفی برای ایجاد نوعی گردشگری خرید و برندسازی می باشد. همچنین کلاتشهر مشهد را شهری برجسته در برند مذهبی معرفی میکنند.
حیدری چپانه و همکاران	۱۳۹۴	به بررسی ارتباط بین تصویر برند و توسعه گردشگری پرداختند و نتیجه گرفتند میان این دو رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.
ضرغام بروجنی و بارزانی	۱۳۹۲	به برسی میزان اهمیت و توجه به برندسازی در ایران پرداختند و نتایج این پژوهش نشان داد میزان توجه و اهتمام به برند گردشگری در ایران بسیار ضعیف بوده است.

پژوهش های خارجی

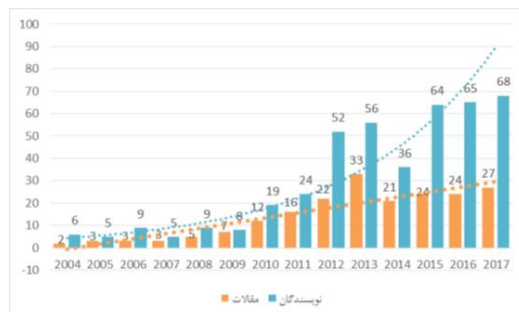
پژوهش های داخلی

جدول ۲ دسته بندی مقالات به لحاظ نوع [۱۸]

دسته بندی مقالات به لحاظ نوع	تعداد	درصد
تجربی	۱۲۲	۶۰.۰۹
نظری	۶۳	۳۱.۰۳
مروزی	۱۸	۸.۸

شکل ۴ دسته بندی مقالات به لحاظ نوع مقاله، [۱۸]

شکل ۳ روند افزایش مقالات منتشر شده و نویسندگان بین سال های ۲۰۱۷-۲۰۰۴ در نشریات علمی [۱۸]

۴- بحث و یافته‌ها

۴-۱- مفهوم برندسازی شهری

در فرایند مرور مطالعات انجام شده در زمینه ارائه ی مفهوم دقیق از برندسازی شهری، تعاریف و مفاهیمی ارائه شده اند [۹]. برند شهری را ترکیبی پیچیده از تصورات ذهنی مخاطبان یک شهر و شهروندان آن و جذابیت های گردشگری آن می داند. به عقیده وی، برندسازی شهری یک فرایند پیچیده و بلندمدت است که خود شامب سلسله مراتبی از راهبردهای توسعه اقتصادی و دیگر راهبردهای به هم

پیوسته می باشد که در نهایت موجب اعتبار و خوش نامی شهر و تمایز آن از دیگر شهرها می شود. حسین محمدپور زرنندی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی برندسازی شهری را فعالیتی تلقی می کنند که هدف آن تبدیل یک موقعیت مکانی به یک مقصد گردشگری است [۶]. همچنین انوشیروان بافندکار و فضل اله کاظمی (۱۳۹۶) در مقاله ای در فصلنامه مدیریت برند، مدل مفهومی تصویرذهنی برند را براساس مدل مفهومی مارتینز و همکاران به صورت زیر ارائه دادند [۱۹].

شکل ۵ مدل مفهومی تصویر ذهنی برند براساس مدل مفهومی مارتینز و همکاران [۱۹]

جدول ۳ مفاهیم ارائه شده از برندسازی شهری مآخذ: نگارندگان

نام محقق	سال	مفهوم ارائه شده از برندسازی شهری
کای	۲۰۰۲	برندسازی شهری به معنای انتخاب ترکیبی از عوامل برند (شامل نام، واژه، اصطلاح، نماد، علامت، نشان، طرح طرح یا ترکیبی از موارد فوق) است که با ایجاد تصویری مثبت منجر به شناخت و تمایز شهر مورد نظر از سایر شهرها می گردد.
رینستو	۲۰۰۲	برندسازی شهری روشی برای افزایش جاذبه شهر و نقطه اساسی شناخت شهر است.
جولیر	۲۰۰۵	برند سازی شهری تلاشی برای ایجاد و غنی سازی کیفیتهای شهری است.
انهالت	۲۰۰۹	برند سازی شهری هویت رقابتی شهرهاست.
بنرجی و لوکایتوسیدریس	۱۳۹۴	برندسازی شهری ابزاری است برای ماندگاری شهرها در بازار رقابتی جهان. درواقع شهرها باید یک تصویر ذهنی موفق از خود را حفظ کرده یا تصویر ذهنی معتبر گذشته را بازیابی نمایند و یا به تجدید برندشان از طریق ایجاد تصاویر ذهنی جدید از خود بپردازند.
دکلاین	۲۰۱۰	برندسازی شهری ابزاری اساسی برای توسعه سیاست گذاری و خط مشی توسعه و رشد اقتصادی شهرها و از طرفی دیگر، راهی برای شناسایی هویت شهرها است.
هال	۱۹۹۱	برندسازی شهری با هدف ایجاد ارتباط بین مردم و تصویری از شهرشان و نیز سازگاری و تمرکز استراتژی ارتباطات با نمادهای شهری است.
جود و فایننتین	۲۰۱۴	برندسازی شهری، تلاشی در راستای جذب گردشگران و بستری برای درآمد پایدار شهری و کیفیت زندگی شهروندان است.
پالیاگا و همکاران	۲۰۱۲	برند شهر را می توان بخشی مهم از بازاریابی شهر دانست. برای تغییر هویت و تصویر یک شهر از جمله ایجاد برنامه های زیربنایی و ایجاد جاذبه های شناخته شده، به زمان زیادی نیاز است. نمونه های شناخته شده از نام تجاری شهرهای متمرکز شامل پارک گائودی در بارسلونا، میدان تایمز در نیویورک و جشنواره فرهنگی ادینبورگ است. تعیین اینکه آیا این فرایند موفقیت آمیز است یا خیر، تنها پس از ۱۰-۱۵ سال رخ می دهد.
ریمان محمد رحان	۲۰۱۴	مفهوم برندسازی شهری بدیع است و ممکن است به عنوان فرایندی تعریف شود که برای ویژگی های فیزیکی منحصر به فرد شهر تعریف می شود و به خلق فضا می پردازد.

۴-۲- شاخص های دستیابی به برند شهری

در مطالعات صورت گرفته در مورد بررسی و سنجش برندسازی شهری عوامل مختلفی به عنوان شاخص های تاثیر گذار بر برند سازی شهری تعریف گردیده اند. لاله پور (۱۳۹۹) مولفه ها و شاخص های

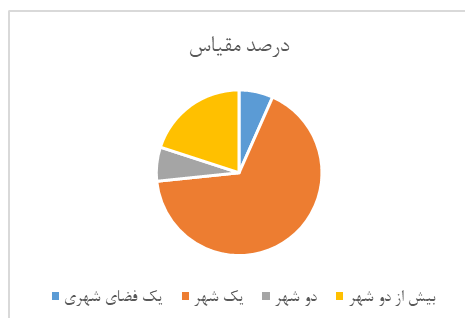
برند شهری را در چهار دسته مولفه _ اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و زیست محیطی _ جای می دهند [۲۰]. سجاد زاده (۱۳۹۸) شاخص های موثر بر برند سازی شهری را با توجه به بیانات آنهولت (۲۰۰۶) در پنج دسته _ تجسم و حضور ذهن، مکان، توان بالقوه، حس مکان و پیش نیازهای برند شهری _ تعریف کرده است. در این پژوهش

شاخص های تاثیر گذار بر برند سازی شهری در شش بخش بررسی شده است که در جدول ۴ به تفصیل بیان شده است.

جدول ۴ شاخص های موثر بر برند سازی شهری. مأخذ: نگارندگان	
شاخص	تعریف شاخص
حضور	بررسی حضور شهر در عرصه های بین المللی و اثر گذاری آن
مکان	توجه به ظاهر و سیمای شهر و عوامل کالبدی
پتانسیل	فرصت شهر برای رشد و توسعه در آینده
مردم	تعلق مردم و تنوع فرهنگی
تحرك	ایجاد پویایی در شهر
پیش زمینه ها	بررسی زیرساخت های اساسی و تسهیلات عمومی

جدول ۶ مقیاس مطالعاتی در مقالات مرتبط با برند سازی شهری. مأخذ: نگارندگان.

مقیاس	تعداد	درصد
یک فضای شهری	۱	۷,۱
یک شهر	۸	۵۷,۱
دو شهر	۱	۷,۱
بیش از دو شهر	۳	۲۱,۴

شکل ۷ مقیاس مطالعاتی در مقالات مرتبط با برند سازی شهری. مأخذ: نگارندگان

شکل ۶ مدل هویت رقابتی مبتنی بر شاخص ها [۷]

رینیسستو (۲۰۰۷) شاخص های موفق برند شهری را به صورت زیر بیان میکند:

جدول ۵ شاخص های موفق برند شهری	
شاخص های موثر موفق بر برند شهری	
یکپارچگی فرایند	توسعه مناسب محلی
ایجاد تبلیغات جهانی	عامل برنامه ریزی
اتحاد سیاسی داشتن	تعیین تصویر مناسب از شهر
تعیین هویت	تحلیل استراتژیک
مشارکت بنگاه های خصوصی در کنار بنگاه های عمومی	

۴-۳- مقیاس های برند سازی شهری

در بیشتر مطالعاتی که در این پژوهش مرور و بررسی شدند، مورد مطالعه، در مقیاس یک شهر بوده است. از آنجایی که پتانسیل ها و نقاط قوت شهرها برای برند سازی در سطح کلان تر از محله مشخص و درک می شود، بنابراین بیشتر محققین از بررسی برند در مقیاس شهر استفاده نموده اند و تنها یک نمونه از پژوهش های مورد بررسی مربوط به یک مکان برج میلاد تهران بود، در پژوهشی دیگر شهر اشتوتگارت آلمان و شهر پورت سید مصر همزمان مورد بررسی قرار گرفته بود.

۴-۴- روش های ارزیابی و سنجش برند سازی شهری

طیف گسترده ای از روش های ارزیابی و سنجش در خصوص بررسی مفهوم برند شهری تعریف می شود. به طوری که روش های بررسی شده به سه دسته کمی، کیفی و تلفیقی از این دو تقسیم می شوند.

روش های کمی

در روش های کمی از روش های سنجش متفاوتی استفاده می شود. اولین قدم برای ایجاد فرصت سنجش و کسب داده هایی برای بررسی، تالیف پرسشنامه ای مناسب با جامعه مورد پژوهش است. بخشی از پژوهش های بررسی شده از مدل تحلیل رگرسیونی برای سنجش برند سازی شهری در مباحث رقابتی استفاده کردند (برای مثال: لاله پور، ۱۳۹۹). برخی دیگر از پژوهشگران از مقیاس طیف لیکرت برای بررسی شاخص های برند شهری استفاده کردند (برای مثال: لزگی، ۱۳۹۶، ماه آورپور، ۱۳۹۶).

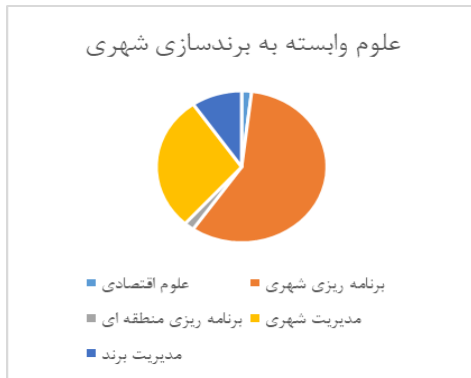
روش های کیفی

رایج ترین روش کیفی مورد استفاده برای رسیدن به سطح مشارکت بالا در ارزیابی ها روش مصاحبه است. اما با این حال با توجه به موضوع مورد بررسی این پژوهش استفاده از این روش در عرصه برند شهری به طور خاص صورت نمی گیرد و اکثر محققان روش هایی چون تحلیل اسناد کتابخانه ای و تئوری را محور کار خود قرار می دهند و یا از روش مصاحبه به صورت تلفیقی با سایر روش ها استفاده می کنند.

روش های ترکیبی

روش های ترکیبی باعث ایجاد یک ارزیابی دقیق می شوند. در بحث های مربوط به برند سازی شهری برای به دست آوردن نتیجه ای مشخص از پرسشنامه ها، مصاحبه هایی نیز از افراد کارشناس در این زمینه و گردشگران شهری صورت می گیرد. به طور مثال می توان به پژوهش (کاظمی، ۱۳۹۶) اشاره کرد که در آن با استفاده از روش های

ترکیبی تلاش کرد که به بررسی شاخص های برند شهری بپردازد و در نهایت یک تصویر ذهنی و مدل مشخص برای برند شهری را ایجاد کرد. وی برای رسیدن به این منظور از پرسشنامه و مصاحبه با افراد کارشناس برای دستیابی به اطلاعات مورد نیاز پرداخت. با تجزیه و تحلیل مقالات مشخص شد که اکثر مقالات از روش های کمی برای بررسی شاخص های برند شهری و ارتباط آن ها با یکدیگر و مبحث رقابت پذیری شهرها بهره برده اند. علاوه بر این روش ها، می توان به این موضوع اشاره داشت که اکثر پژوهش های برند سازی شهری روش فراتحلیلی را انتخاب می کنند تا با بررسی اسناد نظری و کتابخانه ای موجود به ارزیابی می پردازند و مدل های صحیح ایجاد برند شهری را پیدا می کنند.

شکل ۸ علوم وابسته به برندسازی شهری مآخذ: نگارندگان

۴-۵- موضوعات وابسته به برندسازی شهری

نکته حائز اهمیت در بررسی موضوعات وابسته به برندسازی شهری این است که اصولا موضوعات مربوط به شهر، در دسته علوم میان رشته ای قرار دارد؛ رشته هایی همچون برنامه ریزی شهری، برنامه ریزی منطقه ای، برنامه ریزی فضایی و آمایش سرزمین، علوم اجتماعی، طراحی شهری، مدیریت شهری، حمل و نقل، علوم اقتصادی، روانشناسی محیط و ... که در جدول و نمودار زیر نمایش داده شده است.

جدول ۷ موضوعات وابسته به برندسازی شهری		
علوم مرتبط	تعداد	درصد
علوم اقتصادی	۲	۱,۴
برنامه ریزی شهری	۶	۴۲,۸
برنامه ریزی منطقه ای	۲	۱,۴
مدیریت شهری	۳	۲۱,۴
مدیریت برند	۱	۷,۱

۴-۶- ابعاد زمینه گرایی هویتی در رقابت پذیری شهرها

برای ایجاد برند شهری مناسب، شناخت هویت یک شهر از استراتژی های لازم است. رویکردی که در این زمینه مطرح می شود رویکرد زمینه گرایی است که راهی به سوی توسعه هویتمند شهرها و مناطق و در پی آن ایجاد برند شهری مناسب است. زمینه های تجلی گر هویت در ذات هر شهری نهفته است که ابعاد متفاوتی مانند اجتماعی، فرهنگی، سازنده های مکانی و زمانی و ... را شامل می شود. این زمینه ها در واقع هویت شهرها را معرفی می کنند. شناخت این زمینه های ارزشمند که بیانگر هویت هستند و تاکید کردن به آن ها در راستای توانمند سازی، به افزایش رقابت پذیری در هر شهری کمک می کند. جدول زیر ابعاد زمینه گرایی هویتی را در ارتقای رقابتی شهرها بیان می کند [۲۱].

جدول ۸ ابعاد زمینه گرایی هویتی در رقابت پذیر بودن شهرها [۲۱]

ابعاد زمینه ای	ویژگی های هویتی	نمونه موردی	زیرساخت های شهری رقابت پذیری
مذهبی	برخوردار بودن شهر از عناصر مذهبی و اجرا کردن سنت های مربوط به آن	شهرهایی مانند: مکه، مشهد مقدس، قم و ...	ارتقای زیرساخت های گردشگری مذهبی به ویژه در مورد خدمات رفاهی
اجتماعی و فرهنگی	برخوردار بودن شهرها از آداب و رسوم و مناسبات فرهنگی	شهرهای آذربایجان، یزد و ...	برندسازی و توسعه فرهنگی
تاریخی	بررسی پیشینه تاریخی شهرها	شهرهای دارای موزه ها و آثار تاریخی ارزشمند	احترام به زمینه تاریخی، توسعه موزه ها و زیرساخت های تاریخی
زیست محیطی - طبیعی	برخوردار بودن شهر از جاذبه های طبیعی و منحصر بفرد	شهرهایی مانند: جزایر کیش و قشم، گیلان و ...	احترام به زمینه طبیعی و برندسازی زیرساخت گردشگری طبیعی
فضایی - کالبدی	دارا بودن مکان های دیدنی و جذاب	شهرهایی مانند: اصفهان، شیراز و ...	خلق آثار معماری ویژه و برج های نمادین چند منظوره
اقتصادی	دارا بودن برند های اقتصادی	شهرهایی مانند: تبریز، زنجان و ...	برندسازی اقتصاد مردم محور، طراحی لوگو های ویژه برای محصولات اصیل شهری
سیاسی	مزیت داشتن شهر در میزبانی از نهادها و اجلاس جهانی	شهرهای مقر نهادهای بین المللی	تسهیل گردشگری، توسعه برند در سایر کشورها
ورزشی	دارا بودن برند ورزشی منحصر بفرد	شهرهای بارسلون و ...	توسعه برند ورزشی، ایجاد شرایط برای میزبانی آکادمی ورزشی
علمی	برخوردار بودن از مراکز آموزشی قوی	شهرهای دانشگاهی	ایجاد برندسازی قطب های علمی، میزبانی رویدادهای علمی
صنعتی و فناوریانه	برخوردار بودن از فناوری های منحصر بفرد	برندهایی مانند: توپوتا و ...	توسعه و برندسازی مراکز فناوری و نوآورانه

۵- نتیجه‌گیری

در این مقاله کوشش شد تا با بررسی ادبیات نظری در مورد برند سازی شهری و مرور مقالات منتشر شده در مجلات علمی داخلی و خارجی، شاخص های موثر بر برند شهری و روش های ارزیابی و سنجش برند شهری بازگو شد. توسعه شهری با رقابت پذیری شهری رابطه مستقیم دارد. در ارزیابی و سنجش برند سازی شهری، ابعاد زمینه ای و شاخص های متفاوتی مطرح شده است. به طور کلی، شاخص های برند شهری شش مورد حضور، مکان، پتانسیل، مردم، تحرک و زیر ساخت ها را شامل می شوند. مقیاس بررسی برند شهری و ابعاد آن در پژوهش های داخلی و خارجی، تاکید بر مقیاس شهر و با توجه به هویت موجود در آن و پتانسیل های بالقوه و بالفعل شهر است. زمینه گرایی در شهرها باعث تمرکز بیشتر روی هویت شهری می شود. ابعاد زمینه گرایی هویتی جهت ارتقا رقابت پذیری شهری، به ۱۰ بعد تقسیم شده است که از بعد زمینه ای اجتماعی تا بعد صنعتی و فناوریانه را شامل می شود. مفهوم برندسازی شهری بیشتر در حوزه های برنامه ریزی شهری و منطقه ای، علوم اقتصادی و تجاری و مباحث مربوط به گردشگری و رقابت پذیری مورد توجه بوده است. در حالی که باید در حوزه هایی چون جغرافیا و محیط زیست، مدیریت شهری نیز پژوهش هایی کاربردی صورت گیرد.

۶- مراجع

- [1] Dinnie, Keith. (2011) Introduction to the Theory of City Branding. In City Branding, Palgrave Macmillian: London, UK
- [2] منصوری، نسیم و بیات، آتوسا (۱۳۹۶) استراتژی برندینگ شهری در جهت توسعه صنعت گردشگری و توانمندسازی اقتصادی در شهر زنجان، کنفرانس بین المللی عمران، معماری و شهرسازی ایران معاصر، مردادماه ۱۳۹۶، تهران، ایران.
- [3] Zenker, Sebastian & Braun, Erik. (2010) Branding a City: A Conceptual Approach for Place Branding and Place Brand Management. Paper presented at The 39th EMAC Annual Conference 2010, Frederiksberg, Denmark.

- [4] Dinnie, Keith. (2011) Introduction to the Theory of City Branding. In City Branding, Palgrave Macmillian: London, UK
- [5] موجد، علی (۱۳۹۰) بازاریابی گردشگری برای شهرها، چاپ اول، تهران: انتشارات آذرخش.

- [7] محمدپور زرنندی، حسین؛ حسینی، علی؛ امینیان، ناصر (۱۳۹۵) عوامل موثر بر برند شهری و اولویت بندی آن ها از دیدگاه گردشگران بین المللی: مطالعه موردی برج میلاد، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری

- [7] Anholt, Simon. (2010) Places: Identity, Image and Reputation, Palgrave Macmillan: London, UK.

- [8] Anholt, Simon. (2007) Competitive Identity, The New Brand Management for Nations, Cities and Regions, Palgrave Macmillian: London, UK.

- [9] مظفری، (۱۳۹۱). برندسازی و دیپلماسی شهری، تهران: نشریات برندسازی شهری

- [10] Fernández, Daniel Barrera. & Meethan, Kevin. (2014) The Relationship of City Branding and Tourist Promotion: The Case of Plymouth (UK) and Malaga (Spain), Athens, Journal of Tourism

- [11] منوریان، عباس؛ ابوبی اردکان، محمد؛ پورموسوی، موسی؛ رحیمیان، اشرف (۱۳۹۲) مدل فرآیندی برند سازی شهری برای کلانشهرهای ایران، فصلنامه مدیریت دولتی

- [12] Ramli, Fariha & Salleh, Dani. (2018) Analysis of Public Participation in Place Branding: A Case Study of City of Alor Setar, Malaysia, International Journal of Development and Sustainability

- [13] M. Helmy, Urban Branding Strategy and the Emerging Arab Cityscape: The Image of the Gulf city, PhD Study, Stuttgart University, Stuttgart, 2008.

- [14] K. Gotham, (Re) branding the big easy: tourism rebuilding in post-Katrina, Urban Affairs Rev. 42 (2007) 823.

- [15] Baker, B. (2010). Twenty benefits of a city branding strategy. www.destinationbranding.com

- [16] A. Vanolo, The image of the creative city: some reflections on urban branding in Turin Cities, Cities 25 (6) (2008).

- [17] R. Unsworth, Re-branding the city: changing the image of places and spaces, GA lectures, Geographical Association School of Geography, University of Leeds, England, 2008.

- [18] یزدان پناه، محمدرضا و همکاران (۱۳۹۸) تبیین مدل مفهومی برندسازی مکان: مروری بر ادبیات نظری، مجله باغ نظر

- [19] بافندکار، انوشیروان و کاظمی، فضل اله (۱۳۹۶) تبیین عوامل موثر در برندسازی شهری براساس مدل پیشنهادی مارنیتز و همکاران؛ مطالعه موردی: شهر شیراز. فصلنامه مدیریت برند

- [20] لاله پور، منیژه و امیرحسینی، پروانه (۲۰۲۰) تحلیل موقعیت مولفه های برند شهری مطالعه موردی: شهر مراغه؛ مجله شهر پایدار

- [21] مولائی، اصغر و بهزادفر، صطفی (۱۳۹۸) تبیین ابعاد و ظرفیت های رقابت پذیری هویتی شهری با رویکرد زمینه گرا در شهرهای ایران؛ فصلنامه برنامه ریزی و آمایش فضا

6 (4) , 2022

دوره ۶، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

Executive challenges in realizing national and regional planning in Iran

Rahim Hashempour *

Associate Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

*Corresponding author's email address:
hashempour@arc.ikiu.ac.ir

How to cite this article:

Rahim Hashempour, Executive challenges in realizing national and regional planning in Iran, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2022; 6(4):27-31.

Abstract

Iran is one of the first countries in the Middle East in national and regional planning. Almost a century of history of planning in Iran cannot be ignored. Therefore, if we face a problem in realizing them, maybe it is due to the early stage and lack of necessary preparation for development along with codified and comprehensive planning. During the studies obtained, the programs compiled both before and after the revolution have had many features, but unfortunately due to reasons such as lack of consensus between politicians and organizational managers, or lack of belief in development based on planning or unexpected events. Like war, it prevents the realization of plans. Therefore, the realization of development plans must be accompanied by tools such as: a committed and committed work team, a financial and continuous budget, having a risk management plan along with the plan so that it can be realized in the specified time.

Keywords

Planning, development plan, planning before the revolution, planning after the revolution

چالش‌های اجرایی در تحقق برنامه‌ریزی ملی و منطقه‌ای در ایران

رحیم هاشم‌پور *

دانشیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۱

ارجاع به مقاله:

رحیم هاشم‌پور، چالش‌های اجرایی در تحقق برنامه‌ریزی ملی و منطقه‌ای در ایران، *مهندسی و مدیریت ساخت*، ۱۴۰۰؛ ۶ (۴): ۲۷-۳۱.

چکیده

ایران از اولین کشورهای خاور میانه در برنامه‌ریزی ملی و منطقه‌ای بشمار می‌رود. قریب به یک قرن سابقه برنامه‌ریزی در ایران را نمی‌توان نادیده گرفت. لذا اگر در تحقق آنها به مشکلی مواجه می‌شویم، شاید بدلی همین زود هنگام بودن و عدم آمادگی لازم برای توسعه همراه با برنامه‌ریزی مدون و جامع باشد. طی مطالعات بدست آمده برنامه‌های تدوین شده چه قبل و چه بعد از انقلاب از ویژه‌گیهای بسیار زیادی برخوردار بوده‌اند ولی متأسفانه بدلالی همچون عدم اتفاق نظر بین سیاست‌مداران و مدیران سازمانی و یا عدم اعتقاد به توسعه مبتنی بر برنامه‌ریزی و یا اتفاقات غیرمنتظره مثل جنگ، مانع تحقق برنامه‌های تدوین شده می‌باشد. لذا تحقق برنامه‌های توسعه‌ای باید همراه با ابزارهای خود مثل: تیم کاری معتقد و متعهد، بودجه مالی و پیوسته، داشتن یک برنامه مدیریت ریسک در کنار برنامه تدوین شده باشد تا بتواند در زمان تعیین شده محقق گردد.

کلمات کلیدی

برنامه‌ریزی، برنامه توسعه، برنامه‌ریزی قبل از انقلاب، برنامه‌ریزی بعد از انقلاب

۱- مقدمه

برنامه‌ریزی به عنوان یک بال اساسی و مهم توسعه از الزامات هر کشوری می‌باشد. امروزه نداشتن برنامه‌ریزی و عدم توجه به داشته‌ها و نداشته‌های یک کشور برای کنترل و ارتقاء سطح توانایی اقتصادی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی یک کشور پذیرفتنی نیست. هر چند که ممکن است افرادی باشند که به برنامه‌ریزی اعتقادی نداشته باشند ولیکن با توجه به بخشی شدن مدیریت کشور، هر بخش بتنهایی باید بتواند حوزه خود را مدیریت و برنامه آینده خود را تعریف نماید. شاید بد نیست در اینجا به خاطره ابوالحسن ابتهاج، اولین رئیس سازمان برنامه و بودجه اشاره کنیم که در خاطراتش چنین می‌نویسد: «در هنگامی که مشغول تهیه مقدمات برنامه برای کشور شدم، در عمل دیدم هر جا کار ما به وزارت مالیه برمی‌خورد با کارشکنی محمود بدر (کفیل وزارت مالیه) مواجه می‌شدم. ناچار به علا (نخست

وزیر) گفتم که استنباط می‌کنم بدر با کارهایی که ما در نظر داریم انجام دهیم، موافق نیست و چون وزارت مالیه در کارهای ما خیلی مؤثر است خواهش می‌کنم به دیدن بدر برویم و موضوع را با او مطرح کنیم شاید راه حلی پیدا شود. علا قبول کرد و ۲ نفری به دفتر بدر رفتیم و همه دلایلی را که در جلسات قبل در حضور خودش گفته بودم دوباره تکرار کردم و لزوم تهیه برنامه بلند مدت را برای عمران مملکت یادآور شدم. بدر گفت: شما ایران و ایرانی را نمی‌شناسید ولی من می‌شناسم. اصلاً برنامه بلند مدت یعنی چه؟ جواب دادم در کارهای مربوط به مملکت نباید روز مره و بدون برنامه زندگی کرد. بدر گفت: من اعتقاد دارم در ایران باید روز مره زندگی کرد. من فکر فردا را هم نمیتوانم بکنم. آن وقت شما می‌خواهید نقشه تهیه کنید که ۵ سال دیگر چه کار بکنید؟ انجام این کار در این مملکت غیر ممکن است و این فکر اصلاً عملی نیست. وقتی از دفتر بدر بیرون آمدم به علا گفتم من دیگر دنبال این کار را نخواهم گرفت. وقتی

دوره ۶، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

کفیل وزارت مالیه عقیده دارد که باید روزمره زندگی کرد و نظرش درست مخالف فلسفه برنامه ریزی است، تلاش ما به جایی نخواهد رسید [۱]. روز مره گی در برنامه ریزی پاسخگوی نیاز امروزه کشور نمی باشد، لذا علی رغم وجود چنین اعتقاداتی، برنامه ریزی باید پروسه علمی و تخصصی خود را طی کند تا ما بتوانیم به اهداف تعیین شده دست پیدا کنیم.

۲- سابقه طرح های جامع

اولین قانون شهرسازی ایران در سال ۱۳۱۲ از تصویب مجلسین گذشت. این قانون مربوط به احداث و توسعه معابر و خیابان ها نام داشت، در سال ۱۳۲۰ قانون مذکور تحت عنوان قانون توسعه معابر اصلاح گردید و مورد تجدید نظر قرار گرفت. تغییرات فیزیکی در دهه ۱۳۲۰ به تبعیت از اقدامات بارون هوسمان در پاریس در قرن نوزدهم و بدون توجه به نتایج اقتصادی و اجتماعی آن در ایران خصوصا تهران انجام شد که الگوی مدرن سازی را دنبال می کرد. هدف اصلی این تغییرات ایجاد شهرهایی مشابه با نمونه های غربی بود. در سال ۱۳۰۹ شهر جدید سلماس و طرح جدید شهر همدان که شامل یک میدان مرکزی و شش خیابان در شعاعی منشعب از آن در سال ۱۳۱۰ به اجرا درآمد (دهقانی، ۱۳۷۳: ۴۷۰). پس از آن اقدامات و اصلاحات عمرانی شهرها در قالب برنامه های عمرانی اول تا پنجم ادامه یافت، به طوری که اولین شهری که طرح جامع آن توسط شورای عالی شهرسازی مورد تصویب قرار گرفت، بندر لنگه در سال ۱۳۴۴ بود و طرح جامع شهر تهران در سال ۱۳۴۸ تهیه گردید. در تیر ماه ۱۳۵۲ قانون تغییر نام وزارت آبادانی و مسکن به وزارت مسکن و شهرسازی به تصویب رسید و در همین دهه اصطلاح حوزه نفوذ و ضرورت بررسی آن طی قراردادهای طرح های جامع شهری که بین وزارت مسکن و شهرسازی و مهندس مشاور بسته می شود، شکل گرفت و رواج یافت [۲].

۳- معرفی و تحلیل طرح های توسعه ملی، منطقه ای و شهری

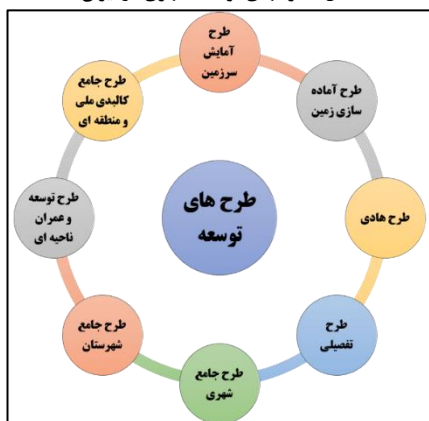
در طرحها توسعه ایی، برنامه ریزی آمایش سرزمین، روند جامعی از برنامه ریزی منطقه ای را ارائه می نماید. این نوع از برنامه ریزی برای بکارگیری برنامه ریزی منطقه ای در سطح کشور و استان ها، بهترین مکمل برای برنامه ریزی کلان و بخشی است. مهمترین خصوصیات برنامه آمایش سرزمین، جامع نگری، دوراندیشی، کل گرایی، کیفیت گرایی و سازمان دهی فضایی مناطق است. هدف برنامه آمایش سرزمین ارائه استراتژی های توزیع فضایی جمعیت، فعالیت و منابع در پهنه سرزمینی است. به گونه ای که هر منطقه متناسب با قابلیت ها، نیازها و موقعیت خود، از طیف مناسبی از فعالیت های اقتصادی و اجتماعی برخوردار باشد و جمعیتی متناسب با توان و ظرفیت خود بپذیرد. به عبارت دیگر، هدف کلی آمایش سرزمین، سازماندهی فضا به منظور بهره وری مطلوب از سرزمین در چارچوب منافع ملی است. آمایش سرزمین، زیربنای سازماندهی توسعه منطقه ای و ابراز اصلی برنامه ریزی و تصمیم گیری های منطقه ای و ملی است. آمایش سرزمین زمینه اصلی تهیه برنامه های توسعه اقتصادی و اجتماعی

منطقه ای را فراهم می سازد و ابراز اصلی تلفیق برنامه ریزی های اقتصادی و اجتماعی با برنامه ریزی های کالبدی و فضایی خواهد بود. از آنجائیکه برای تحقق اهداف توسعه همه منابع سرزمینی اعم از: منابع انسانی، اقتصادی و محیطی و سازمان فضایی باید به کار گرفته شود و به کارگیری آنها مستلزم برنامه ریزی است، لذا آمایش سرزمین مبنای طرح ها و برنامه های جامع توسعه بوده و پیوند دهنده برنامه ریزی های اقتصادی، اجتماعی و فضایی و یا مجموع آنها در قالب برنامه ریزی جامع در مقیاس ملی منطقه ای است [۳].

طرح جامع آمایش سرزمین سندی است برای تحقق توسعه پایدار فضایی، مجموعه اهداف، راهبردها، سیاست ها و برنامه های اجرایی بخش های دولتی و غیر دولتی (عمومی، و خصوصی و تعاونی ها) در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیست محیطی و کالبدی. این طرح ها با هدف مکانیابی برای گسترش آینده شهرهای موجود و ایجاد شهرها و شهرکهای جدید، پیشنهاد شبکه شهری آینده کشور یعنی اندازه شهرها، چگونگی استقرار آنها در پهنه کشور و سلسله مراتب میان شهرها به منظور تسهیل مدیریت سرزمین و امر خدمات رسانی به مردم و پیشنهاد چهارچوب مقررات ساخت و ساز در کاربریهای مجاز زمینهای سراسر کشور. هدف از تهیه برنامه آمایش سرزمین دستیابی به سندی است که سازمان فضایی منسجم، اثربخش، مبتنی بر احصاء و به کارگیری روش هایی اجرایی برای رسیدن به توسعه پایدار در چهارچوب توسعه ملی می باشد. پایه اصول مصوب آمایش سرزمین بشرح زیر است:

- ملاحظات دفاعی - امنیتی
- کارایی و بازدهی اقتصادی
- وحدت و یکپارچگی سرزمین
- گسترش عدالت اجتماعی و تعادل های منطقه ای
- حفاظت محیط زیست و احیای منابع طبیعی
- حفظ هویت اسلامی، ایرانی و حراست از میراث فرهنگی
- تسهیل و تنظیم روابط درونی و بیرونی اقتصاد کشور
- رفع محرومیت ها به خصوص در مناطق روستایی

شکل ۱ طرحهای توسعه شهری در ایران

۳-۱- طرح جامع کالبدی ملی و منطقه ای

طرح های کالبدی ملی و منطقه ای با هدف مکانیابی برای گسترش آینده شهرهای موجود و ایجاد شهرها و شهرک های جدید، پیشنهاد

شهری آینده کشور یعنی اندازه شهرها، چگونگی استقرار آنها در پهنه کشور و سلسله مراتب میان شهرها به منظور تسهیل مدیریت سرزمینی و امر خدمات رسانی به مردم و پیشنهاد چارچوب مقررات ساخت و ساز در کاربری های مجاز زمین های سراسر کشور تهیه می شود [۴]. مطالعاتی که در فرآیند تهیه طرح کالبدی ملی و منطقه ای انجام می گیرد از قبیل مطالعات جمعیت، ارزیابی منابع اراضی، پهنه بندی خطر زمین لرزه، اقلیم، آسایش و... می توانند به طور مستقل در فعالیت های شهرسازی مفید و موثر واقع گردند.

۴- روند برنامه ریزی در ایران

در ایران از ۱۳۱۶ در ایران آغاز شد و شش برنامه به فواصل ۵ الی ۷ سال برای ایران تدوین شد. این برنامه های هر کدام اهدافی را

مشخص کرده بودند و برای هرکدام هم دولت وقت بودجه در حدود ۸ الی ۸ میلیارد ریالی را در نظر گرفته بود. این برنامه های در ابتدا به بخش کشاورزی و مهاجرت پرداختن و سپس به صنعت و معدن و اصلاحکارخانه ها و راه آهن و همینطور که برنامه های توسعه اول به دوم و دوم به سوم و الی ششم تمامی موارد مورد نیاز را در برنامه های خود قراردادند. در این برنامه ها به احداث نیروگاه سوخت، تامین مسکن، بهداشت و درمان و اتصالات و مخابرات و... پرداخته شد. با مطالعه همه موارد ذکر شده در طرحهای عمرانی کشور، بنظر می آید اگر همه آنها همانطور که در برنامه ها آمده بودند؛ تحقق پیدا می کرد شاید امروز ایران به یک کشور تراز اول دنیا تبدیل میشد.

جدول ۱ اهداف شش برنامه توسعه عمرانی قبل از انقلاب

ردیف	دوره	سال	اهداف
۱	اول	۱۳۲۷ به مدت ۷ سال	* توسعه و ترمیم بنادر و شاهراه ها و تجهیز راه آهن سراسری و اتصال خطوط راه آهن تهران به تبریز و مشهد و توسعه شبکه مخابراتی و تجهیز فرودگاه های تهران و آبادان و توسعه فرودگاه های شیراز و اصفهان * ایجاد تأسیسات رفاه شهری مانند لوله کشی آب و برق و آسفالت * توسعه کشاورزی و تنظیم جریان آب رودخانه ها و ایجاد سد ذخیره ای * توسعه آموزش و پرورش در همه سطوح و مقاطع تحصیلی و توسعه بهداشت عمومی.
۲	دوم	۱۳۳۴-۱۳۴۱	* گسترش تفکر برنامه ریزی، تربیت کادر آزموده و پیمانکاران ورزیده برای اجرای طرح های عمرانی * ساختمان ۳ سد کرج - سفیدرود و دز * احداث ۵۰۰۰ کیلومتر راه درجه یک و دو * توسعه شبکه راه آهن * احداث فرودگاه مهرآباد * احداث کارخانه های قند و چیت سازی تهران و قائم شهر، سیمان دورود و منجیل، ریشه کنی مالاریا * برق رسانی به ۱۴۴ شهر * آسفالت خیابان های ۶۳ شهر * آب لوله کشی و تصفیه شده ۴۰ شهر از اهم اقدامات به عمل آمده در طول برنامه دوم توسعه بود. از ضعف های برنامه دوم می توان به افزایش بیکاری و تورم بالا و افزایش بدهی های خارجی به دلیل دریافت وام های کلان اشاره نمود.
۳	سوم	۱۳۴۱-۱۳۴۶	هدف های برنامه در ۱۰ بخش به طور تفصیل تهیه و تدوین گردید. این ۱۰ بخش عبارت بودند از: کشاورزی و آبیاری، صنایع و معادن، نیرو و سوخت، ارتباطات و مخابرات، فرهنگ، بهداشت و بهداری، کار و نیروی انسانی، عمران شهری، برنامه ریزی و آمار، خانه سازی و ساختمان.
۴	چهارم	۱۳۴۷-۱۳۵۱	هدف کیفی عبارت بود از: تسریع رشد اقتصادی و تکثیر درآمد ملی از راه افزایش قدرت تولید با اتکای بیشتر به توسعه صنعتی و بالابردن بازده سرمایه، توزیع عادلانه تر درآمد، کاهش نیازمندی به خارج، تنوع بخشیدن به کالاهای صادراتی و بهبود خدمات اداری.
			اما هدف های کمی از این قرار بودند: پیش بینی متوسط رشد سالیانه ۹ درصد برای تولید ناخالص ملی، رشد سالیانه جمعیت به میزان ۶/۲ درصد، پیش بینی ۸۱۰ میلیارد ریال سرمایه گذاری ثابت و افزایش نسبت پس انداز به تولید ناخالص ملی از ۱۸ درصد به ۲۵ درصد، پیش بینی متوسط رشد سالیانه ارزش صادرات کالاها و خدمات کشور در حد ۶/۱۵ درصد و محدود کردن رشد مصارف بخش عمومی و خصوصی به ترتیب در حد ۱۰ درصد و ۷/۶ درصد در سال.
۵	پنجم	۱۳۵۲-۱۳۵۶	* ارتقای کیفیت زندگی همه گروه ها و اقشار اجتماعی کشور * حفظ رشد سریع، متوازن مداوم اقتصادی همراه با حداقل افزایش قیمت ها * افزایش درآمد طبقات مختلف با تأکید خاص در مورد ارتقای سطح معیشت گروه های کم درآمد * گسترش جامع تر عدالت اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی با تأکید خاص در مورد توزیع عادلانه تر خدمات در سطح همه گروه ها و قشرهای اجتماعی * بهبود کیفیت و افزایش عرضه نیروی انسانی فعال کشور به منظور افزایش بازدهی و برطرف کردن تنگناهای توسعه * حفاظت، احیا و بهبود محیط زیست، اعتلای کیفیت زندگی جامعه بخصوص در نقاط پرجمعیت * توسعه علوم و تکنولوژی و گسترش قوه خلاقه و ابتکار جامعه * ایجاد مزیت نسبی در تولید و صدور کالاهای صنعتی در سطح بین المللی * حداکثر استفاده از منابع ارزی برای جبران کمبودهای داخلی و مهار کردن فشارهای تورمی سرمایه گذاری در خارج و ایجاد ثروت های ملی در جهت جایگزین کردن منابع پایان پذیر نفت * نگهداری و زنده کردن میراث ارزنده فرهنگی، پژوهش و آموزش فرهنگی و هنری، گسترش فرهنگ و هنر، ایجاد تسهیلات برای آفرینش هنری و ادبی و گسترش روابط فرهنگی.
۶	ششم	۱۳۵۷-۱۳۶۱	* کاهش سهم نفت در مجموعه اقتصاد ملی از طریق کاهش صادرات آن و درآمدهای حاصل از آن. * افزایش سهم تولیدات صنعتی در مجموع تولید ناخالص ملی، خودکفایی در زمینه فرآورده های اساسی بخش کشاورزی * عدم تمرکز واگذاری اختیارات لازم به مردم و تخصیص منابع مناسب به مناطق و استان ها، کنترل رشد جمعیت، توسعه وسیع شبکه مخابراتی و ترابری، کنترل مهاجرت از روستا به شهر از طریق افزایش کیفیت زیست و میزان درآمد و تنوع اشتغال.

با توجه به ماهیت و چشم اندازهای مطرح شده در برنامه های ششگانه قبل از انقلاب؛ می توان گفت که برنامه ریزان کشوری چیزی را از نظر پنهان نکرده بودند. اتفاقاتی که در مدت زمان برنامه پیش میاید غیر قابل پیش بین بوده و موجب به تاخیر افتادن و یا بطور کل متوقف شدن برنامه گردد.

۴-۱- پیدایش برنامه ریزی

تا سالهای اولیه بعد از جنگ جهانی دوم (۱۹۴۶-۱۹۴۸) بر اساس نظریه های اولیه مکتب اقتصاد کلاسیک نظام سرمایه داری، دخالت در اقتصاد و بازار مردود و دخالت آن با مالیه عمومی، محدود به هزینه های تامین امنیت داخلی و خارجی بود. برعکس، نظام کمونیستی به دخالت کامل و برنامه ریزی شده دولت در اقتصاد به جای سازو کار بازار اعتقاد داشت؛ بطوریکه تا پیش از ارائه نظریه های جان مینارد کینز (۱۹۴۰)، هر شخصی که از برنامه ریزی صحبت می کرد، وابسته به اردوگاه کمونیسم بود یا پنداشته میشد، اما بعد از جنگ جهانی دوم، متاثر از دیدگاه های کینز، دیدگاه دخالت دولتها در اقتصاد و به تبع آن دولتهای در حال توسعه پذیرفته شد؛ بطوریکه در ایران، بیشتر اقتصاددانان بزرگ، نوشته ای در مورد برنامه ریزی ارائه کردند و از سال ۱۹۳۰ پذیرفته شد که برنامه ریزی، تنها برای کمونیسم به جهت جایگزینی بازار نیست؛ بلکه دخالت آگاهانه دولت برای تحقق شرایط بهتر بازار است [۵].

طبق مستندات فوق برنامه ریزی به صورت امروزی از جنگ جهانی دوم آغاز شده است. برنامه ریزی ابتدا ماهیت نظامی داشته و بعدها با استفاده از نظریه جان مینارد کینز ماهیت اقتصادی و فراگیر بخود می گیرد. شاید بخواهیم بگوئیم که برنامه ریزی یک فرایند علمی نبوده و بلکه ذاتی می باشد؛ همانگونه که در مدیریت گفته می شود، مدیریت هم اکتسابی ایت و هم ذاتی. همه مدیریت را در دانشگاه یاد نمی گیرند بلکه عده ایی از ابتداء شمه مدیریت را با خود دارند و با علم آنرا تکمیل تر و کامل تر می کنند.

۵- برنامه ریزی توسعه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی

پس از پیروزی انقلاب شش برنامه توسعه در کشور طراحی شد سه برنامه اول تحت شرایط بحرانی بعد از انقلاب به تصویب نرسد و در عمل به برنامه های مقطعی تبدیل شد از سه برنامه دیگر دو برنامه

تحت عنوان برنامه های توسعه اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی از اول سال ۱۳۶۸ تا پایان سال ۱۳۷۸ اجرا گردید و برنامه سوم توسعه اقتصادی اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران که از سال ۱۳۷۹ آغاز شد اکنون در حال اجرا می باشد در این مقطع توسعه کشاورزی و عمران روستاها به ویژه از برنامه دوم به بعد کشاورزی محور توسعه تلقی شد مورد توجه جدی قرار گرفت. تا قبل از پیروزی انقلاب، شش برنامه تهیه و تنظیم شد که پنج برنامه اجرا گردید و برنامه ششم به دلیل تقارن با پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ اجرا نشد. اولین برنامه در سال ۱۳۲۷ با فکر و نگرش برنامه ریزی در کشور از طریق سازمان برنامه و بودجه با مکانیزم کار و ایجاد نظم در امور اقتصادی مطرح گردید. برنامه دوم با همان روش تهیه شد ولی به عنوان شالوده ریز توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور شهرت یافت [۶].

۵-۱- وضعیت برنامه های توسعه کشور بعد از انقلاب اسلامی

بطور کل شش برنامه بعد از پیروزی انقلاب تدوین شده که عملا سه برنامه اول تا سوم آن به اجرا نرسید. یکی از دلایل اصلی آن جنگ تحمیلی می باشد که تا هشت سال طول کشید و بیش از ۲۰ سال اقتصاد کشور را تحت شعاع خود قرارداد. بازسازی مناطق جنگی، کاهش درآمد نفتی در سال ۱۳۶۴ و اولویت دادن به تهیه امکانات برای محرومان جنگی و همینطور اولویت دادن به تجهیزات نظامی بخاطر جنگ احتمالی مجدد با عراق و یا امریکا و بطور خلاصه برنامه ریزی در چنین شرایطی نمی تواند خیلی آسان و تحقق پذیر باشد. هدف اصلی دولت در برنامه اول در خصوص بازسازی مناطق جنگی و بهره برداری از ظرفیتهای موجود در کشور و با منطقه بود. در تدوین اهداف مواردی همچون: رشد اقتصادی، کاهش وابستگی، باز سازی و نوسازی، کاهش نرخ جمعیت، عدالت اجتماعی، افزایش نرخ باسودای، توجه به نسل جوان و ... را نیز داشتیم که با آغاز جنگ تحمیلی تمامی آنها دچار برنامه ریزی روزمره گی شدند.

حمیدرضا ترقی عضو شورای مرکزی حزب موتلفه اسلامی: طبیعتا موانع و مشکلات بر سر راه تحقق اهداف این برنامه متعدد بوده است که بعضی ناشی از ضعف مدیریت و عدم رویکرد صحیح دولت به این شاخص ها بوده و برخی دیگر نیز به دلیل پرداختن به مسائل فرعی و بی توجهی به مسائل اصلی برنامه ایجاد شده است.

جدول ۲ برنامه های عمرانی پس از پیروزی انقلاب

ردیف	عنوان برنامه	تاریخ آغاز برنامه	تاریخ پایان برنامه	مدت برنامه	نوع برنامه	محل تصویب
۱	برنامه اول توسعه	اجرا نشد	اجرا نشد	۵ سال	جامع	هیات دولت
۲	اصلاحیه برنامه اول	اجرا نشد	اجرا نشد	۵ سال	جامع	—
۳	برنامه شرایط استقلال اقتصادی کشور	اجرا نشد	اجرا نشد	۲ سال	افق محدود	شورای اقتصاد
۴	برنامه اول توسعه	۱۳۶۸	۱۳۷۲	۵ سال	جامع	مجلس شورای اسلامی
۵	برنامه دوم توسعه	۱۳۷۴	۱۳۷۸	۵ سال	جامع	مجلس شورای اسلامی
۶	برنامه سوم توسعه	۱۳۷۹	۱۳۸۳	۵ سال	جامع	مجلس شورای اسلامی
۷	برنامه چهارم توسعه	۱۳۸۴	۱۳۸۸	۵ سال	جامع	مجلس شورای اسلامی
۸	برنامه پنجم توسعه	۱۳۸۹	۱۳۹۳	۵ سال	جامع	مجلس شورای اسلامی

برخی از عوامل تاثیر گذار بر عدم تحقق برنامه های عمرانی را قسمتهای قبلی به آن اشاره کردیم. ولی مسئولین دست اندرکار در دولت و مجلس این عدم تحقق را به ضعف مدیریتی و عدم رویکرد

۵-۲- عوامل تاثیر گذار بر عدم تحقق طرحهای عمرانی

پنجم

صحیح دولتها به مشکلات و موضعات اولویت دار کشور ربط میدهند (ترقی، عضو شورای مؤتلفه، ۱۴۰۰). بدنبال آن مشکلاتی همچون تحریم، کمبود اعتبارات ارزی، ساختار نامناسب سیستم بانکی و نداشتن یک سیستم پیشرفته مالیاتی و کاهش ارزش ریالی کشور بدلیل عدم وجود یک سیستم مالی در کشور بوده است.

علاوه بر این عواملی همچون مشکلات تحریم و کمبود اعتبارات مالی در کشور نیز زمینه عدم تحقق اهداف برنامه پنجم را فراهم کرده است. البته باید اشکالات وارد بر ساختار اقتصادی کشور اعم از سیستم بانکی و مالیاتی و نحوه نگهداشت ارزش پول ملی را نیز به آن اضافه کرد. در همین رابطه در خصوص تحقق اهداف برنامه پنجم توسعه، گزارشی توسط مجلس شورای اسلامی و مجمع تشخیص مصلحت نظام تهیه شده است؛ این گزارشی وجود دارد که نشان می دهد که در بعضی از شاخص ها توانسته ایم از برنامه جلو باشیم و در بعضی شاخص ها نیز از آن عقب هستیم. تقریباً می توان گفت که در توسعه انسانی، شاهد رشد قابل ملاحظه ای در برنامه پنجم بوده ایم اما متأسفانه در رشد اقتصادی حدود ۵ درصد از اهداف برنامه عقب هستیم، میزانی که هنوز جبران نشده و طبیعتاً عدم جبران این ۵ درصد در مساله تحقق اشتغال مورد نیاز، کنترل تورم و همچنین رشد تولید، تأثیرات منفی قابل ملاحظه ای داشته است.

مصطفی پورمحمدی مسئولیت پذیر نبودن را مانع تحقق کامل برنامه پنجم توسعه دانسته و اظهارداشته است: نایستی مدل های پیشرفته ای ارائه کنیم که دست نیافتنی و فضایی باشند بلکه با توجه به ظرفیت ها و پتانسیل موجود جامعه خود برنامه ریزی و هماهنگ باشد. بررسی عملکرد دستگاه های اجرایی در حوزه پژوهش، فناوری و نوآوری در برنامه پنجم توسعه نشان می دهد که اجرای اکثر احکام برنامه پنجم با موانع متعددی روبرو است و به همین دلیل پیشرفت قابل توجهی نداشته است. در کل، از مهمترین دلایل عدم تحقق کامل احکام مربوط به پژوهش، فناوری و نوآوری در برنامه پنجم، می توان به کمبود منابع مالی، تعدد، همپوشانی و موازی کاری مراجع تصمیم گیری، تعامل ضعیف نهادهای تصمیم گیرنده و اجرایی، نبود نظام آماری دقیق و مناسب، چالش های مدیریتی، فراهم نبودن زیرساخت های قانونی کافی و مناسب، وجود بوروکراسی های سنگین اداری، پایین بودن امنیت سرمایه گذاری در کشور و نگاه بخشی گرایانه اشاره کرد.

شکل ۲ همپوشانی و موانع تحقق برنامه پنجم توسعه عمرانی کشور

جدول ۳ اهداف برنامه های بعد از پیروزی انقلاب

۱) دوره اول، سال ۱۳۶۸-۱۳۷۲	
۱)	تجهیز بنیه دفاعی
۲)	بازسازی و نوسازی ظرفیتهای تولیدی و زیربنایی و مراکز جمعیتی خسارت دیده در طول جنگ تحمیلی
۳)	گسترش کمی و ارتقاء کیفی فرهنگ عمومی
۴)	تأمین حداقل نیازهای اساسی آحاد مردم
۵)	تعیین و اصلاح الگوی مصرف
۶)	اصلاح سازمان و مدیریت اجرایی و قضایی کشور
۲) دوره دوم، سال ۱۳۷۴-۱۳۷۸	
۱)	تلاش در جهت تحقق عدالت اجتماعی
۲)	رشد فضائل بر اساس اخلاق اسلامی
۳)	هدایت جوانان و نوجوانان در عرصه های ایمان مذهبی
۴)	فرهنگ خودی، خلافت و ... افزایش بهره وری
۵)	تربیت نیروی انسانی مورد نیاز
۶)	تلاش در جهت کاهش وابستگی اقتصاد کشور به درآمدهای حاصل از نفت
۷)	ایجاد تعادل در بخشهای اقتصادی (تعاونی، خصوصی و دولتی)
۸)	رعایت اصول عزت و حکمت و مصلحت کشور در سیاست خارجی
۹)	تقویت بنیه دفاعی کشور

۶- نتیجه

اینکه برنامه ریزی توسعه عمرانی برای هر کشوری از ضروریات آن کشور بشمار می آید؛ در آن شکی نیست. ولی تحقق و عدم تحقق آن تابع عوامل متعددی هستند که گاه قابل پیش بینی و گاه غیر قابل پیش بینی هستند. در زمانها و شرایط مختلف عواملی همچون دخالت بیگانگان و یا جنگ موجب توقف و ناکارآمدی برنامه می شوند و یا در برخی از مواقع عدم توان مالی و اعتبارات لازم موجب بیهودگی برنامه ریزی می گردد. چیزی که در این اواخر برنامه ریزهای کشور را تحت شعاع قرار داد بحث مدیریت و توان نیروی انسانی و از طرف دیگر عدم صداقت برخی از مسئولین هم به این مقوله گره خور و بخشی از برنامه های توسعه عمرانی پس از پیروزی انقلاب را که امکان تحقق آنرا داشت، با مشکلات عدیده ایی مواجه کرده و محقق نگردیدند.

۷- مراجع

- [۱] سید جواد سپیدپور، <http://odm.tbzmed.ac.ir>، آبان ۱۴۰۰
- [۲] گزارش عملکرد مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن ۱۳۸۲، وزارت راه و مسکن و شهرسازی
- [۳] سعیدنیا، احمد، ۱۳۸۳، کتاب سبز راهنمای شهرداریها، جلد ششم، ساخت و سازهای شهری، انتشارات سازمان شهرداریها و دهیاریهای کشور
- [۴] مجموعه قوانین و مقررات شهرسازی: از آغاز تا پایان سال ۱۳۷۸، وزارت مسکن و شهرسازی، معاونت شهرسازی و معماری
- [۵] عرب مازار عباس، نور محمدی خسرو (۱۳۹۵)، تحلیل انتقادی هدفهای اقتصادی برنامه های توسعه در ایران (قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی)، نشریه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، برنامه آن اصلا به اجرا نرسید ۱۹-۴۲. بهار ۱۳۹۵
- [۶] قدیری معصوم مجتبی؛ نجفی کانی علی اکبر، (۱۳۸۲). برنامه های توسعه بعد از انقلاب اسلامی ایران و تأثیر آنها بر نواحی روستایی، پژوهشهای جغرافیایی، ۱۱۱-۱۲۱، بهار ۱۳۸۲.

Strategic planning of urban neighborhoods (case study: Abshar neighborhood of Tehran City)

Zeynab Adeli*

Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

Hamed Mohammadibeyragh

MSc of Urban Management, University of Tehran, Tehran, Iran

Minoo Baghbani

MSc of Urban Planning, University of Tehran, Tehran, Iran

*Corresponding author's email address:

Adeli@arc.ikiu.ac.ir

How to cite this article:

Zeynab Adeli, Hamed Mohammadibeyragh, Minoo Baghbani, Strategic planning of urban neighborhoods (case study: Abshar neighborhood of Tehran City), *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2022; 6(4):32-39.

Abstract

After the emergence of problems and inconsistency, as well as the failure to achieve the intended goals in the intervention policies in the cities, following the comprehensive planning of the cities, people's participation and a multi-sectoral approach were taken into account in strategic planning based on local comparisons. The realization of the bottom-up perspective in planning makes it necessary to start planning from the neighborhood scale. In this article, in order to solve the problems and complexities of Abshar neighborhood, the strategic planning of this neighborhood has been developed. This research is among applied research based on descriptive-analytical method. In order to collect information from library and other documents, direct observation and collection, holding meetings in the form of focused group discussions, interviews with residents and officials of the municipality of District 12 have been used. The assessment of the neighborhood situation has been done using the SWAT technique. The work process is such that, after the general examination and knowledge of the neighborhood in the physical, social, economic and institutional fields based on the defined indicators, with the use of individual interviews and focused group discussions, the weaknesses, strengths, and opportunities and neighborhood threats were identified. Also, the list of assets and funds of the neighborhood was extracted. By prioritizing the issues and problems of this neighborhood, based on this table and the results obtained from focused discussions and interviews, the perspective of the neighborhood was defined. In order to realize this vision, goals, policies, strategies and finally an action plan were defined.

Keywords

Strategic planning, urban neighborhoods, Tehran

برنامه‌ریزی راهبردی محلات شهری، نمونه موردی: محله آبشار شهر تهران

زینب عادلی*

استادیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

حامد محمدی بیرق

کارشناسی ارشد مدیریت شهری، دانشگاه تهران، تهران، ایران

مینو باغبانی

کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۱

ارجاع به مقاله:

زینب عادلی، حامد محمدی بیرق، مینو باغبانی، برنامه‌ریزی راهبردی محلات شهری (نمونه موردی: محله آبشار شهر تهران)، مهندسی و مدیریت ساخت، ۱۴۰۰، ۶ (۴): ۳۲-۳۹.

چکیده

پس از بروز مشکلات و ناهماهنگی و همچنین عدم دستیابی به اهداف مورد نظر در سیاست‌های مداخله در شهرها به طور کامل در پی برنامه‌ریزی جامع شهرها، در برنامه‌ریزی راهبردی بر پایه مقایسه محلی، مشارکت مردمی و نگاه چندبخشی مورد توجه قرار گرفت. تحقق دیدگاه نگاه پایین به بالا در برنامه‌ریزی، ضرورت شروع برنامه‌ریزی از مقیاس محله را ضروری می‌نماید. در این مقاله در راستای حل مشکلات و پیچیدگی‌های محله آبشار، برنامه‌ریزی راهبردی این محله تدوین شده است. این پژوهش در زمره پژوهش‌های کاربردی و براساس روش توصیفی - تحلیلی است. جهت گردآوری اطلاعات از اسناد کتابخانه‌ای و فرادست، مشاهده و برداشت مستقیم، برگزاری جلسات به صورت بحث گروهی متمرکز، مصاحبه با ساکنین و مسئولین شهرداری منطقه ۱۲ استفاده شده است. سنجش وضعیت محله با استفاده از تکنیک سوات صورت گرفته است. فرایند کار بدین صورت است که پس از بررسی و شناخت کلی محله در عرصه‌های کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و نهادی بر مبنای شاخص‌های تعریف شده، با بهره‌گیری از مصاحبه‌های فردی و بحث‌های گروهی متمرکز، ضعف‌ها، قوت، فرصت‌ها و تهدیدهای محله شناسایی شد. همچنین لیست دارایی‌ها و سرمایه‌های محله استخراج گردید. با اولویت‌بندی مسائل و مشکلات این محله، بر مبنای این جدول و نتایج به دست آمده از جلسات بحث متمرکز و مصاحبه‌ها، چشم‌انداز محله تعریف گردید. برای تحقق این چشم‌انداز، اهداف، سیاست‌ها، راهبردها و در انتها برنامه اقدام تعریف شد.

کلمات کلیدی

برنامه‌ریزی راهبردی، محلات شهری، تهران

6 (4) , 2022

دوره ۶، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

۱- مقدمه

تلقی ساده انگارانه از دنیای بیرونی و روابط علی و معلولی بین پدیده های مختلف می تواند شیوهایی چون برنامه ریزی سنتی یا تهیه برنامه های جامع و سنتی را موجه سازد. موضوعاتی که برنامه ریزان شهری در اوایل شروع نهضت برنامه ریزی مدرن با آن مواجه بودند، ماهیتی نسبتاً ساده داشته اند [۱]. این در حالی است که موضوع برنامه ریزی در قلمرو عمومی لزوماً همان سادگی مسائل علوم تجربی را ندارند. پیچیدگی سازمان یافته (نهادهای) این موضوعات آن ها را از دیگر عرصه ها متمایز می سازد. رویکردهای سیستمی و راهبردی نتیجه تلاشهای سازمان یافته ای هستند که در سیر تحول تفکر و عمل برنامه ریزی و مدیریت، هر یک از طریق ابزارها و روش هایی در پی چیرگی بر این دسته از پیچیدگی ها برآمده اند و هر کدام کمابیش موفقیت هایی نیز به دست آورده اند. اما پیچیدگی، عدم قطعیت، ابهام، وجود پیوندهای درونی و چیزهایی از این دست در بین مسائل برنامه ریزی، یافتن راه حل برای آنها را بسیار دشوار ساخته است [۲].

پس از بروز مشکلات و ناهماهنگی و همچنین عدم دستیابی به اهداف مورد نظر در سیاست های مداخله در شهرها به طور کامل در پی برنامه ریزی جامع شهرها، در دهه ۱۹۹۰ میلادی گرایش جدیدی در میان کشورهای اروپایی به خصوص انگلستان ایجاد شد که سیاست تجدید حیات را بر پایه بینش راهبردی، پایه محلی، مشارکتی مردمی و نگاه چند بخشی قرار می داد. این تفکر با ویژگی های فوق برنامه های موفق را در پی داشت. همچنین موفقیت های اقتصادی و اجتماعی در نمونه های موفق نشان داده است که این موفقیت ها تا حد بسیاری به تعریف این برنامه ها سطح محله ای بستگی دارد.

محله آبشار از محلات به جای مانده از دوره قاجار است. این محله در منطقه ۱۲ شهر تهران واقع شده است و بیش از ۳۰ درصد آن را بافت فرسوده تشکیل می دهد. این محله در مجاورت بازار امین حضور قرار داشته و این مجاورت در سالهای اخیر به صورت نفوذ انبارها و مغازه های تجاری در دل بافت مسکونی محله به صورت غیر مجاز نمود یافته است. این نفوذ، خروج روز افزون ساکنین قدیمی محله، از بین رفتن هویت محله و کاهش کیفیت محیط محله را به دنبال داشته است. در این مقاله کوشش شده است با استفاده از رویکرد برنامه ریزی راهبردی در راستای حل مشکلات و پیچیدگی های این محله گامی برداشته شود.

۲- مبانی و چارچوب نظری

۲-۱- برنامه ریزی راهبردی

برنامه ریزی به مفهوم امروزی ابتدا در شوروی سابق (۱۹۱۷) آغاز شد. امروز شاهد گونه های متنوعی از اشکال برنامه ریزی هستیم که هر کدام در برهه ای از زمان و براساس روند تکاملی برنامه ریزی ظهور کرده اند. مبانی نظری این نوع برنامه ریزی در واقع از نظریه سیستم ها و نظریه تصمیم سازی در مدیریت اخذ شده است و سپس

بر برنامه ریزی در بخش عمومی به ویژه برنامه ریزی شهری راه پیدا کرد [۳]. برنامه ریزی استراتژیک یا همان برنامه ریزی راهبردی در واقع از بطن مدیریت استراتژیک زاده شده است که ابتدا در دهه ۱۹۶۰ در قلمرو فعالیت شرکت های تجاریدر آمریکا رواج پیدا کرد [۴].

یکی از خصوصیات بارز برنامه ریزی راهبردی پرهیز از برنامه ریزی متمرکز، آمرانه و خطی است. این امر از یک طرف مستلزم تقسیم وظایف برنامه ریزی میان سطوح مختلف مدیریت و تصمیم گیری و از طرف دیگر نیازمند مشارکت و همکاری همه نیروهایی است که در حیات شهر دخالت دارد. برنامه ریزی راهبردی براساس امکانات نهادهای محلی و مشارکت جامعه محلی استوار است از جمله دیگر ویژگی های برنامه ریزی راهبردی می توان به این موارد اشاره کرد: تفکیک سطوح برنامه ریزی (راهبردی و اجرایی) تلفیق فرآیند تصمیم سازی و تصمیم گیری، تأکید بر انعطاف پذیری، پویایی و اصلاح پذیری، تلفیق اهداف کالبدی با اهداف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، تأکید بر عدم تمرکز و فرآیند چرخه ای، تأکید برافق زمانی کوتاه مدت و گام به گام [۳]. در یک فرآیند تهیه برنامه، گام های متواتر از تعیین و تشخیص پدیده و مساله مورد برنامه ریزی به ارجاع کار برنامه ریزی آغاز و سپس مراحل تهیه و طراحی برنامه که شامل تعیین اهداف، تعیین اولویت ها، تولید راهبردها و خط مشیهای گزینه، ارزیابی و انتخاب برنامه برتر برای عمل است، انجام می گیرند. براساس، برنامه ریزی راهبردی را فرآیندی هشت مرحله ای و بسیار منظم تر و مدبرانه تر و مشارکتی از دیگر فرآیندها می داند [۵]. برنامه ریزی راهبردی فرآیندی سه مرحله ای است: تدوین راهبردها، اجرای راهبردها و ارزیابی راهبردها، مدل راهبردی با انجام تحلیل وضعیت و بررسی نقاط قوت و ضعف و نیز فرصت ها و تهدیدات به شناسایی مسائل راهبردی و ارائه راهبردهای مناسب در بلند مدت برای نواحی می پردازد [۶].

فرآیند برنامه ریزی راهبردی به شرح ذیل است:

مرحله اول: شناخت و تعریف اولیه از وظایف برنامه ریزی و توافق در مورد مسیر فعالیت برنامه ریزی

مرحله دوم: جمع آوری داده ها، تحلیل، پیش بینی و تشخیص
مرحله سوم: تدوین اهداف کلان و اهداف اجرایی و نیز انتخاب متغیرهای مهم

مرحله چهارم: طراحی مسیر فعالیت ها

مرحله پنجم: ارزیابی و تعریف اقدامات

مرحله ششم: برآورد مالی اقدامات

مرحله هفتم: اجرا و ایجاد سازوکارهای نهادی اجرای اقدامات

مرحله هشتم: نظارت و بازنگری

۲-۲- محله

از منظر برنامه ریزی شهری، محله را می توان به صورت بخش قابل شناسایی از محدوده ای شهری و یا محدوده ای ترکیب شده از کاربری های تأمین کننده نیازهای ساکنان در ساختار شهر تعریف کرد [۷]. تاریخ تفکر درباره واحد همسایگی یا واحدهای محله محور به حدود سال ۷۹۳ میلادی در کیوتو ژاپن میرسد. لئوینز ممفورد در سال ۱۹۶۱ به نقل از توماس مور در کتاب اتوپیا

در سال ۱۵۱۶ می نویسد: هر آرمانشهری به چهار بخش تقسیم می شود، اما سازمان محلی صمیمی تر یا خودمانی تری که محله نامیده می شود، مبتنی بر خانواده شکل میگیرد و پایه کل تقسیمات شهری، محله است. در ادامه، ابنزر هاوارد نظریه باغشهرها را در سال ۱۸۹۸ مطرح کرد [۸]. در بررسی گذشته تاریخی برنامه ریزی محله، داندل اپلینارد تأکید می کند که واحدهای همسایگی نه تنها به عنوان ۳ ناحیه و محدوده کران دار تعریف می شدند بلکه خطوط ترافیکی با خیابان ها نیز نقش مهمی در تعیین مرز برای آنها ایفا می کرد. از نظر او محله به وسیله معیارهای فیزیکی، کالبدی و اجتماعی تعریف می شود. اما به ویژه در شرایط فعلی رشد و توسعه شهری، تعریف کالبدی و فیزیکی محله جای تأمل دارد، زیرا تحرک اجتماعی ساکنان به مرزهای محله محدود نمی شود [۷]. از نظر نوشهرگرایان جدید، محله از عناصر اصلی سازماندهی در شهرسازی است. آندرس دوانی و الیزابت پلاترزیبرک محله را "محدودهای شهری با ترکیب متوازی از فعالیتهای انسانی که اطراف مرکزی معین و مشخص ساخته شده است"، تعریف می کنند [۸].

۲-۳- برنامه ریزی راهبردی محله مینا

باوجود واکنشهای فراوان در عرصه نوآوری ها و مطالعات شهری، امروزه الگوی توسعه محله ای به ابزار مهمی در تلاشهای توسعه شهری مبدل شده است [۹]. بررسی نظریه ها و رویکردهای مختلف مرتبط با توسعه محله ای در طول صد سال اخیر به نحو کاملی حکایت از تفوق فرهنگ اجتماعی محله بر دیگر جنبه های آن دارد، به طوریکه مشخصه ها و مفهوم برنامه ریزی محله_مینا نشان می دهد که رویکرد مذکور به جای مداخله کالبدی صرف چند متخصص با فرضیه های ساده اندیش، بر پایه برنامه ریزی فرایندگرا، تعامل محور و گام به گام با ظرفیت سازی، سرمایه اجتماعی و مشارکت مردمی در جستجوی تعامل اجتماعی، تسهیل گری و توانمندسازی است [۱۰]. مفهوم برنامه ریزی محله_مینا، مبتنی بر مهندسی اجتماعی بوده و به جای نگرش کلان و مقیاس های ذهنی، به ابعاد مشخص فضا- زمان در مقیاس محلی و خرد می پردازد. در این رویکرد نگاه برنامه ریزی و مدیریت از پایین به بالا، مبتنی بر توانمندسازی، نگرش دارایی- مینا، تأکید بر منابع انسانی و سرمایه های اجتماعی و مشارکت جمعی ساکنین محله ها است.

۲-۴- متغیرها و شاخص ها

به منظور برنامه ریز راهبردی محله آبشار، ابعاد و شاخص های زیر مورد بررسی قرار گرفت:

عرصه کالبدی

مسکن عادلانه: سرانه زیربنای مسکونی، نسبت خانوار در واحد مسکونی، نسبت خانه های نوسازی شده، نسبت املاک فاقد سند، تنوع قیمت

حمل و نقل کارآمد: سهم حمل و نقل عمومی از جابجایی مسافر، سهم دوچرخه از جابجایی عمومی، متوسط فاصله زمانی از ایستگاه حمل و نقل عمومی، سهم شبکه ریلی از جابه جایی مسافر

پخشایش عادلانه خدمات: سرانه و میزان دسترسی به خدمات آموزشی، سرانه و میزان دسترسی به خدمات بهداشتی-درمانی، سرانه و میزان دسترسی به فضای سبز

محیط زیست سالم: بهداشت و پاکیزگی، میزان اتصال خانه های مسکونی به فاضلاب، میزان بازیافت زباله در محله، تراکم فعالیت های ناسازگار و آلوده کننده

میراث فرهنگی پویا: شناخت مردم از میراث فرهنگی و طبیعی، نسبت میراث فرهنگی رو به زوال

وجود فضاهای شهری سرزنده: تراکم فضاهای جمعی در محله، نسبت طول سواره رو به پیاده رو، وجود فضاهای عمومی برای اقشار ناتوان، کاربری مختلط، رضایت از ایمنی پیاده رو ها

عرصه اقتصادی - اجتماعی

میزان اشتغال در محله: میزان اشتغال در محله، نرخ اشتغال پایدار، پوشش بیمه بیکاری

وجود و امکان توسعه کسب و کارهای محلی: پایداری کسب و کارهای موجود در محله، وجود کسبو کارهای فرامحله ای پایدار در محله، سهم زیربنای تجاری و خدمات رسان در محله

عرصه جمعیتی - اجتماعی

احساس امنیت: احساس امنیت بین ساکنین، پیاده روی امن در شب، عدم وجود معتادان متجاهر در محله

مشارکت و اعتماد: آمادگی برای انجام کار داوطلبانه، ارتباط با همسایگان، تمایل به مشارکت در نوسازی، احساس موثر بودن مشارکت مردمی

حس تعلق و رضایمندی: احساس یکی بودن با محله، وجود عناصر هویت بخش در محله، سکونت بیش از ۵ سال در محله

عرصه حکمروایی

قوت نهادی: جایگاه برنامه توسعه محله ای در برنامه توسعه، اولویت محله در تخصیص منابع منطقه

میزان اعتماد نهادی: وجود نهادهای محله ای، اعتماد به نهادهای عمومی،

حق برنامه ریزی: امکان قانونی مشارکت عمومی در برنامه ریزی، انطباق برنامه با دیدگاه ساکنان، حضور گروه های اقلیت در تصمیم گیری، مشارکت ساکنان محله در فرایند برنامه ریزی

امکان آموزش و آگاهی شهروندی: اطلاع رسانی فعالیت های بخش عمومی، مشارکت در آموزش های مهارت افزایی، دسترسی پذیری آموزش ها

۳- روش شناسی

این پژوهش از لحاظ نوع پژوهش در زمره پژوهش های کاربردی و براساس روش توصیفی - تحلیلی استو روش گردآوری اطلاعات استفاده از اسناد کتابخانه ای و فرادست، مشاهده مستقیم، برگزاری جلسات به صورت بحث گروهی متمرکز، مصاحبه با ساکنین و مسئولین شهرداری منطقه ۱۲ است. جهت تحلیل از تکنیک سوات استفاده شده است. فرایند کار بدین صورت است که پس از بررسی و

6 (4) , 2022

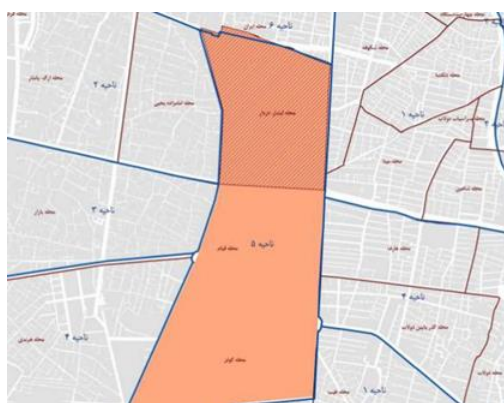
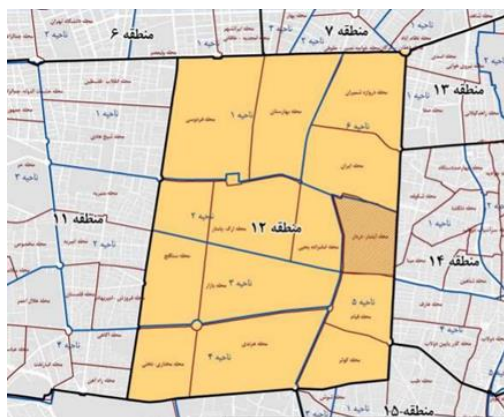
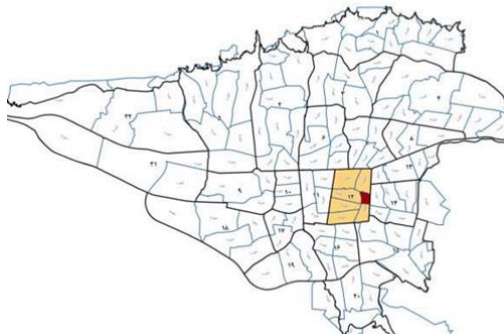
دوره ۶، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

در ادامه برای دستیابی به چشم انداز تدوین شده، براساس پتانسیلها، سرمایه ها و دارایی های محله آبشار برنامه راهبردی محله با در نظر گرفت اهداف، راهبردها، سیاست ها و برنامه های اقدام تدوین شد. در جدول ۲ تا ۵ این موارد بیان شده است:

شکل ۱ موقعیت محله آبشار

شناخت کلی محله، با بهره گیری از مصاحبه های فردی و بحث های گروهی متمرکز، ضعف ها، قوت، فرصت ها و تهدیدهای محله شناسایی شد. همچنین لیست دارایی ها و سرمایه ها محله ی استخراج گردید. در نهایت بر مبنای این جدول و نتایج به دست آمده از جسات بحث متمرکز و مصاحبه ها، چشم انداز محله تعریف گردید. برای تحقق این چشم انداز، اهداف، سیاست ها، راهبردها و در انتها برنامه اقدام تعریف شد.

۴- معرفی عرصه پژوهش

محله آبشار (دردار) به عنوان یکی باقی مانده از دوره قاجار، اکنون به عنوان محله ۹ از ناحیه ۵ منطقه ۱۲ شهر تهران در نظام سلسله مراتب تقسیمات شهری شهر تهران است. این محله با مساحتی بالغ بر ۷۸ هکتار در شرق منطقه ۱۲ واقع شده است که از شمال به خیابان امیر کبیر، از شرق به خیابان ۱۷ شهریور، از جنوب به بزرگراه محلاتی و از شرق به خیابان ری محدود می شود. ۲۱،۱۹ هکتار از وسعت این محله، بافت فرسوده و ۲۶،۶۶ هکتار از آن بافت ناپایدار شهری محسوب می شود. [۱۱]. این محله با جمعیت بالغ بر ۲۲۲۵۰ نفر و ۷۱۱۶ خانوار (نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵) دارای بافت غالباً مسکونی و دارای کوچه ها و خیابان های تو در تو است.

۵- بحث و یافته ها

به منظور دستیابی به برنامه ریزی راهبردی محله آبشار ابتدا به سنجش وضعیت شاخص های ذکر شده در بخش مبانی نظری، پرداخته شد. (جدول شماره ۱). سپس شاخص هایی که در وضعیت نامناسب تری قرار داشتند، به عنوان شاخص های دارای اولویت در برنامه ریزی تعریف شدند. نتیجه این اولویت بندی بدین صورت است: در بعد اجتماعی؛ شاخص های احساس امنیت، میزان مشارکت و اعتماد و دسترسی به آموزش؛ در بعد اقتصادی توسعه کسب و کارهای محله، در بعد حکمروایی؛ نهاد سازی، حق برنامه ریزی، در بعد کالبدی؛ پخشایش عادلانه خدمات، دسترسی به فضای شهری سرزنده و میراث فرهنگی پویا در وضعیت نامناسبی قرار داشته و از آن روی در اولویت برنامه ریزی این محله هستند.

سپس بیانیه چشم انداز محله به صورت ذیل مورد توافق جمعی کارشناسان تهیه طرح و ساکنین محله و مدیران محلی قرار گرفت: "محله ی آبشار محله ای تاریخی به جا مانده از دوره قاجار، محله ای امن است که مردم در تمامی ساعات شبانه روز با اشتیاق در پارک ها و دیگر فضاهای عمومی آن حضور دارند و برای حل و فصل مشکلات محله و بهبود امکانات آن با یکدیگر تعامل و مذاکره می کنند. شرایط اقتصادی شکوفا و پویا است و کسب و کارهای خرد محلی تعامل خوبی با راسته ی تجاری ری و چهارراه امین حضور دارند و مردم از مجاورت این فضاها با محله که موجب رونق اقتصادی کسب و کارشان شده است احساس رضایت دارند. امکان استفاده از انواع خدمات از جمله آموزشی، بهداشتی، ورزشی و تفریحی با کیفیت مناسب و با دسترسی مناسب برای مردم محله وجود دارد. رابطه ی خوبی بین مردم محله و مدیریت شهری وجود دارد و همین امر سبب شده است که آبشار به یکی از زیست پذیرترین محله های مرکزی شهر تهران تبدیل شود".

جدول ۱ تحلیل سوات محله آبشار، ماخذ: نگارندگان

قوت	ضعف	فرصت	تهدید
- حفظ ماهیت مسکونی محله - وجود اراضی مخروبه در مجاورت محور آبشار با قابلیت تبدیل به خدمات ورزشی و فرهنگی - وجود بوستان زیبا و ۱۷ شهریور در این محله و وضعیت نسبتاً مناسب فضای سبز در سطح محله آبشار - عدم نفوذ کاربریهای ناسازگار (از جمله کارگاهی و صنعتی) به داخل بافت محله در مقایسه با سایر محلات منطقه ۱۲ - وجود جریان اقتصادی قوی در حاشیه محله (خیابان ری و ۱۷ شهریور)	- کمبود مراکز فرهنگی در محله - کمبود فضای ورزشی در محله - کمبود امکانات رفاهی و خدماتی در محله - تعرض فعالیت های کارگاهی و انبار به لبه بافت مسکونی در لبه خیابان ری ناسازگاری کاربری ها در محور آبشار (وجود کاربری های کارگاهی در کنار واحدهای مسکونی) - کمبود بسیار زیاد پارکینگ محلی غیر فعال بودن برخی از واحدهای اقتصادی در محور آبشار - وجود برخی مشاغل ناسازگار با زندگی روزمره و مرکز تاریخی در لبه ها (ری) و اطراف محله - مجاورت با امین حضور و مرکز فروش لوازم برقی خانگی	- سیاست طرح تفصیلی جهت تثبیت و تقویت سکونت و کاربری های مرتبط با آن امکان آزاد کردن سطوح وسیع کارگاهی و انبار در حاشیه خیابان ری برای تامین خدمات از جمله کاربری اقامتی	- روند فزاینده فعالیت های خدماتی در حاشیه زیرگذر امیرکبیر
- ارتباط مناسب نهادهای محلی از جمله شورایی ها با نهادهای مدیریتی فرادست - فعال بودن خانه فرهنگ دردار و جذب ساکنان توسط آن نهاد - برخورداری محله از مدیر محله و سرای محله مناسب و فعال - همکاری مناسب خانه فرهنگ و سرای محله و فعالین محلی	- کمبود نیروی انسانی متخصص و مرتبط با وظایف شهرداری منطقه - ضعف نظارت بر فعالیت های ساخت و ساز - تلاش کم جهت رفع بی اعتمادی گسترده مردم نسبت شهرداری - تناقض میان برنامه های عملیاتی مدیران و اسناد بالادست تفرق عملکردی میان سازمان های مداخله گر در بافت	- امکان همکاری با سازمان میراث فرهنگی - توجه خاص شهردار تهران به منطقه و بافت تاریخی - امکان شکل دادن طرح های مشارکتی در سطوح مختلف	- بی اعتماد بودن مردم نسبت به سازمانهای مدیریت شهری - یکپارچه نبودن مدیریت شهری و ناهماهنگی در ارائه خدمات - ناهمخوانی محدوده مدیریتی با واقعیت های کالبدی و اجتماعی - تناقض عمل مدیران شهری با ضوابط و مقررات
- نزدیکی به بازار (امین حضور) - قیمت نسبتاً پایین زمین نسبت به محله های مجاور خود مثل ایران - در نظر گرفتن راسته آبشار به عنوان محور فعالیت های اقتصاد - تعدد فعالیت های خرده فروشی در محله - درصد بالای جمعیت فعال محله رشد فعالیت های تولیدی و خدماتی در محله	- پایین بودن درصد فعالیت زنان در قیاس با مناطق دیگر - درصد بالای زنان جویای کار در محله - تک کاربری شدن فعالیت های اقتصادی	- امکان جذب ز نان جویای کار در مشاغل خانگی - تهیه طرح های موضوعی واحدهای اقتصادی	- روند فزاینده عدم مایل سرمایه گذاری خارجی در اقتصاد محلی
- بالا بودن هویت و انسجام محلی - پیشینه غنی تاریخی محله - سطح سواد بالای ساکنان - وجود پایگاه های اجتماعی - فرهنگی و مردم نهاد مانند مساجد در محله - مجاورت محله با عناصر شاخص سیاسی کشور از جمله مجلس شورای اسلامی	- گریز ساکنان اصیل از محله و جایگزین شدن مهاجران کم درآمد در محله - عدم جهتگیری فعالیت های فرهنگی و اجتماعی امنیت اجتماعی پایین اقشار خاص محله مانند زنان و کودکان - پایین بودن نشاط و شادابی ساکنان محله - خروج جمعیت جوان از محله - در حال گذار بودن ساختار جمعیت محله - پایین بودن نرخ مهاجرت به محله نسبت به محلات مجاور	- امکان تشکیل سازمان های مردم نهاد در محله	- مهاجرت مناطق مجاور جنوبی و شرقی به این محله و خروج از هویت مشترک محله ای

برسب کالبدی

سکونت

اقتصادی

اجتماعی و جمعیتی

6 (4) , 2022

دوره ۶، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

جدول ۲ اهداف، راهبردها، سیاستها، مآخذ: نگارندگان

هدف	عنوان راهبرد	توضیح راهبرد	سیاست
ارتقا شرایط کیفیت سکونت و تامین سرانه خدمات محله	کاهش اثرات منفی ناشی از کسب و کارهای فرامحلی		وضع قوانین و مقررات جهت جلوگیری از تبدیل واحدهای مسکونی به انبار
			تقویت سازو کار نظارت بر کسب و کارهای فرا محلی
			تامین خدمات پشتیبان کسب و کارها در پیرامون محله
	بهبود برخورداری از خدمات پشتیبان سکونت		ارتقا کمی و کیفی خدمات پشتیبان سکونت و تامین سرانه های خدماتی
			بهبود روش های جمع آوری و بازیافت زیاله
			ساماندهی شبکه جمع آوری آب سطحی
ارتقا کیفیت ترافیک و ایمنی محله	بهبود شرایط پاکیزگی محله		کاهش آلودگی صوتی و بصری و بهبود سیما و منظر شهری
			ساماندهی شبکه معابر (افزایش میزان نفوذپذیری و تامین روشنایی معابر)
			تامین زیرساخت های لازم جهت مدیریت بحران
			ارتقا آگاهی عمومی و افزایش مشارکت مردم برای مواجه با بحران
ارتقا توان اقتصادی محله	افزایش نظارت اجتماعی بر فضا و بهبود امنیت فضاهای عمومی و فضاهای بی دفاع		ارائه تسهیلات مالی مشوق مقاوم سازی و ارتقای کیفیت ساخت و ساز
			توانمندسازی و جلب مشارکت نیروهای بومی محله
			افزایش حضورپذیری در محله از طریق تعریف فضاهای باز گفتن در سطح محله/ساماندهی اراضی و املاک رها شده و فاقد کاربری
ارتقا حس تعلق و مشارکت پذیری اجتماع محلی	فراهم کردن زمینه های مشارکت کتشرگران موجود در سطح محله		کنترل فضاهای جرم خیز توسط نهادهای عمومی
			بستر سازی برای ایجاد خاطره جمعی
			رسمیت بخشی به جایگاه برنامه توسعه محله ای در برنامه های توسعه شهری

جدول ۳ برنامه اقدامات محله آبشار، مآخذ: نگارندگان

مساله (بر اساس اولویت بندی گام اول)	هدف (مستأظر با حل مساله شناسایی شده)	راهبرد (جهت تحقق هدف)	شاخص / معیار تاثیر (مآثر از تحقق راهبرد)	سیاست تحقق (در جهت تحقق راهبرد)	پلند مدت (۳-۵ سال)	میان مدت (۱-۳ سال)	کوتاه مدت (کمتر از یک سال)
فقدان حمل و نقل عمومی مناسب و وجود ترافیک و راه بندان در محورهای اصلی محله	کاهش اثرات منفی ناشی از کسب و کارهای فرامحلی	تخویر رضایت از فعالیت های تجاری- اداری فرامحلی / میزان افرادی که فکر می کنند محدوده آنها مکان امنی است/	وضع قوانین و مقررات جهت جلوگیری از تبدیل واحدهای مسکونی به انبار	خروج تدریجی انبار به بیرون از منطقه	مکان بانی انبار رسمی با استفاده از مشارکت کسبه در خارج از منطقه	محدود ساختن سامانه های مسکونی تبدیل شده به انبار خودرو و معرفی آنها به شهروندان منطقه جهت نصب انبار	شناسایی واحدهای مسکونی تبدیل شده به انبار خودرو و معرفی آنها به شهروندان منطقه جهت نصب انبار
کیفیت پایین شرایط زیست و سکونت در محله (مشکلات ناشی از آلودگی زیاله، عدم تامین خدمات محلی و غیره)	ارتقا شرایط کیفیت سکونت و تامین سرانه خدمات محله	بهبود برخورداری از خدمات پشتیبان سکونت	ارتقا کمی و کیفی خدمات پشتیبان سکونت و تامین سرانه های خدماتی	تقویت سازو کار نظارت بر کسب و کارهای فرا محلی	ساماندهی ورود و خروج بار در محدوده و ساخت بارانداز در محدوده تخلیه بار در محور ایران	مکان بانی و طراحی بارانداز برای باران امیر کبیر در محور ایران	محدود ساختن سامانه های مسکونی تبدیل شده به انبار خودرو و معرفی آنها به شهروندان منطقه جهت نصب انبار
کیفیت پایین شرایط زیست و سکونت در محله (مشکلات ناشی از آلودگی زیاله، عدم تامین خدمات محلی و غیره)	ارتقا شرایط کیفیت سکونت و تامین سرانه خدمات محله	بهبود برخورداری از خدمات پشتیبان سکونت	ارتقا کمی و کیفی خدمات پشتیبان سکونت و تامین سرانه های خدماتی	تقویت سازو کار نظارت بر کسب و کارهای فرا محلی	ساماندهی ورود و خروج بار در محدوده و ساخت بارانداز در محدوده تخلیه بار در محور ایران	مکان بانی و طراحی بارانداز برای باران امیر کبیر در محور ایران	محدود ساختن سامانه های مسکونی تبدیل شده به انبار خودرو و معرفی آنها به شهروندان منطقه جهت نصب انبار
کیفیت پایین شرایط زیست و سکونت در محله (مشکلات ناشی از آلودگی زیاله، عدم تامین خدمات محلی و غیره)	ارتقا شرایط کیفیت سکونت و تامین سرانه خدمات محله	بهبود برخورداری از خدمات پشتیبان سکونت	ارتقا کمی و کیفی خدمات پشتیبان سکونت و تامین سرانه های خدماتی	تقویت سازو کار نظارت بر کسب و کارهای فرا محلی	ساماندهی ورود و خروج بار در محدوده و ساخت بارانداز در محدوده تخلیه بار در محور ایران	مکان بانی و طراحی بارانداز برای باران امیر کبیر در محور ایران	محدود ساختن سامانه های مسکونی تبدیل شده به انبار خودرو و معرفی آنها به شهروندان منطقه جهت نصب انبار

جدول ۴ ادامه برنامه اقدامات محله آبشار، ماخذ: نگارندگان

مساله (براساس اولویت بندی (متناظر با حل مساله شناسایی شده)	هدف (جهت تحقق (هدف)	راهبرد (جهت تحقق (هدف)	شاخص / سنجه / معیار تاثیر (متناظر از تحقق راهبرد)	سیاست (در جهت تحقق (راهبرد)	بلند مدت (۳-۵ سال)	میان مدت (۱-۲ سال)	کوتاه مدت (کمتر از یک سال)
کیفیت پایین شرایط زیست و سکونت در محله (مشکلات ناشی از آلودگی زباله، عدم تامین خدمات محلی و غیره)	ارتقا شرایط کیفیت سکونت و تامین سرانه خدمات محله	بهبود شرایط پاکیزگی محله	بهبود روش های جمع آوری و بازیافت زباله	نظارت بر اجرای برنامه تنویر شده تفکیک زباله از مبدا	پیگیری تفکیک زباله از مبدا در منازل توسط نهادهای تشکیل شده	تثبیل گروه نهادهای از ساکنین برای مدیریت بازیافت زباله در سطح واحد همسایگی در محله	تثبیل گروه نهادهای از ساکنین برای مدیریت بازیافت زباله در سطح واحد همسایگی در محله
عدم تامین سوله و تجهیزات مدیریت بحران در سطح محله	ارتقا کیفیت ترافیک و ایمنی محله	بهبود شرایط پاکیزگی محله	سرانه فضای سبز / میزان رضایت از فضای سبز نسبت بازیافت زباله به میزان زباله تولید شده لوجود از راهی رها شده رضایت ساکنان از بهداشت و پاکیزگی محله	سازماندهی شبکه جمع آوری آب سطحی	پیگیری بهسازی آبنبار و جوی های محوری اصلی و اولویت دار	پاکسازی آبنبار و جوی های دیگر محوری (اولویت دار (وفایی برومند، دردار)	پاکسازی آبنبار و جوی های محوری (اولویت دار (وفایی برومند، دردار)
عدم تامین سوله و تجهیزات مدیریت بحران در سطح محله	ارتقا کیفیت ترافیک و ایمنی محله	بهبود شرایط پاکیزگی محله	سرانه فضای سبز / میزان رضایت از فضای سبز نسبت بازیافت زباله به میزان زباله تولید شده لوجود از راهی رها شده رضایت ساکنان از بهداشت و پاکیزگی محله	سازماندهی شبکه جمع آوری آب سطحی	پیگیری بهسازی آبنبار و جوی های محوری اصلی و اولویت دار	پاکسازی آبنبار و جوی های دیگر محوری (اولویت دار (وفایی برومند، دردار)	پاکسازی آبنبار و جوی های محوری (اولویت دار (وفایی برومند، دردار)

جدول ۵ برنامه اقدامات محله آبشار، ماخذ: نگارندگان

مساله (براساس اولویت بندی (متناظر با حل مساله شناسایی شده)	هدف (جهت تحقق (هدف)	راهبرد (جهت تحقق (هدف)	شاخص / سنجه / معیار تاثیر (متناظر از تحقق راهبرد)	سیاست (در جهت تحقق (راهبرد)	بلند مدت (۳-۵ سال)	میان مدت (۱-۲ سال)	کوتاه مدت (کمتر از یک سال)
عدم تامین سوله و تجهیزات مدیریت بحران در سطح محله عدم توانایی ساکنین برای نوسازی	ارتقا کیفیت ترافیک و ایمنی محله	بهبود شرایط پاکیزگی محله	سرانه فضای سبز / میزان رضایت از فضای سبز نسبت بازیافت زباله به میزان زباله تولید شده لوجود از راهی رها شده رضایت ساکنان از بهداشت و پاکیزگی محله	سازماندهی شبکه جمع آوری آب سطحی	پیگیری بهسازی آبنبار و جوی های محوری اصلی و اولویت دار	پاکسازی آبنبار و جوی های دیگر محوری (اولویت دار (وفایی برومند، دردار)	پاکسازی آبنبار و جوی های محوری (اولویت دار (وفایی برومند، دردار)
عدم تامین سوله و تجهیزات مدیریت بحران در سطح محله عدم توانایی ساکنین برای نوسازی	ارتقا کیفیت ترافیک و ایمنی محله	بهبود شرایط پاکیزگی محله	سرانه فضای سبز / میزان رضایت از فضای سبز نسبت بازیافت زباله به میزان زباله تولید شده لوجود از راهی رها شده رضایت ساکنان از بهداشت و پاکیزگی محله	سازماندهی شبکه جمع آوری آب سطحی	پیگیری بهسازی آبنبار و جوی های محوری اصلی و اولویت دار	پاکسازی آبنبار و جوی های دیگر محوری (اولویت دار (وفایی برومند، دردار)	پاکسازی آبنبار و جوی های محوری (اولویت دار (وفایی برومند، دردار)

توسعه محله آبشار پرداخته شد. فرایند برنامه ریزی راهبردی با شناخت و سنجش وضعیت محله آغاز می شود. نکته حائز اهمیت آن است که این سنجش وضعیت تنها کارشناس محور نبوده و از دل مشارکت و بحث های متمرکز با کلیه ذی مدخلان و دی نفعان حاصل می شود. سپس پتانسیل ها، سرمایه ها و دارایی های محله از دل جلسات بحث متمرکز و مصاحبه عمیق با ساکنین شناسایی می شود. در رویکرد راهبردی توجه به تعیین اولویت ها با توجه به کمبود منابع و زمان ضروری است. از این روی در گام بعدی می بایست مسائل و مشکلات محله اولویت بندی شده و براساس این اولویت بندی چشم انداز، اهداف، راهبردها و سیاست ها تعریف شود. در این مقاله تدوین

۶- جمع بندی همان گونه که پیش تر گفته شد، در نظام برنامه ریزی ایران تحقق ناپذیری برنامه های تهیه شده با رویکرد جامع، به معنای موفقیت اندک در دستیابی به اهداف، و لزوم تغییر رویکرد در تهیه برنامه های توسعه فضایی شهر را آشکار ساخت. این مساله منجر به تعیین دستورکار جدیدی برای برنامه ریزی تحت عنوان رویکرد راهبردی گشت. از سویی دیگر رویکرد برنامه ریزی پایین به بالا، ضرورت شروع برنامه ها از مقیاس محله (به عنوان نخستین واحد جامعه) ضروری می نماید. در این مقاله به ارائه برنامه راهبردی جهت

برنامه ریزی راهبردی محله آبشار تا تعریف برنامه های اقدام در سه دسته، کوتاه مدت (کمتر از یک سال)، میان مدت (۱-۳ سال) و بلند مدت (۳-۵ سال) انجام شد. در ادامه برآورد مالی و تقسیم وظایف سازمان های مسئول در هر برنامه ضروری ست.

۷- مراجع

- [1] Amara, R. (1979). Strategic planning in a changing corporate environment. Long Range Planning, 12(1), 2-16.
- [2] Barbuto Jr, J. E. (2016). How is strategy formed in organizations? A multi-disciplinary taxonomy of strategy-making approaches. Journal of Behavioral and Applied Management, 3(1), 822.
- [3] مهدی زاده، جواد، ۱۳۸۲، امکانات و محدودیت های کاربرد برنامه ریزی راهبردی در ایران، فصلنامه مدیریت شهری، تابستان، شماره ۱۴، صفحات ۴۸-۵۵

- [4] حکمت نیا، حسن، موسوی، میر نجف، (۱۳۹۲). کاربرد مدل در جغرافیا با تأکید بر برنامه ریزی شهری و ناحیه ای، چاپ سوم، انتشارات آزاد پیم
- [5] برایسون، جان، (۱۳۸۲). برنامه ریزی استراتژیک برای سازمان های دولتی و غیر انتفاعی، ترجمه عباس منوریان، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور
- [6] Maclaren, V. W. (1996). Urban sustainability reporting. Journal of the American planning association, 62(2), 184-202.
- [7] Cowan, Robert, 2005, The Dictionary of Urbanism, London, Street Wise Press.
- [8] عبدالحی، مجید، صرافی، مظفر، توکلی نیا، جمیله، (۱۳۸۹). بررسی نظری مفهوم محله و بازتعریف آن با تأکید بر شرایط محله های شهری ایران، نشریه پژوهشهای جغرافیای انسانی، دوره ۴۲، شماره ۷۲، صص ۸۳-۱۰۲
- [9] موسوی، یعقوب. (۱۳۸۷). بازسازی محله های شهری در چارچوب برنامه ریزی توسعه اجتماعی محله ای. مجله مطالعات اجتماعی ایران. شماره ۴. صفحه ۹۹ تا ۱۲۳.
- [۱۰] رفیعیان، م. فروزنده، م. داداش پور، ه. (۱۳۹۲). تحقق پذیری برنامه ریزی محله محور در بافتهای فرسوده شهری مطالعه موردی محله سنگلج تهران. مجله مطالعات و پژوهشهای شهری و منطقه ای. سال پنجم، شماره ۱۸.
- [۱۱] سازمان نوسازی شهرداری تهران، سند محله توسعه محله آبشار

6 (4) , 2022

دوره ۶، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

Spatial view on the development strategy of the southern islands, case study: Hengam island

نگاه آمایشی به راهبرد توسعه‌ی جزایر جنوبی، نمونه موردی: جزیره هنگام

Mohammad Shafie

MSc. Graduated Student, Faculty of Architecture and Urbanism, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

Reza Sameh *

Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

محمد شفیعی

دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

رضا سامه *

استادیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

*Corresponding author's email address:

rsameh@arc.ikiu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۱

How to cite this article:

Mohammad Shafie, Reza Sameh, Spatial view on the development strategy of the southern islands (case study: Hengam island), *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2022; 6(4):40-51.

ارجاع به مقاله:

محمد شفیعی، رضا سامه، نگاه آمایشی به راهبرد توسعه‌ی جزایر جنوبی (نمونه موردی: جزیره هنگام)، *مهندسی و مدیریت ساخت*، ۱۴۰۰، ۶ (۴): ۴۰-۵۱.

Abstract

Geographical factors and elements, specifically geographic regions, play a role in political, economic, and social events and processes. One of these geographical regions is the Middle East, which plays an important role in world events. Iran is known as the most important country in the Persian Gulf and as one of the main and key players in important regional energy events. Therefore, it can be argued that in addition to geopolitical credibility, Iran also has unique value and capabilities in the field of geo-economics. On the other hand, Iran is important due to its transit position, which is due to its geopolitical advantages, i.e. being located at four international roads. This crossroads connects Africa to Asia and Asia to Europe. The main feature of the Persian Gulf is its set of islands, which has given it a multifaceted role. The current article studies the regional importance of the Persian Gulf and Iranian islands, in this regard, it first examines their regional and geographical characteristics and then deals with their regional and cultural characteristics, then focusing on the current natural and social characteristics of the island. Finally, according to its territorial capabilities and geopolitical and geographical talents, the areas of development and capabilities of the island in this direction have been stated.

Keywords

Territorial settlement, South Islands, Hengam Island, Persian Gulf

چکیده

عوامل و عناصر جغرافیایی و به طور خاص مناطق جغرافیایی، در رویدادها و فرایندهای سیاسی و اقتصادی و اجتماعی نقش دارند. یکی از این مناطق جغرافیایی منطقه‌ی خاورمیانه است که نقش بی‌بدیلی را در رویدادهای جهان ایفا میکند. ایران به عنوان مهمترین کشور حوزه خلیج فارس و به عنوان یکی از بازیگران اصلی و کلیدی در وقایع مهم انرژی منطقه‌ی شناخته میشود. بنابراین میتوان چنین استدلال نمود که ایران علاوه بر اعتبار ژئوپلیتیکی، دارای ارزش و قابلیت‌های منحصر به فردی در زمینه ژئواکونومی نیز میباشد. از سویی دیگر ایران با توجه به موقعیت ترانزیتی خود که ناشی از برتری‌های ژئوپلیتیکی، یعنی قرارگیری در چهار راه بین‌المللی میباشد، حائز اهمیت است. این چهارراه آفریقا را به آسیا و آسیا را به اروپا متصل می‌کند. قابلیت عمده ی خلیج فارس مجموعه ی جزایر آن است که نقشی چندوجهی به آن بخشیده است. مقاله حاضر اهمیت منطقه ای خلیج فارس و جزایر ایرانی را مورد مطالعه قرار داده، در این راستا ابتدا ویژگیهای منطقه‌ای و جغرافیایی آنان را بررسی کرده و سپس به ویژگیهای منطقه‌ای و فرهنگی آنان پرداخته، در ادامه با تمرکز بر جزیره هنگام ویژگیهای طبیعی و اجتماعی جاری آن آورده شده است و در نهایت با توجه به قابلیت‌های سرزمینی و استعدادهای ژئوپولتیک و جغرافیایی آن زمینه‌های توسعه و توانمندیهای جزیره در این مسیر بیان شده است.

کلمات کلیدی

آمایش سرزمینی، جزایر جنوبی، جزیره هنگام، خلیج فارس

بیشتری یافت. هنگامی که تشکیلات عرب حاکمیت خود را بر سراسر منطقه ای که امروزه خاورمیانه نامیده می شود گستراند، خلیج فارس نقش خود را در زمینه بازرگانی و ارتباطات تجدید کرد و مرکز این تشکیلات را با پیرامون آن مربوط ساخت. به هنگام گسترش رقابت های سیاسی- استراتژیک قدرت‌های اروپایی در مشرق زمین خلیج فارس هم به عنوان یک شاهراه بازرگانی و هم به عنوان یک حلقه‌ی

۱- مقدمه

خلیج فارس پیوسته بخش پر اهمیتی از جهان بوده است و نقش خود را به عنوان شاهراه بازرگانی، از روزگاران باستان آغاز کرد. این نقش از هنگام گسترش قدرت امپراتوری های بزرگ جهان باستان همانند هخامنشیان یونانیان مقدونیان، پارتیان رومیان و ساسانیان اهمیت

6 (4) , 2022

دوره ۶، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

بر اهمیت در زنجیر استراتژیک آنان مورد توجه قرار گرفت. از اوایل قرن بیستم به لحاظ کشف و استخراج منابع نفت اهمیت نوین جهانی خلیج فارس آغاز شد و علاوه بر نقشی که از لحاظ نظامی داشت در استراتژی انرژی جهان نیز نقش تعیین کننده ای پیدا کرد. کشور جمهوری اسلامی ایران با داشتن حداکثر طول سواحل در خلیج فارس نقش مهمی در برقراری ثبات سیاسی و امنیت منطقه دارد بدون مبالغه و اغراق خلیج فارس عامل حیات ما ایرانیان است [۱]. ایران سرزمینی است که با توجه به موقعیت جغرافیایی، شرایط طبیعی و ارزشهای فرهنگی مهد تمدن آسیا و جهان میباشد و در طی تاریخ پر فراز و نشیب خود، رویدادهای عظیم و سترگی را پشت سر نهاده است. «نه گروسه»، «محقق فرانسوی در مورد موقعیت ایران معتقد است: «ایران چهار راه تاریخ است» گروهی دیگر از مستشرقین، ایران را پلی خوانده اند که شرق و غرب را به هم متصل میکند. کشور جمهوری اسلامی ایران به لحاظ موقعیت، در جنوب غربی آسیا و بخش وسیعی از فلات ایران را در بر میگیرد. سرزمین کنونی ایران بخش عمده ای از فلات ایران را تشکیل میدهد که با بیش از نود درصد از مساحت، در غرب این فلات واقع شده است. موقعیت خاص ایران که در مرکز ثقل یکی از بزرگترین شبکه‌ی ارتباطی جهان قرار گرفته و همچون پلی اروپا را به خاور دور و کشورهای آسیای مرکزی و ماوراء قفقاز را به جنوب وصل میکند، که این امر پیوسته تاثیر مستقیم در طول تاریخ کهن این سرزمین داشته است؛ ایران با هفت کشور مرز خشکی و با کشورهای حاشیه ی جنوبی و شرقی و کشورهای حاشیه ی دریای مازندران مرز دریایی دارد؛ کمتر کشوری در جهان با این تعداد از همسایگان مواجه است.

از سوی دیگر جزایر بسیاری در خلیج فارس قرار دارد که سهم ایران از جزایر ایرانی تعدادی از مستعد و با اهمیت ترین این جزایر است. وجود جزایر از مهمترین ابزارهای کسب برتری دریایی در قلمروهای دریایی میباشد. کشور ایران با توجه به موقعیت دریایی خود، در سواحل خلیج فارس دارای جزایر فراوانی است که جزایر سه گانه از مهمترین آنها میباشد [۲].

با توجه به مطالب فوق اهمیت پرداختن به موضوع را میتوان چنین بیان نمود که: با توجه به اهمیت چندگانه و بسیار این جزایر و ظرفیتهای بالای آنان غفلت از پرداختن بدان موجب خسارتهای اجتماعی و اقتصادی است و بیش از پیش احساس می شود و نیازمند ورود و مطالعات رشته‌های گوناگون است؛ از اینرو نیاز به پژوهشی با عنوان و قالب پیش رو با ماهیت بین رشته‌ای احساس میگردد؛ اهدافی که پژوهش میپوید را نیز نمیتوان خارج از اهمیت یادشده تصور نمود و انجام مطالعاتی از این دست، ابتدا به تقویت بستر نظری این حوزه می‌انجامد و میتوان به عنوان راهنمای عملیاتی به کار گرفته شود. به این منظور در مقاله‌ی حاضر به بررسی اهمیت خلیج فارس پرداخته. در ادامه نقش جزایر جنوبی بررسی شده و در انتها به جزیره‌ی هنگام پرداخته و قابلیت های آن بیان و ارزیابی خواهد شد. پرسشهایی که در این پژوهش مطرح میشوند عبارتند از:

- اهمیت خلیج فارس در مقیاس و منظر منطقه‌ای و جهانی چیست؟
- این قابلیت چگونه میتواند محرک و آغازگر توسعه و تغییرات چندجانبه باشد؟

- چه عواملی آغازگر و تقویت کننده‌ی اهمیت جزایر بوده و توانایی‌های جزیره‌ی هنگام در رسیدن به توسعه‌ی جزایر جنوبی خلیج فارس چیست؟

۲- شناخت موقعیت

برای رسیدن به شناخت بهتر و پی بردن به اهمیت هر نقطه از سرزمینهای درون مرزهای خودی و همسایگان اعم از خاکی و آبی نیاز به مطالعه و بررسی آن موقعیت و نگاه از درون به پیرامون و پیرامون به محدوده ی مورد مطالعه است، چنین پایش و کاوشی نگاهی فراگیر در مقایس خرد و کلان ایجاد کرده که میتواند یاری رسان برنامه‌ریزی منطقه‌ای بوده و راهنمای مسیر در انتخاب سیاست، اهداف و راهبرد و راهکارهای کنونی و آتی باشد. بدین منظور موقعیت منطقه‌ای، خلیج فارس، جزایر جنوبی و جزیره‌ی هنگام بیان شده است.

موقعیت مهم دریای فارس در پیوند دادن جهان شرق و غرب به یکدیگر و نزدیک کردن اقوام به هم، اهمیت خاصی به خلیج فارس از ابتدای تاریخ داده است. بنابر نوشته ویلسن در کتاب خلیج فارس زمانی که هنوز آب دریای مدیترانه با گذر کشتی‌ها شیار نیافته بود، رویدادهای بزرگی در پهنه‌ی آبهای خلیج فارس رخ داده که در روند تکامل نژاد انسانی و تاریخ بشری تاثیر زیادی گذاشته است. آشنایی اقوام جهان باستان با خلیج فارس و ورود گروهی از این اقوام به سواحل و جزایر آبهای خلیج و نشیمنگاه کردن آنها پیشینه‌ای دراز دارد. رویدادهای خلیج فارس در تاریخ مکتوب بشری مقدم بر تمام رویدادها و دریاهای جهان بوده است و سابقه‌ی آن به کهنترین دوران میرسد. ویلسن سواحل و جزایر خلیج فارس را زمینه‌ی بکری برای مطالعه‌ی انسان نخستین میداند. او معتقد است که سه نژاد نخستین نوع بشر: دراویدی، آفریقایی و مغولی ابتدا در سواحل خلیج فارس با هم روبرو شده‌اند [۳].

۲-۱- موقعیت خلیج فارس و تنگه‌ی هرمز

ایران به سبب دارا بودن سواحل طولانی در خلیج فارس و دریای عمان و از سوی دیگر به واسطه‌ی در اختیار داشتن تنگه‌ی هرمز به ترتیب دارای موقعیت بحری و استراتژیک میباشد. به دلیل داشتن این موقعیت مناسب است که در قرون گذشته، کشور ایران همواره مورد تعرض همسایگان خود و بیگانگان بوده است. در خصوص خلیج فارس باید گفت که موقعیت خلیج فارس آن را به صورت محور ارتباط بین اروپا و آفریقا از یک طرف و آسیای جنوبی و جنوب شرقی از سوی دیگر در آورده است و در مقام بخشی از سیستم حمل و نقل دریایی بین اقیانوسهای هند، کبیر و اطلس عمل میکند. از سوی دیگر اختیار داشتن ۲۰۰۰ کیلومتر مرز آبی در خلیج فارس قدرت و قابلیت بزرگی به ایران بخشیده است.

خلیج فارس، دریای نیمه‌بسته‌ای است که بازوی اقیانوس هند به شمار میرود و تنگه‌ی هرمز کلید آن محسوب شده و در نظریات ژئوپولیتیکی جایگاه ویژه‌ای دارد. «آلبوکرک» دریادار پرتغالی، معتقد بود که «هر دولتی بر سه تنگه‌ی باب المندب، هرمز و مالاکا تسلط داشته باشد، بر جهان مسلط خواهد بود!». در میان آنها تنگه‌ی هرمز در مرکز قرار گرفته و تسلط بر این تنگه به مفهوم تسلط بر دو تنگه

6 (4), 2022

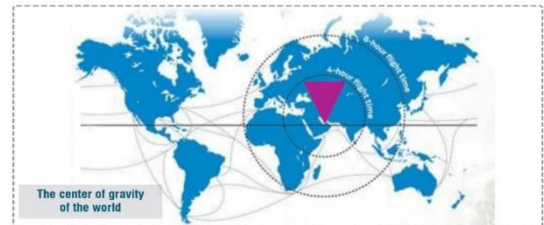
دوره ۶، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

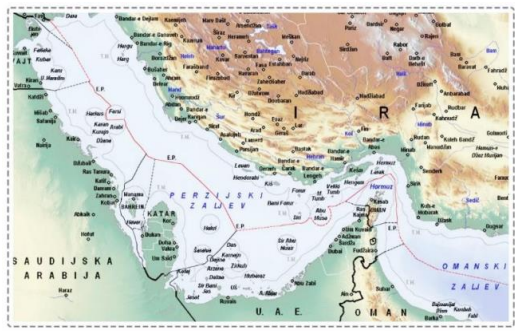

دیگر خواهد بود. تنگه‌ی هرمز باریکه دریایی خمیده شکلی است که در منتهی‌الیه شرقی خلیج فارس واقع شده است و فلات ایران را از شبه جزیره عربستان جدا میکند و آبهای خلیج فارس را به دریای عمان و اقیانوس هند پیوند میدهد. از آنجا که هم کشورهای توسعه یافته و هم کشورهای در حال توسعه به صدور نفت از خلیج فارس وابسته‌اند و بیش از ۲۰ درصد از نفت مورد نیاز جهان باید از تنگه‌ی هرمز بگذرد، امنیت تنگه‌ی هرمز اهمیت بین‌المللی دارد [۴].

شکل ۱ تصویر معرف موقعیت جهانی خلیج فارس و مرکز ثقل جهانی بودن آن؛ منبع: نگارندگان

کشورهای سهیم در جزایر عبارتند از: ایران، کویت، قطر، امارات متحده‌ی عربی، عربستان، عمان و بحرین. جزایر ایرانی مسکون خلیج فارس عبارتند از: ابوموسی، تنب بزرگ، تنب کوچک، قشم، کیش، لاوان، جزیره‌ی هنگام، لارک، هندورابی، هرمز، جزیره‌ی سیری، فرور بزرگ (پلور)، جزیره‌ی فارسی، خارک، خارکو، شیف، مینو، جزیره‌ی نگین، جزیره‌ی صدرا، جزیره‌ی فارور، فارور کوچک. چند جزیره‌ی غیرمسکون فارسی عبارتند از: نخلو، امالکرم، عباسک، جزیره‌ی میرمهنّا

شکل ۲ نقشه‌ی خلیج فارس و موقعیت جزایر فارسی و عربی (مالکیت و حريم ملي آبی با خط قرمز معن شده است)؛ منبع: نگارندگان

کشورهای دیگری نیز به غیر از همسایگان جنوبی کشور از این موقعیت و محاسن خلیج فارس منتفع میگردند و دریا راه را به سرزمینها و همسایگان دیگر نیز می‌گشاید و البته که این تعامل و سودمندی دوسویه است و سرزمینها از یکدیگر منتفع میگردند؛ که در این بخش به بررسی گوشه‌های از این روابط منطقه‌ای و همسایگی‌ها میپردازیم

۲-۲- موقعیت استان هرمزگان

استان هرمزگان، جنوبی‌ترین استان ایران، با مساحتی حدود ۶۸ هزار و ۴۷۶ کیلومتر مربع (هشتمین استان کشور از نظر مساحت) در ساحل خلیج فارس و دریای عمان قرار دارد و سهمی معادل ۷/۴ درصد از مساحت ایران را به خود اختصاص داده است. این استان از شمال و شمال شرقی با استان کرمان، از شمال غربی و غرب با استانهای فارس و بوشهر و از شرق با استان سیستان و بلوچستان همسایه بوده و جنوب آن را آبهای خلیج فارس و دریای عمان به صورت نواری به طول تقریبی ۹۰۰ کیلومتر در برگرفته است. مرکز استان هرمزگان، بندر عباس است و ۱۳ شهرستان بندرلنگه، بندر خمیر، حاجی‌آباد، میناب، جاسک، رودان، پارسیان، ابوموسی، بستک، قشم، بشارگرد و سیریک (۳۸ شهر، ۳۸ بخش و ۲۲۶۵ آبادی دارای سکنه دارد [۵]). جزایر و بنادر این استان تاریخی کهن داشته و همواره در مسیر تاریخ آسیب دیده و مورد تجاوز و استعمار قرار گرفته‌اند. سیر زندگی در این استان را میتوان با «دریا تا خشکی» و «تلاطم و خروش میان دریا تا شهر و سکونت شهری» تعبیر کرد. از روزگاران صیادی و ملوانی که هویت زندگی را در این مناطق شکل داده (و دریا و ساحل بخش جدا نشدنی این هویت هستند)، تا امروزه که پدیده‌ی زندگی شهری و شهرنشینی که پدیده‌ی غالب جهانی است و ناگزیر به این منطقه نیز کشیده شده است.

۲-۳- تحلیل موقعیت بین‌المللی ایران و خلیج فارس

موقعیت ویژه و بی‌همتای خلیج فارس بر هیچ قدرتی پوشیده نیست، از همین رو بوده که همواره تامین امنیت و پاسداشت آن نقشی حیاتی برای ایران داشته و دارد. بیشترین نیاز انرژی کشورهای جهان از خلیج فارس تأمین میشود که تمامی کشورهای این مناطق ناگزیر به عبور از تنگه‌ی هرمز هستند و در صورت محدود نمودن این تردد، ایران، نبض جهان را به دست میگیرد. خلیج فارس دارای جزایر بسیاری در دل خویش میباشد که بخشی از اینان مسکون و بخشی دیگر سکونت ناپذیر و غیرمسکون میباشند، این جزایر دارای مالکیت‌های ملی گوناگون میباشند و هرکدام به سرزمینی تعلق دارند؛

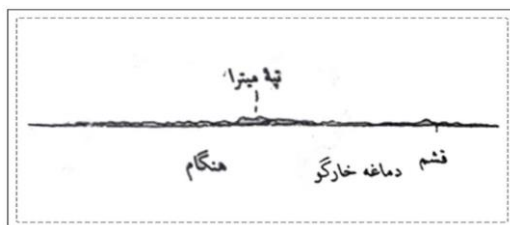
جدول ۱ همسایگی های جزایر جنوبی و تحلیل همسایگی ها، منبع نگارندگان؛ منبع تصاویر: نگارندگان

ردیف	شرح موقعیت	موقعیت قرارگیری
همسایگان جنوبی	هنگام» در قسمتهای جنوبی خود دارای همسایگان متعددی از کشورهای عربی حوزه خلیج فارس است و پس از جزیره ابوموسی، میتوان گفت «هنگام»، دومین جزیره دارا و سکونتپذیری است که به امارات متحده عربی همچون شارجه، ابوظبی و دبئی مرتبط است. از کشورهای دیگر حاشیهی خلیج فارس همچون قطر، عمان، بحرین، کویت نیز میتوان به عنوان دیگر همسایگان نزدیک ملی و بالاخص جزیره قشم و هنگام نام برد که از گزینه های قوت بخشی به سایت بوده و در ادامه به آن پرداخته میشود	
همسایگان آسیایی (شرق)	این مسیر از پاکستان، هند گذشته که از گذشته نیز مورد تعامل دریایی و فرهنگی با ایران بوده است. امتداد این مسیر ما را به آسیای شرقی میرساند و کشورهایی همچون مالزی، تایلند، چین (که از یکی قدرتهای اقتصادی آسیا و جهان محسوب شده)، ژاپن (کشوری دارای تمدن کهن و از پیشگامان صنعت در آسیا) و کره جنوبی در امتداد این خوانش قرار دارند. امتداد این مسیر ما را به آسیای شرقی میرساند و کشورهایی همچون مالزی، تایلند، چین (که از یکی قدرتهای اقتصادی آسیا و جهان محسوب شده)، ژاپن (کشوری دارای تمدن کهن و از پیشگامان صنعت در آسیا) و کره جنوبی در امتداد چنین خوانشی قرار دارند	
در مسیر غرب	این پیمایش از عمان آغاز میگردد، گذار از یمن و شبه جزیره عربستان، آغاز پیوند دریایی با آفریقا و رسیدن به مصر است و کانال سوئز همچون مفصلی، خلیج عدن و دریای سرخ را به دریای مدیترانه متصل و مرتبط میسازد و میتوان گفت دروازه ای آبی رسیدن به اروپا است. گذار از این کانال به دو مقصد مهم دارد: از سویی کشورهای شمال آفریقا همچون مراکش، الجزیره که روزگاری در ارتباطات کهن دریایی با ایران بوده اند. کشورهای دیگر از آسیا همچون ترکیه، لبنان، سوریه نیز پس از گذار از «پورت سعید» قابل برسیند. از سوی دیگر این پیمایش به اروپا میرسیم، کشورهای مدیترانه ای همچون یونان، فرانسه، ایتالیا و اسپانیا در این مسیر قرار دارند	
در مسیر آفریقا	گذار از خلیج عدن راه دیگری به ما مینماید که چنانچه به سمت جنوب برویم، کشورهای شرقی و جنوب شرقی تا جنوبی آفریقا را درنور دیده ایم، مسیرهایی که پیش تر به قصد ترویج اسلام به سرزمینهایی همچون تانزانیا «دارالسلام» توسط ایرانیان و مسلمانان پیموده شده و یا دریانوردان جنوبی ایران از دیرباز می پیموده اند و ریشه های فرهنگی آن امروزه جای مانده. برخی شواهد تاریخی ارتباط سنتی: وجود سنت و آیین های مشترک دریانوردی میان ایرانیان و ناخداهای سرزمین های آفریقا، ترویج و اشتراک علوم، صنایع و حتی گونه های طبیعی همچون درختی آورده و بومی شده در جنوب همچون گرم زنگی (از زنگبار)، پلمریا و	

۳- شناخت جزیره هنگام

هنگام جزیره ای است از بخش قشم، شهرستان بندرعباس که دارای ۷۸ تن سکنه و آب آن چاه و باران است [۶]. «هنگام» جزیره ای است در تنگه ی هرمز، دهانه ی خلیج فارس، در استان هرمزگان، با مساحت ۳۳ کیلومتر مربع، در ۳ کیلومتری جنوب غربی بندرعباس و ۵۶ کیلومتری جنوب غربی شهر قشم قرار دارد. طول آن ۹ کیلومتر، پهنای متوسط آن چهار کیلومتر و ارتفاع بلندترین نقطه ی آن ۱۰۵ متر است. آبادیهای آن عبارت اند: از «هنگام جدید» در شمال، «هنگام قدیم» در جنوب، و «قیل (غیل)» در غرب. ساکنان آن به صورت عمده به ماهیگیری اشتغال دارند. علاوه بر هلندیها، انگلیسیها نیز مدت نسبتاً طولانی در این جزیره سکونت داشته اند و دارای تأسیسات بندری و نظامی بوده اند و از آن برای حفاظت از خط تلگراف هندوستان به بریتانیا استفاده میکردند [۷]. هنگام جزیره ی کوچکی است واقع در سه کیلومتری جنوب جزیره قشم و همچون جزیره ی لارک در لبه ی آبهای ژرف کانالهای کشتیرانی تنگه ی هرمز قرار دارد. این جزیره در شصت کیلومتری جزیره ی لارک، پنجاه کیلومتری جزیره ی عمانی «غنم» و سه کیلومتری جزیره ی قشم واقع شده است هنگام ده کیلومتر درازا و بین سه تا شش کیلومتر پهنا دارد. کرانه های جزیره ی هنگام بیشتر برای استقرار ناوگان دریایی مناسب است [۸].

جزیره ی هنگام یکی از جزایر شهرستان قشم است که در ۱۳۸۹ متری جنوب شرقی جزیره ی قشم، و ۲۸ مایلی (۵۲ کیلومتری) جزیره ی لارک، ۴۵ مایلی (۸۱ کیلومتری) بندرعباس ۴۰۰ مایلی (۷۲ کیلومتری) جزیره ی هرمز واقع شده است. «رزمآرا» در جلد اول کتاب «سمینار در خلیج فارس»، موقعیت جغرافیائی جزیره ی هنگام را اینگونه عنوان کرده است: «جزیره ی هنگام در مسافت ۶۰ کیلومتری از جزیره ی لارک و ۵۵ کیلومتری آبادی قشم و ۵۰ کیلومتری جزیره ی الغنم واقع است».

شکل ۳ گراف جزیره هنگام- نیمرخ جنوب باختری در مقایسه با جزیره قشم؛ [۸]

دریادار بایندر در صفحه ی ۶۷ کتاب خلیج فارس چاپ سال ۱۳۱۷ مینویسد: «این جزیره دو کیلومتر از وسط کرانه ی جنوبی جزیره ی قشم فاصله داشته، جمعیت آن در حدود ۷۵۰ نفر، شغل آنها رفتن

به دریا و ماهیگیری و صید مروارید بوده، ارتباط آنها هم با کرانه‌ی عمان و هم کرانه‌ی ایران و توسط کرجی‌های بادی میباشد؛ در ناحیه‌ی شمالی این جزیره ارتفاعاتی موجود است که بلندترین آن به نام «تپه‌ی میترا» و به ارتفاع ۱۰۸ متر است. جزیره‌ی هنگام نزدیک به ۱۰ کیلومتر طول و ۶ کیلومتر عرض دارد، مساحت جزیره را ۵۰ کیلومترمربع دانسته است. هنگام در گذشته دارای اهمیت بسیاری بود. وجود یک قبرستان با ۵۰۰۰ سنگ قبر نشانه‌ی جمعیت و آبادانی گذشته هنگام است.

۳-۱- سواحل و ارتفاعات هنگام

رزمآرا در سمینار خلیج فارس درباره‌ی کرانه‌های جزیره چنین بیان داشت: کرانه‌های این جزیره مُضَرَس [دندانه دار] است و بایک شیب ملایم به دریا فرو میرود. عمق آب در تمام اطراف جزیره به مقدار کافی است و قایقها میتوانند به سهولت بدان نزدیک شوند مخصوصاً در کرانه‌ی شمال خاوری مقابل «هنگام نو» چون عمق آب در این محل در حدود ۱۰ تا ۱۵ متر است، جزیره‌ی هنگام در کناره‌ی جنوب شرقی قشم به نحوی قرار گرفته که انتهای شمال شرقی آن در فاصله‌ی یک مایلی جنوب غربی رأس خارگو میباشد. تپه‌های آن که ارتفاعشان از کناره‌ی شمالی به طرف کناره‌ی جنوبی کاهش مییابد از علف و خاشاک پوشیده اند و بطور کلی رنگ این جزیره تیره میباشد. «دهکده‌ی غیل» در ۳ مایلی [۴/۸۲ کیلومتر] جنوب غربی منتهی الیه شمالی جزیره قرار گرفته؛ دهکده‌ی بزرگتری نیز در نزدیکی دماغه، واقع در انتهای جنوبی این جزیره قرار دارد.

۳-۲- وضعیت طبیعی جزیره هنگام

این نقشه برگرفته از لایه‌های توپوگرافی، آبراهه، شبکه راه‌ها، نخلستان، فضای سبز و خطوط منحنی میزان تهیه شده است. جزیره‌ی هنگام تقریباً هموار است و تنها در نیمه‌ی شمالی جزیره چند نقطه‌ی ارتفاعی وجود دارد که بلندترین آن «کوه فاکس» با ارتفاع ۱۰۶ متر است. نیمه‌ی جنوبی آن دارای عوارض با توپوگرافی کمتر و شیب ملایم و نیمه‌ی شمالی دارای پستی و بلندی‌های زیادی است. به دلیل نبود اختلاف زیاد در ارتفاع و عرض جغرافیایی و از طرفی داشتن اقلیم گرم و مرطوب و شوری آب و خاک، این ۶ جزیره دارای پوشش گیاهی ویژه منطقه «حاره» است و تنوع چندانی ندارد، بنابراین به صورت جوامع کوچک در طبقات فضای سبز و نخلستانها در نقاط مختلف جزیره مشاهده می شود [۹].

۳-۲-۱- پیشینه‌ی زمین‌شناسی و تکتونیک

از دیدگاه زمین‌شناسی جزیره‌ی هنگام زیر مجموعه‌ی پس خشکی بندرعباس و زون زمین‌شناسی زاگرس چین خورده در جنوب ایران محسوب میشود. پیدایش خلیج فارس و تنگه‌ی هرمز ثمره‌ی جابه‌جایی پوسته‌ی کره زمین در روزگار بسیار دور است. در حدود پانصد میلیون سال پیش (دوره‌ی پره-کامبرین) پوسته‌ی جامد زمین در واقع مربوط به قاره‌ی واحد بود با جابه‌جایی و نفوذ آبها، در فضاهایی که در اثر ترک، شکافهای عمیق ایجاد شد، به تدریج قاره‌ها و اقیانوسها پدید آمد در حدود سی و پنج میلیون سال قبل، شکاف دریای عمان گسترش یافت و دنباله‌ی این شکاف خلیج فارس را به

دریای عمان متصل کرد. جزیره‌ی هنگام نیز نتیجه‌ی فعالیت بیرون آمدن گنبد نمکی است که از دوران پره-کامبرین فعالیت داشته، این گنبد در سطح جزیره رخنمون پیدا کرده و با خود سنگهای آذرین اعم از درونی و بیرونی را به همراه آورده است. در ساحل جزیره تشکیلات آهکی-مرجانی مشهود است که در زیر آنها تشکیلات مارنی و ماسه سنگی مربوط به «پلیوسن» قابل رویت میباشد؛ به عبارت دیگر جزیره‌ی هنگام نیز به مانند جزیره‌ی لارک در زون ساختمانی زاگرس چین خورده قرار داشته است [۹]. از نگاه زمین‌شناسی، جزئی از زاگرس چین‌خورده و زیر پهنه‌ی بندرعباس است. جزیره‌ی هنگام، نتیجه‌ی فعالیت بیرون آمدن گنبد نمکی است که از دوران پره-کامبرین فعالیت داشته، این گنبد در نیمه‌ی شمالی جزیره رخنمون پیدا کرده و با خود سنگهای آذرین اعم از درونی و بیرونی را به همراه آورده است.

۳-۲-۲- توپوگرافی و ناهمواریها

عوارض توپوگرافی در جزیره‌ی هنگام نمود چندانی ندارد. در نگاه‌ی کلی جزیره تقریباً هموار به نظر میرسد که تفاوت‌های ارتفاعی چشمگیری در آن مشاهده نمیشود؛ در نیمه‌ی شمالی جزیره چند نقطه‌ی ارتفاعی وجود دارد که شاخصترین آن کوه فاکس بلندترین نقطه‌ی جزیره، یک گنبد نمکی است که با شیب بیشتر از ۲۵ درصد به زمین‌های اطراف مسلط است. به غیر از دو عارضه‌ی یادشده به طور کلی بخش وسیعی از سطح جزیره‌ی هنگام، «تپه‌ی ماهوری» بوده و تنها قسمتهای شمال شرقی و جنوب غربی جزیره نسبتاً مسطح است [۹]. اگر هنگام را از وسط به دو نیمه‌ی شمالی و جنوبی تقسیم نماییم، نیمه‌ی جنوبی آن دارای عوارض توپوگرافی کمتر و شیب ملایم و نیمه‌ی شمالی دارای پستی و بلندیهای زیادی است. تپه‌ماهوری بوده و در قسمتهای شمالی، شمال شرقی و جنوب غربی جزیره با سطوح ارتفاع ۱۰ تا ۲۰ متر نسبتاً مسطح است. در نیمه‌ی شمالی جزیره تنها چند نقاط ارتفاعی بیشتر از ۸۰ متر دیده میشود. با توجه به وضعیت توپوگرافی، مناسبترین قسمت جزیره برای استفاده در طرحهای توسعه و عمرانی، ساحل شمال، شمال شرق و جنوب و جنوب غرب (حدافاصل هنگام قدیم تا روستای غیل) میباشد. بخشهای شمالی و شرقی جزیره نسبت به زمینهای ساحلی غربی و نیمه‌ی جنوبی از شیب نسبتاً تندتری برخوردارند. بخش‌های شمالی و شرقی جزیره نسبت به زمینهای ساحلی غربی و نیمه‌ی جنوبی از شیب نسبتاً تندتری برخوردارند. به طور کلی کرانه‌های این جزیره با یک شیب ملایم به دریا فرو میرود، در این جزیره جهت شیب توپوگرافی، در نواحی شمالی به سمت شمال می باشد و جهت شیب در دامنه‌های جنوبی، به طرف مرکز جزیره هنگام است. در نواحی غربی و شرقی و جنوبی نیز جهت، مرکز به سمت دریا است. به طور کلی آبهای ساحل غربی و شمالی جزیره نسبت به آبهای ساحل شرقی عمق کمتری دارند. در نتیجه سواحل شمالی به دلیل دارا بودن عمق کم و موقعیت نسبی، مناسبترین مسیر جهت تردد قایقها از قشم به هنگام است و سواحل غربی محل مناسبی برای قایقرانی تفریحی و ایجاد منطقه مجاز شنا هستند. از طرفی زیستگاه آبزیان زینتی در ساحل شمالی و دلفینها در ساحل جنوب غربی است که خود عامل جذب گردشگران است [۹].

۳-۲-۳- ژئومورفولوژی (ریخت شناسی زمین)

خلیج فارس در اصل باقیمانده دریاهای دوران سوم زمین‌شناسی است که تمام ناحیه‌ی زاگرس را میپوشانده است. همزمان با چین خوردگی‌های اواخر دوران سوم و بالا آمدن تدریجی زاگرس، آبها کم‌کم به سمت جنوب، عقب نشسته و تقریباً در محدوده‌ی کنونی به صورت خلیج فارس باقی مانده است؛ و حاشیه‌ی شمالی آن جزو ساختمان چین‌خورده‌ی زاگرس می باشد. سطح آب خلیج فارس در دوره‌ی کوتاه‌تر در ارتباط با دوره‌های یخچالی و بین یخچالی نوسان شدیدی داشته است. به هنگام گسترش یخچالهای قاره‌ای، به علت پایین رفتن سطح آب اقیانوسها، سطح آب خلیج فارس نیز به شدت پایین میرفته و گاهی خشک میشده است. شواهد پیکرشناسی و رسوبشناسی از جمله وجود تپه‌های ماسهای در کف خلیج فارس، بیانگر خشک شدن کامل آن در ۲۰ تا ۳۰ هزار سال پیش میباشد. به طور کلی عوامل کنترل کننده‌ی اصلی زمین، ریختشناسی یک منطقه، سنگشناسی، حرکات تکتونیکی، گسل، عوامل اقلیمی و تأثیر انسان است. منطقه‌ی مورد مطالعه به لحاظ زمین-ریختشناسی از اجزای متفاوتی تشکیل گردیده است. بلندی شامل کوهها و تپه‌های کم ارتفاعی است که عمدتاً با روندهای شمال شرق- جنوب غرب تکتونیکی و فرسایشی است. پستیها یا نواحی کم ارتفاع اکثرأ در اطراف مناطق ساحلی مشاهده میشوند. این دشتهای شیب ملایمی دارند. قسمت عمده‌ی ناهمواریهای جزیره به صورت فراز و نشیبهای کم ارتفاع و نه چندان محسوس است که در نتیجه‌ی جریان آبهای سطحی و فرایندهای تکتونیکی ضعیف به وجود آمده اند. لیکن به طور کلی هر چه از سواحل جزیره به بخشهای داخلی آن پیش رویم ارتفاع با شیب ملایمی افزایش یافته و به جزیره تیپ ناهمواری برآمدهای میدهد که از سواحل خارجی خود بلندتر است. این افزایش شیب و ارتفاع در قسمت شمالی منطقه در کوه‌های نشونه و فاکس به بیشترین حد خود میرسد. (همان: ۵)

شکل ۴ تصویر معرف بلندیهای جزیره هنگام با دید از نزدیکی ساحل، منبع: نگارندگان

۳-۳- اقلیم‌شناسی جزیره هنگام

چون در جزیره هنگام ایستگاه هواشناسی وجود ندارد، اظهار نظر درباره ویژگی اقلیمی و آب و هوایی آن بر اساس اطلاعات و آمار ایستگاه هواشناسی جزیره‌ی قشم که نزدیکترین ایستگاه به این جزیره میباشد، میسر است. طبق روش دومارتن، اقلیم استان هرمزگان خشک و بر اساس روش آمبرژه بیابانی گرم شدید تعیین شده است. آب و هوای جزیره هنگام مانند جزایر دیگر خلیج فارس گرم و مرطوب است. در تابستان گرم و نیمه‌ی استوایی همراه با وزش باد و شرجی و در ۹ ماه دیگر مخصوصاً زمستان، بهاری و مطبوع و با

رطوبت نسبی ۶۹ درصد است و بارندگی به ندرت در آن انجام میگردد جزیره‌ی هنگام دارای دو فصل مشخص، یکی فصل گرم و طولانی و دیگری فصل معتدل و کوتاه مدت میباشد؛ بنابراین بیش از ۳ تا ۴ ماه، حالت بهاری و مطبوع ندارد [۹]. از ویژگی‌های دیگر آب و هوایی جزیره‌ی هنگام، وزش بادهای به هنگام و نابه هنگام تند و میانه و ملایم در طول سال است. این بادهای نقش مؤثری در تغییر آب و هوای جزیره و آرامش و آشفتنگی آب دریا دارد، دانش مردم در شناخت بادهای جهت هر باد و آگاهی از سود و زیان آنها بسیار بالاست. در طول زمستان به علت سرد شدن توده‌ی عظیم هوا در سرزمینهای آسیای مرکزی و شمالی، بادهای به صورت گسترده بر جزیره‌ی هنگام اثر میگذارند. بادهای شمال غربی (که عمدتاً صبحها میوزند) در زمستانها، هوای بسیار معتدل و مطبوعی را در جزیره ایجاد میکنند. در مدت تابستان به علت گرم شدن قوس کویری ایران، منطقه‌ی کم فشار روی ایران تشکیل میشود و یکی شب فشار از جزیره‌ی هنگام به طرف سرزمین اصلی به وجود میآید با این وصف، بعد از ظهرها که گرما به نهایت خود میرسد بادهای جنوب، جنوب شرق و جنوب غربی وزیدن میگیرند؛ اما این بادهای به طور عمده توده‌های بخار آب تشکیل شده در خلیج فارس را به سوی هند میبرند و سبب ریزش بارانهای فراوان تابستانی در این سرزمین میشوند. آب و هوای خشک و نیمه‌ی استوایی، تابستانهای گرم با بادهای گرم سبب تولید بخار دریا و انتقال بخار به سطح جزیره میشود که اصطلاحاً به آن «شرجی» میگویند. در نتیجه تابستانهای قشم بسیار گرم و آفتابی و مرطوب و زمستانهای منطقه، خنک و نامتغیر است. ریزش باران بین خرداد تا مهر در جزیره‌ی هنگام بسیار نادر است. بارانهای موسمی تابستانی اقیانوس هند به ندرت جزیره‌ی هنگام را تحت تأثیر قرار میدهد. بارانهای سیل آسای جزیره آذرماه تا اردیبهشت ماه طی چند روز از سال فرو میبارند. این بارانها در گذشته تأمین کننده‌ی آب‌انبارهای هنگام بوده اند، میزان بارش در جزیره اندک است و به هوای فضای دریا و منطقه‌ی پیرامون جزیره در سال بستگی دارد. در بهمن ماه معمولاً بیش از ماه‌های دیگر سال باران میبارد. تیر و مرداد هم از ماههای کم باران در طول سال محسوب میشوند. بطور کلی بیشترین میزان بارش سالانه در زمستان (۶۷/۱٪ بارندگی) رخ میدهد که با رسیدن بهار به علت تأثیر توده‌ی هوای پرفشار جنب- حاره‌ای این میزان بارندگی به شدت کاهش مییابد. به لحاظ آب و هوا، جزیره‌ی هنگام در شمار مناطق خشک است و میزان بارندگی در آن بسیار کم است [۹].

۳-۴- پیشینه‌ی تاریخی

جزایر تنگه‌ی هرمز در طول تاریخ حوادث و رویدادهای مختلفی را پشت سر گذاشته است، تمام وقایعی که در جزیره‌ی قشم رخ داده، در جزایر اقماری آن یعنی هرمز، لارک و هنگام نیز بی تأثیر نبوده است. مادها بین سالهای ۱۰۰۰ تا ۲۰۰۰ قبل از میلاد در ایران حکومت میکردند، در دوره‌ی هخامنشی، اقوام آریایی در جزایر تنگه‌ی هرمز از جمله قشم، هرمز، لارک و هنگام مستقر شدند و برای رفع بیابانی جزایر منطقه و نیز تأمین آب کشتیهای عبوری آن زمان و حمل آب به نقاط دوردست و احیاناً برای مقاصد نظامی، اقدام به ساختن مخازن بزرگ و آبگیرهای متعدد و سدهای عظیم در قشم کردند.

پادشاهان ساسانی نیز به جزیره‌ی قشم و جزایر اقماری آن توجه داشتند. در زمان فتح قسطنطنیه خلیج فارس حلقه‌ی اتصال آبهای آسیا و اروپا از طریق ایران و مرکز مبادله‌ی کالا و لنگرگاه کشتیها و سیاحت دریانوردان بود، پس از سقوط قسطنطنیه ناگهان به یک به منطقه‌ی سوق الجیشی (استراتژیک) برای شرق و عثمانی و غرب در آمد. به راه انداختن جنگهای ایران و عثمانی برای تضعیف دو قدرت، مشغول کردن ایران در مناطق شمالی و غفلت از خلیج فارس و تجزیه‌ی مناطقی از ایران و عثمانی، بخشی از توطئه‌های غرب برای تسلط بر سرزمینهای اسلامی و تضعیف دو قدرت جهان اسلام بود. پرتغالیها در این شرایط با استفاده از امکانات مادی و سلاحهای سنگین و روشهای سرکوب و کشتار جمعی مردم، برای اشغال خلیج فارس ابتدا به اشغال جزیره‌ی هرمز و پس از آن جزایر دیگر پرداختند. آلبوکرک در ۱۵۰۹ میلادی ناوگان پرتغالی را وارد آبهای دریای عمان و خلیج فارس کرد و پس از اشغال و تخریب شهر «مسقط» به سوی جزیره‌ی هرمز حرکت کرد و پس از جنگی سخت با امیر هرمز این جزیره را به قهر و غلبه گرفت و با توجه به موقعیت ممتاز هرمز، قلعه‌ی نظامی مستحکمی در آن بنا نهاد. در اواخر قرن شانزدهم و اوایل قرن هفدهم میلادی ایران صفوی به طور قابل ملاحظه‌ای تحکیم یافته، در همان دوره علاقه‌ی ایران صفوی نیز مجدداً معطوف خلیج فارس گردید. اکنون هرمز برای ایران صفوی دارای اهمیتهای ویژه از جمله در مورد بازرگانی و صادرات ابریشم ایرانی بود. ایران میکوشید صادرات ابریشم را به جای استفاده از راه سنتی (حلب) که از خاک مستملکات عثمانی میگذشت، از طریق خلیج فارس انجام دهد؛ این بار دیپلماسی ایران دست به کار شد.

خوانین لارستان در سالهای هفتاد قرن شانزدهم میلادی با کمک اسلحه و کمکهای مادی از شیراز دریافت کرده بودند، ابتدا گمبرون، (بندرعباس کنونی) را تحت تسلط خود قرار داده و سپس دست به محاصره‌ی هرمز زده و کوشش برای تصرف دژ مستحکم و قلاع پرتغالیها بارهای متمادی تکرار گردید تا اینکه در ۱۰۳۱ هجری شاه عباس امامقلی‌خان را وادار کرد تا نسبت به جزیره، ادعای مالکیت کند و فرمان داد تا عملیاتی برای تصرف جزیره آغاز گردد. اولین عملیات موفق با اخراج پرتغالیها از بحری به پیروزی رسید و آخرین عملیات بزرگ نامنظم (جنگهای نامنظم) علیه قوای بیگانه با وجود برتری نظامی پرتغالی‌ها (و با کمک نیروی دریایی انگلیس) به پیروزی منجر شد و قوای ایرانی در سال ۱۰۳۱ هجری قمری موفق شدند اشغالگران را از سرزمین خود بیرون کنند. پس از درگذشت شاه عباس، هلندیها مصمم شدند موقعیت خود را در ایران تحکیم کرده و تسلط خویش را در آنجا مستقر سازند و بالاخره برای اینکه ایرانیها را مجبور ساخته و حق تجارت انحصاری آن را به خود اختصاص دهند، متوسل به زور گردیدند، نیروی دریایی کاملی در خلیج فارس حاضر کرده و در پاییز سال ۱۶۴۴ به حصار و قلعه قشم حمله کردند و بالاخره به این وسیله امتیاز تجاری لازم را از شاه ایران دریافت داشتند. برای مدتی در خلیج فارس هلندیها امتیاز تجارت ابریشم را به عهده داشتند و جزایر تنگه‌ی هرمز در تصرف آنها بود، اما چون نگهداری جزایر مخارج هنگفتی برای هلندیها تولید میکرد به ناچار آنها را تخلیه کردند.

در دوران افشاریه نادر پس از تحکیم موقعیت خود، به فکر ایجاد یک نیروی دریایی پر قدرت در خلیج فارس افتاد و به همین جهت به بنادر و جزایر سفارش تهیه کشتی و یا خرید آن را صادر کرد و «لطیف‌خان» را به حکومت دشتستان و شولستان و کاپیتانی کل سواحل و بنادر خلیج فارس انتخاب کرد. در زمان کریمخان زند، جزایر قشم و هرمز زیر نظر طایفه‌ی «بنی معین» قرار داشت، شیخ عبدالله بنی معین ضابط جزیره‌ی هرمز و شیخ حسن بنی معین ضابط جزیره‌ی قشم بودند. شیوخ بنی معین قبیله‌ای از اعراب بودند که حدود ۱۹۰ سال بر جزیره‌ی قشم و جزایر اقماری آن حکومت کردند. در اواخر دوره قاجار ماموران دولتی ستمها و تعدیات زیادی بر مردم جزیره‌ی قشم و سایر نقاط روا داشتند و مدام آنها را تحت فشار قراردادند و به همین جهت مردم در فرصتهای مناسبی که یافتند، تن به مهاجرت دادند. پس از به قدرت رسیدن آقامحمدخان قاجار در ایران که وضع دولت مرکزی استحکام یافت، سلطان عمان نماینده‌ای به دربار ایران اعزام کرد و خواهان اجرای این مناطق به مدت نود و هفت سال شد، دولت قاجاریه تازه شکل گرفته بود و به علت جدال با دولتهای روس و عثمانی و اردوکیهای داخلی، فرصت رسیدگی به جنوب کشور را نداشت، با این تقاضا موافقت کرد و فرمانی صادر و به موجب آن بندرعباس و جزیره‌ی قشم را به مدت ۷۵ سال در مقابل پرداخت سالیانه ۶۰۰۰ تومان به اجاره‌ی سیدسلطان و اولاد او واگذار کرد.

در زمان ناصرالدین‌شاه، بندرعباس، بندرخمیر، میناب و مناطق تابعه به اضافه‌ی جزایر قشم و هرمز که سالها به صورت غیررسمی در اجاره‌ی سلطان عمان بود، طی قرارداد بیست سالهای به سیدسعید (سلطان مسقط) اجاره داده شد. سیدسعید نیز قراردادی با انگلیسیها بست و به موجب آن انگلیسیها اجازه داشتند در جزیره‌ی قشم برای خود یک پایگاه نظامی بسازند. پس از مرگ سعید به نوه‌ی سید سعید اجاره داده شد و پس از خلع سلاح سید سالم از سلطنت، دولت ایران رسم اجاره‌ای نواحی را به اتباع خارجی لغو کرد. پس از سید سعید که حکومت مسقط و عمان رو به ضعف گذاشت، انگلستان کمک سلطه‌ی خود را بر این کشور گسترانید، به همین مناسبت از اواخر دوره‌ی مظفرالدین‌شاه قاجار، حتی مراوده‌های تجاری نیز بین ایران و حکومت عمان و مسقط رو به سستی گذارد و در اوایل حکومت پهلوی که سلطه‌ی حکومت مرکزی بر تمام نواحی گسترانیده شد و مرزها تقریباً زیر کنترل در آمدند این مراوده به طور کلی قطع گردید. انگلیسیها برای حفظ آقایی و سیادت دریایی خود و سهولت دستاندازی به سواحل شمالی و جنوبی خلیج فارس از مدتها قبل نقشی‌ی تصرف نقاط مهمی از بنادر و جزایر و نیز از بین بردن کشتیهای محلی را در سر داشتند و در هر فرصتی که مییافتند با اندک بهانه با مردم سواحل و جزایر به جنگ میپرداختند و قبل از هر چیز دست به انهدام کشتیها و تصرف سواحل میزدند. همانطور که اشاره شد امامقلی‌خان فرزند الله وردی‌خان، امیرالامرای فارس برای تصرف جزیره‌ی هرمز و قشم و دفع شر پرتغالیها با موافقت شاه عباس از نیروهای انگلیسی در خلیج فارس استفاده کرد و نخستین بار انگلیسیها به همراه سپاهیان ایرانی و چهارنفر انگلیسی مامور نگهداری از قلعه شدند. انگلیسیها در نیمه‌ی اول قرن سیزدهم هجری بندر «باسعیدوی» قشم را مرکز سوخت خود قرار دادند و انبارهای

متعددی در آن برای ذخیره ی ذغال سنگ ایجاد کردند. انگلیسیها در فوریه ی ۱۹۲۱ میلادی کشور ایران را از قوای نظامی خود تخلیه کردند، ولی همچنان جزیره ی هنگام و بندر باسعدی قشم را در اشغال خود نگه داشتند و حاضر به آزادسازی آنجاها نشدند. پس از آنکه انگلیس و روس طبق معاهده ی فیما بین خود (۱۹۰۷ میلادی) قرار اشغال ایران را گذاشتند و منطقه ی شمالی ایران توسط روسها اشغال شد، مناطق جنوبی نیز به تدریج به وسیله ی قوای انگلیسی تحت اشغال درآمد و این اشغال تا سال ۱۹۲۱ میلادی یعنی ۱۲۹۹ هجری شمسی ادامه داشت. بالاخره در فوریه ی ۱۹۲۱ میلادی در ایران کودتا انجام شد و انگلیسیها کشور ایران را از نیروهای نظامی خود تخلیه کردند و مؤسسات ایرانی را تحویل دادند اما جزایر بحرین و هنگام و باسعدی (قشم) را در اشغال و تصرف خویش نگاهداشتند. عصر پهلوی، مردم جزیره ی قشم، به علت رکود معاملات مروارید، بی آبی، بیکاری، دوری از سواحل اصلی، عدم توجه دولتهای وقت، فشار بیرویه مأموران به ساکنان متعصب در کشف حجاب و پذیرش لباسهای جدید غیر متناسب با شرایط آب و هوا و خصوصاً سربازگیری، تاسیس گمرک و برقراری عوارض گمرکی و اجرای قانون انحصار تجارت خارجی و جلوگیری از حمل قاچاق و حدوث چندین زلزله ی قوی، تدریجاً خانه و کاشانه ی خود را ترک و به شیخ نشینهای خلیج فارس، کشور عمان، پاکستان، زنگبار و هندوستان پناهنده شدند و یا مهاجرت کردند. در اوایل سلطنت رضاخان، کلیه ی حکام عرب و بنی معین، کنار گذارده شدند و به جای ایشان حکامی از جانب مرکز انتخاب و منصوب گشتند.

چون جزیره ی قشم در آن وقتها تابع بوشهر بود به دستور دولت برای اداره ی قشم و بندرعباس و میناب، به دسته ای از بلوردیها و تنگسیریها مأموریت داده شد تا به محل بیایند و اداره ی امور را عهده دار گیرند در سال ۱۳۰۲ شمسی اولین دسته از چریکهای تنگسیری اهل بوشهر، به سرپرستی شخصی به نام «کات محمدعلی بلوردی»، به قشم آمدند که تعداد آنها هفت نفر چریک مسلح بود. محل نایب الحکومه را در منزل «شیخ عبدالله معین»، خانه ی قدیمی شیخ محمد صفر، قرار دادند. تنگسیرها مدت دو سال در قشم ماندند، در حفظ آرامش آنجا کوشیدند و به امور مردم رسیدگی کردند و به

بندرباس رفتند. در حدود سال ۱۳۰۴ شمسی اولین بخشدار رسمی دولت به نام آشغانی که مرد نسبتاً مسنی بود، تک و تنها از تهران وارد قشم شد و در منزل عبدالله محمد احمد روبه روی مسجد جامع فعلی اقامت گزید [۹].

۳-۵- وجه تسمیه «هنگام»

هنگام در پارسی باستان: «هنگام»، در ارمنی: آنگام، به معنی وقت، زمان و گاه است، ولی این واژه از دو پاره ی «هن» و «گام» تشکیل شده است. هن به فارسی و دری به معنای هست میباشد، «گام» به معنی روستا و دهکده نیز آمده است و به زبان هندی هم دهکده را «گام» گویند؛ بنابراین میتوان گفت که واژه ی هنگام از گذشته های دور یادآور دهکده یا روستایی در این جزیره بوده و به همین جهت نام خود جزیره هم هنگام خوانده شده است که یادآور آبادی و اهمیت جزیره در روزگاران کهن است. این جزیره در گذشته به نام های: هنجام و هنیام خوانده می شده که نامهای مناسبی بر این جزیره نبوده اند

شکل ۵ تصویر احداثات نظامی و قطاع پرتالیها در جزایر جنوبی (نمونه: هرمز و لارک)؛ منبع: نگارندگان

۳-۶- سنت، عقاید و باورهای رایج در جزیره ی هنگام

میراث فرهنگی و اجتماعی جزایر جنوبی را می توان گنجینه ی ارزشمندی نامید که با حیات خود بازتاب و نشانگ و عقاید دانست که روزگاری میان این بخش از ایران برقرار بوده و میتواند از گذشته روایتی زنده کند:

جدول ۲ عقاید، باور و سنت های ساکنان جزایر جنوبی و جزیره ی هنگام؛ منبع: داوود بیور، ۱۱۶-۱۱۲: ۱۳۹۵

ردیف	شرح و بیان ویژگی	تصویر
۱	مردم این جزیره مسلمان و پیرو مذاهب تشیع و تسنن میباشند. دین مردم اسلام و مذهب (سنی شافعی) و شیعی (اثنی عشری) است. زبان اهالی جزیره، فارسی با گویش بندری و زبان عربی است. در این جزیره به علت ارتباط زیاد با کشورهای همسایه به خصوص شیخ نشینهای خلیج فارس، زبان عربی نیز کم و بیش در گویشهای محلی راه یافته و به صورت لهجههای ترکیبی از واژههای فارسی و عربی و هندی وارد زبان این ناحیه شده است. (همان: ۱۱۲)	 منبع: esmaeelyeh.net
۲	فرهنگ مردم جزیره هنگام آداب و سنن مردم جزایر قشم، هرمز و لارک از دیرباز یکسان بوده و از فرهنگهای غربی و خارجی کمتر تأثیر پذیرفته است. بردباری، خونگرایی، مهماننوازی و تحمل در برابر کمبودها و سختی شرایط آب و هوا، از ویژگیهای خاص و خصلتهای مردم این جزایر است. اهالی هنگام چون در محدوده ی بسته ی جزیره قرار گرفتهاند، یکپارچگی خود را حفظ کرده و در معاشرت با یکدیگر از روحیه ی گرم و همبستگی بالایی برخوردارند و روابط حسنه ی باهم دارند. مردم جزیره پایبند اصول دین اسلام هستند و به همین مناسبت، آداب و رسوم آنها نیز بیشتر در پیرامون مراسم مذهبی و برگزاری جشنها و اعیاد دینی است. (همان: ۱)	 منبع: snn.ir

مراسم مولودی در جزیره در طی سال، چهار روز برگزار میشود. مولودی از جمله مراسم مذهبی است و در مسجدها برگزار میشود. روزهای مولودیخوانی که در جزیره ی قسم برگزار میشود، عبارتند از: روز ولادت پیامبر، شب معراج پیامبر، عید فطر و عید قربان که مراسم بعد از نماز عشاء است. در این مراسم مولودی میخواند و دیگران جواب میدهند. در این روزها به خیابانها و میدان شهر میآیند و به علامت شادی و خوشحالی حین نواختن طبلها به پایکوبی میپردازند. (همان: ۱)

منبع: iribnews.ir

منبع: cdn.iktv.ir

نخل در میان مردم جزیره هنگام به عنوان درخت زندگی مورد احترام فراوان بوده و دارای اهمیت ویژه ای است. جشن سنتی نخل و خرماپزان هر سال در جزیره برگزار میشود. در جشن نخل، مردم جزیره به صورت محلی با جایگاه ویژه نخیلات و نقش آن در اقتصاد نخلداران، با محصول اصلی نخل (خرما) و انواع و فراورده های آن آشنا میشوند. کارشناسان مربوطه روشهای علمی ایجاد نخلستان و عملآوری آن را به عموم علاقهمندان میآموزند و نخلداران را به استفاده از نمونه های اصلاح شده ی نخل ترغیب میکنند. (همان: ۱۱) جزیره نشینان با این مراسم به طبیعت پیرامون و با اشاره به ارزش نخیلات میپردازند

منبع: farsnews.ir

اول مرداد هر سال را نوروز صیاد مینامند و این روز، اولین روز از فصل گرمای واقعی است و معنی آن این است که یک سال صیادی چرخیده و فصل صید ماهی حور و کوسه به پایان رسیده است. در این روز، هیچکس ماهی یا هر نوع آبی دریایی دیگری صید نمیکند و یا نمیخورند. در نوروز صیادی اهالی معتقدند: همه ماهها امروز در دریا آزادند و باید نسل خود را پر بار کنند. برای همین امروز نباید صید شوند. مردم بر این باورند که در نوروز صیاد، تمام آبهای معدنی به دریا میریزند. پس به دریا میزنند تا بیماری خود را از تن بشویند. دختران، مادران سالخورده خود را در آب دریا نشانده و آب را به نیت شفابخشی بر سر و لباس آن ها میریزند. در نوروز صیاد، همگان لباسهای رنگی و نو میپوشند و حتی احشام را با خاک سرخ جزیره ی هرمز رنگآمیزی میکنند. این رسم نشان از آن دارد که مردم با درخت و دام پیوندی دیرینه دارند. (همان: ۱)

منبع: chtn.ir

در باور مردم جزیره حنا اثری از بهشت است و نشانه ای از شادی، مهر و نیکبختی دارد، حنا که در گویش محلی به آن «حتیر» میگویند با خود خنکای دریا را به همراه دارد و برای تمام آفتهای پوستی و تاوهای دردناک درمانی مؤثر است، زدن نگاره هایی بر دست و پا به ویژه دست و پای عروسان بخشی از این باور است که زنان و دختران جزیره به آن اعتقاد دارند. از حنا در اعیاد دیگر مانند عید فطر و قربان استفاده میشود

۳-۷- صنایع دستی هنگام و پیشه

اکثر صنایع دستی جزیره با هنرهای دستی سایر شهرهای استان هرمزگان مشترک است و بسیاری از آنها به دست زنان و مردان جزیره، با عناصر طبیعت درست میشوند. انواع صنایع دستی جزیره هنگام عبارتند از: توربافی، گروربافی، ساخت زینت آلات با صدف، تندیسهای دریایی، برقع سازی، شکبافی، خوشبافی، زیربافی، لباسهای سنتی زنان جنوب، وسایل تزئینی با محصولات دریایی و سبذبافی و محصولات ساخته شده از شاخ و برگ و لیف درخت خرما (سبد، جارو، طناب، جالیوانی، گلدان، دمپایی و پروند-که وسیله ای است که بالا رفتن از درخت نخل و برداشت خرما را با آن انجام می دهند) است. متأسفانه این مجموعه ارزشمند تاکنون نقشی به سزا در مبادلات اقتصادی مردم جزیره نداشته و عمدتاً در حد مصرف محلی و خانگی بومیان ساخته و پرداخته شده اند

صنایع دستی دریایی

در این گروه به طیف وسیعی از تولیدات باید اشاره کرد که با استفاده از موقعیت جغرافیایی ساخته و پرداخته شده و از مزیت های آن به شمار میرود. ساخت زینتآلات از صدف و سایر بقایای آبزیان از جمله صنایع دستی دریایی جزیره هنگام است که در گونه های مختلف

دستبند، گردنبند، انگشتر، گوشواره، تابلو، آویز و عرضه میشود. ساخت تندیسهای زیبا در اشکال بدیع با استفاده از مرجانها و سنگهای موجود در سواحل جزیره که هر یک محصولی بینظیر منحصر به فرد هستند و نیز تاکسیدرمی انواع آبزیان برای استفاده در تزئینات داخلی ساختمانها و...

شکل ۶ نمودار «جریان زندگی» و «پیشها» در دوره های مختلف در جزیره هنگام؛ منبع: نگارندگان

از دیگر زمینه های فعالیت تحت حمایت طرح ترویج و توسعه صنایع دستی سازمان منطقه آزاد قشم است [۹]. امروزه در لبه ی ساحلی، بازارچه هایی بسیار ساده و سنتی با چوب و لیف خرما و گاهاً فروشگاه هایی ساخته شده که منبع درآمد بسیاری از مردم این جزیره است و به خصوص زنان در این محل ها به ساخت و فروش صنایع دستی محلی و دست-ساخته های دریایی اشتغال دارند که میتوان این امر را فعالیتی نسبتاً نوظهورتر از پیشه های سنتی جزیره به شمار آورد.

از طریق اسکله ی «کندالو» است و با طی حدود ۵ دقیقه با قایق به جزیره ی هنگام میرسیم

شکل ۸ تصویر اسکله ی کندالو، قشم-معبّر رسیدن به جزیره ی هنگام؛ منبع: نگارندگان

۳-۸-۴- دسترسی بین‌المللی

جزیره ی هنگام نزدیکترین جزیره به قشم بوده و میتواند از تمامی مزایا و قابلیت‌های این جزیره بهره برد و بزرگترین امتیاز آن را میتوان داشتن فرودگاهی بیان کرد که دارای خطوط پروازی داخلی و البته بین‌المللی است، از سوی دیگر کشورهای عربی از نزدیکترین همسایگان این سرزمین به شمار می‌آیند که به جهت پتانسیل‌های بالای تجاری و ارتباط فرهنگی پیشین و جاری امروز میتوان به این نکته توجه خاص داشت و برای استفاده ی هرچه بهتر از آن اندیشید

شکل ۹ نقشه ی روش‌های دسترسی ملی و بین‌المللی به جزیره ی هنگام؛ منبع: نگارندگان

۳-۸-۵- دسترسی‌های محلی (داخلی)

به جهت وسعت نسبتاً کم جزیره و داشتن پیشینه ی سنتی، جزیره ی هنگام دارای احداث جاده‌ای بخصوصی نمیشد، از طرفی نیز مراودات ساکنین همواره دریایی بوده و امروزه نیز میباشد، آنچه که اکنون به عنوان دسترسی‌های داخلی وجود دارد و اشاره میشود، احداثاتی است امروزی (شاید) بر راه سنتی که مردمان با آحشام و یا پیاده پیرامون جزیره می‌پیموده‌اند و گرداگرد جزیره را پوشش میدهد، لبه های ساحلی طبیعتاً در همه جای جزیره قابل دسترسی است که به عنوان (جداره ی ساحلی) عمل میکند و از هر گوشه به ساحل پیوند ایجاد مینماید، این لبه در مکان‌هایی همچون ساحل نفرهای دارای پس رفتگی و به شکل U (لاتین) است و همانطور که اشاره شد لبه ها چندان است

در گذشته گمان می‌رود زنان به امورات منزل و ساختن محدود صنایع دستی مشغول بوده و مردان به دریانوردی و ماهیگیری اشتغال داشته اند. اما امروزه با بروز تغییرات اجتماعی و فرهنگی و تغییر سبک زندگی، این جزیره نیز دچار دگرگونی شده و بیشتر مردم آن به فعالیتهای خدماتی گردشگری همچون راهنمای گردشگری و ارائه نمودن خدمات اقامتی بومگردی اشتغال دارند که میتواند نقش موثری در ارتقای فرهنگ گردشگری و نمایاندن هرچه بهتر منطقه به گردشگران داشته (به سبب بومی بودن و آشنایی کامل به منطقه) و همچنین می تواند مهاجرت معکوس را نیز سبب گردد که جملگی این موارد گامهای موثر و مثبتی در راستای توسعه ی پایدار گردشگری و اجتماعی است که هر کشوری برای توسعه ی سالم و بهینه به آن احتیاج دارد

شکل ۷ تصویر غرفه‌های فروش صنایع دستی در جزیره ی هنگام؛ منبع: نگارندگان

۳-۸-۸- حمل و نقل و راه‌های ارتباطی

۳-۸-۱- راه های زمینی

به علت موقعیت جغرافیایی جزیره ی هنگام و واقع شدن در میانه ی آب‌ها، امکان دسترسی به این منطقه از مسیرهای زمینی امکان پذیر نیست؛ اما در درون جزیره با توجه به راه‌های احداث شده، امکان تردد در نقاط مختلف جزیره وجود دارد.

۳-۸-۲- راه‌های هوایی

جزیره ی هنگام فاقد تأسیسات فرودگاهی است؛ اما گردشگران میتوانند از این طریق فرودگاه بین‌المللی قشم، ابتدا به قشم و سپس به جزیره ی هنگام سفر کنند. به علت خصوصیت جغرافیایی قشم و عدم ارتباط زمینی با سرزمین اصلی، استفاده از راه‌های هوایی و ایجاد فرودگاه به عنوان یکی از مهمترین گزینه‌های موجود برای برقراری ارتباط جزیره با سرزمین مادر و سایر کشورهای منطقه است. فقدان راه زمینی بین قشم و سرزمین اصلی سبب ایجاد مشکل در ترابری کالا و مسافر در جزیره بوده که این مورد با افتتاح فرودگاه بین‌المللی قشم این معضل برطرف گردیده است.

۳-۸-۳- راه دریایی

یکی از امور و تأسیسات زیربنایی در جزیره قشم، بندرها و اسکله های مورد نیاز برای بارگیری و پهلویی کشتی‌ها است. در جزیره‌ای هیچ راه خشکی با سرزمین مادر ندارد و ترانزیت کالا از طریق هواپیما نیز مشکل است، کشتی و کشتیرانی بهترین و آسانترین گزینه برای حمل و نقل است [۹]. جزیره ی هنگام نزدیک ترین جزیره به جزیره ی قشم بوده که از بزرگترین امتیازات آن به شمار می‌آید. راه رسیدن به جزیره

شکل ۱۱ تصویر ویژگیهای طبیعی، گیاهی و جانوری جزیره هنگام؛ منبع: نگارندگان

۳-۱- راهکارهای توسعه در مسیر آمایش جزایر جنوبی
ویژگی طبیعی و جانوری و آب و هوای متمایز جزیره از بزرگترین استعدادهای آن میباشد که بر اساس آنها میتوان پیشنهاد و راهکارهایی در مسیر توسعه و رسیدن به پایداری منطقه ارائه نمود، برای نمونه فصلول سرد سال بهترین دعوت کننده به چنین سرزمینهایی است و هوای مطبوع و معتدل آن نقطه قوت این مناطق به حساب میآید. یادآور میشود زمینهای یاد شده خود میتوانند مولد و پیشران کاربری و رویدادهای دیگر نیز باشند. برخی از پیشنهادات را چنین میتوان ذکر کرد

شکل ۱۰ نقشه‌ی روشهای دسترسی محلی جزیره هنگام؛ منبع: نگارندگان

جاده‌ی اصلی ابتدا گرداگرد «هنگام نو» گشته و به مرکز محله دسترسی میدهد و بعد منشعب شده و یکی به مرکز، دیگری به سمت شرق (و جنوب شرقی) و دیگری به سمت جنوب ادامه میدهد. البته باید گفت به جهت بسته بودن جزیره این راه اصلی یک جاده‌ی بسته‌ی سراسری (حلقه‌ای) است. جاده‌ی دیگری نیز از کنار اسکله‌ی اصلی در هنگام نو شروع میشود و به سمت شرق ادامه میدهد که خود نیز بخشی از جاده‌ی اصلی می گردد. البته باید اشاره کرد که چند جاده‌ی خاکی دیگری نیز به صورت فرعی در مرکز و گوشه و کنار جزیره قرار دارد.

۳-۹- ویژگیهای طبیعی جزیره هنگام

این جزیره به جهت دارا بودن اقلیم گرم و مرطوب پوشش گیاهی و جانوری محدود، اما شاخص و ممتازی دارد، انطور که گونه‌های این خطه را به شناسنامه‌ی آن تبدیل شده اند، که از جمله‌ی آن می توان به «خارپشت مصری»، «لاکپشتهای آبهای آزاد» که برای زاد و ولد به ساحل این جزیره آمده و در آن تخم‌ریزی میکنند و گونه‌ای از آهوی ایرانی (جَبیر) که به این جزیره آمده و در اتفاقی نادر با شرایط این سرزمین کنار آمده، خود را به آن وفق داده و به خوردن آب شور دریا عادت کرده است، در دورهای نیز یک «پارک کروکودیل» در این جزیره بوده که در حال حاضر به جزیره‌ی قشم منتقل شده است.

تقریباً تمامی جداره‌های ساحلی این جزیره (مخصوصاً ساحل نقره ای) به علت وجود فیتوپلانکتونها در شبها و در اوقات مشخصی به رنگ آبی فیروزهای، فسفری و یا نقره ای میشود که از جاذبه‌های خاص و شاخص گردشگری این جزیره به شمار می آید. نمونه‌ی مشابه این رویداد (نه به فراگیری در ساحل هنگام) را میتوان در سواحل هرمز دید. ویژگی آخری که به آن اشاره میشود اولین گزینه‌ی ای است که بعد از شنیدن نام هنگام در ذهن بسیاری از افراد که به آنجا رفته یا از آن شنیده اند، تداعی میشود: «دلفین»، دلفین‌هایی که در نزدیکی و چند متری از ساحل هنگام به در قالب دسته‌هایی به گشت‌زنی و شنا میپردازند. دلفینهای هنگام امروزه بزرگترین عامل قوت بخش به گردشگری هنگام بوده و نقش یک راهنما و مروج گردشگری تمام عیار را برای هنگام بازی میکنند، باید اشاره کرد که تقریباً در جای دیگری از جزایر و سواحل خلیج فارس امکان دیدن از نزدیک و دلفین بطور آزاد و رها در طبیعت نیست، و این مورد بسیار نادر در جزایر دیگر رویت شده است (در جزیره‌ی کیش یک پارک دلفین، نمایشگاهی از دلفین‌ها است).

جدول ۳ راهکارهای پیشنهادی توسعه ی جزایر جنوبی؛ منبع: نگارندگان

ردیف	شرح و بیان ویژگی	تصویر
استعداد دریا	-ایجاد ایستگاه های غواصی و آموزش غواصی؛ -ایجاد مرکز تفریحی و آموزشی زیست دریایی و اقیانوس شناسی؛ -برپایی ایستگاه های شناورهای تفریحی یا قایق های سنتی؛ -احداث رستوران شناور ساحلی (به جهت نوآوری و پرهیز از ساخت ساحلی)؛ -احداث موزه (با حفظ ساختار سنتی و پرهیز از احداث گسترده)؛ -احداث آکواریوم زیردریایی (به جهت خلایق در ساخت و پرهیز از احداث گسترده)؛ و -احداث پلاژهای تفریحی و آموزشی و صید تفریحی	*رونق علوم و یافته های دریایی؛ *بسترسازی برای آموزشهای دانشگاهی و مدارس؛ *ایجاد انگیزه به علوم دریایی و طبیعی؛ *بازشناسی بهتر طبیعت و اقلیم جزایر؛ و *رونق و توسعه ی محلی
استعداد طبیعت جزیره	-استقرار و برپایی ایستگاه های کمپ و کویرمانی (با اعمال نظارت و سیانت از جزیره)؛ -برپایی نهادهای طبیعت آموزی به جهت معرفی قابلیت های طبیعی گیاهی و جانوری؛ جزیره، لندفرم ها (زمین شکل) و آموزش به گردشگران؛ -برپایی ایستگاه های دوچرخه سواری و تعیین مسیر امن در جزیره؛ -تعیین جزیره به عنوان مرکز مراسمات فرهنگی و جشن ها؛ -ایجاد ژئوپارک نمونه ی گردشگری (باتکیه بر ویژگیهای متمایز زمین و خاک در جزایری همچون هنگام و هرمز)؛ -توسعه کاشانه و اقامت گاه بومگردی با حفظ ساختار و کالبد سنتی موجود؛ -آموزش گردشگری، دانش های طبیعت و طبیعت گردی به ساکنین بومی و تعیین کارگروه و راهنمای گردشگری و تیم های گردشگری از مردم بومی جزایر؛ و -برجسته سازی اهمیت حضور گونه های جانوری همچون حضور دلفین ها (که تنها زیستگاه آن در آزادی جزیره ی هنگام است (و همچنین زیستگاه لاک پشت پوزه دراز برای تخم گذاری است که با اعمال نظارت می تواند جاذبه ی خاص و ارزشمندی باشد	*اهمیت بخشی به ویژگی های طبیعی جزایر؛ *ترویج سیانت و اهمیت طبیعت متمایز این جزایر؛ *کسب درآمد از هرآنچه هست و دارایی؛ طبیعی و بی پایان سرزمین به حساب می آید؛ *رونق گردشگری پایدار و برپایه طبیعت؛ *ایجاد حساسیت و دغدغه در جامعه محلی به منظور حفاظت هرچه بهتر از جزایر؛ و *القای روحیه و ایجاد اعتماد بنفس در ساکنین منطقه، کاهش مهاجرت و یا بازگشت ساکنین به منطقه
استعداد فرهنگی و سنت منطقه	-ایجاد مراکز فرهنگی با هدف بازشناسایی رسوم و فرهنگ های منطقه به گردشگران؛ -برپایی مراسمات روایتگری و ناخداگویی برای انتقال فرهنگ و خاطرات سنتی و میراث دریانوردی سرزمینهای جنوبی؛ -ایجاد موزه ی فرهنگ و تاریخ دریانوردی با هدف بیان ارتباطات سنتی بین المللی میان ایران و کشورهای دیگر و بیان فرهنگ های مشترک؛ -رونق و ساماندهی بازارچه های صنایع دستی و محصولات سنتی؛ -احداث رستوران های سنتی و آشپزخانه های مشترک بومی؛ و -آموزش و احیای هنرهای سنتی و صنایع دستی و ساماندهی به نیروهای متخصص در جهت بهره وری تولیدات و ارزش گذاری خدمات و محصولات تولیدی	*بهبود در ساختار کسب و کارهای سنتی و مشاغل محلی؛ *بازاحیای نقش بین المللی جزایر جنوبی و ترغیب به حضور گردشگران خارجی؛ و *احیا و بازشناسی فرهنگ محلی که هم رشد اجتماعی جامعه ی محلی را به همراه داشته و هم به دیگر هموطنان ارزشمندی این مناطق را یادآور میشود

۴- جمع بندی و نتیجه گیری

همانطور که اشاره گردید جزیره ی هنگام از جزایر فارسی ایرانی بوده که نزدیکترین جزیره به جزیره ی قشم به شمار می آید؛ این ویژگی و «امروزه مورد توجه قرارگیری آن در حوزه ی گردشگری» و «جاذبیت های طبیعی و فرهنگی» آن از بارزترین ویژگیها و صفات آن است، از سوی دیگر با رونق هرچه بیشتر جزیره ی قشم، اقبال عمومی و نگاه ها بیشتر به این جزیره معطوف میگردد و این میتواند در چند زمینه یک فرصت و یک تهدید اساسی به شمار آید: چنانچه با حفظ اصالت و ماهیت فرهنگی به بقای خویش ادامه دهد و هرچه بیشتر زیبایی ذاتی خویش را اشاعه دهد بزرگترین برد آن، و چنانچه به سوی تهدیدات سودجویانه از جنس بهره برداری اقتصادی (مخرب) رود رو به سوی تخریب برده است؛ همان اتفاقی که به سبب رشد اقتصادی جزیره ی کیش، بسیاری از گونه های جانوری و گیاهی بومی آن آسیب جدی دیدند و امروزه کیش را به جزیره ای تفریحی میشناسیم (ونه طبیعی).! نکته ی اساسی دیگر «لزوم بازنگریستن» به سرزمین هایی چنین است، اینکه فعالیتهای بازشناسی و پژوهش با محوریت این جزیره و جزایری از این دست صورت نمیگیرد و امروز

شاهد چند کتاب محدود درباره ی شناخت عمومی این جزایر هستیم و کارشناسان هر حوزه ی اثر گذار از ورود و بحث تخصصی پیرامون حوزه های مرتبط با آن (همچون علوم طبیعی، گردشگری و...) غافل مانده اند

۵- مراجع

- [۱] حجت، حسین. (۱۳۹۴) «اهمیت استراتژیکی خلیج فارس و جزایر سه گانه ی ایرانی»، کنفرانس بین المللی نقش مدیریت انقلاب اسلامی در هندسه ی قدرت جهانی، ۷.
- [۲] امیری، علی و حجت نادری. (۱۴۰۰) «نقش جزایر سه گانه در سادات دریایی ایران در خلیج فارس»، تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، .
- [۳] بلوکیاشی، علی. (۱۳۸۰) «جزیره ی قشم، صدف ناشناخته ی خلیج فارس. تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
- [۴] سلحشور، محمدحسین و سهیلا کوشا. (۲۰۱۶) «تنگه ی فوق استراتژیک هرمز از منظر حقوق بین الملل»، کنفرانس بین المللی اقتصاد، حسابداری، مدیریت و علوم اجتماعی، .
- [۵] فتاحی، سجاد و نسترن رفیعی و جلال جفاوردی و مسعود درودی. (۱۳۹۶) «مسئله شناسی راهبردی توسعه در استان
- [۶] هرمزگان»، مرکز بررسیهای استراتژیک
- [۷] دهخدا، علی کبر (۱۳۹۴) لغت نامه ی دهخدا، تهران: دانشگاه تهران
- [۸] رامین، علی و کامران فانی. (۱۳۸۹) دانشنامه ی دانش گستر، تهران: دانش گستر روز.
- [۹] مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۷۹) خلیج فارس، کشورها و مرزها. تهران: عطایی
- [۱۰] داوودی پور، صغری. (۱۳۹۵) «هنگام جزیره ی ناشناخته» تهران: فرزانه گان

6 (4) , 2022

دوره ۶، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

